SH.Z. ZOKIROV

QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISH MASALALARI

9 786209 925627

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SARBON UNIVERSITETI

ZOKIROV SHOXRUXBEK ZOHIDJON O‘G‘LI

QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISH MASALALARI

(O‘quv-uslubiy qo‘llanma)

TOSHKENT-2026

UO‘K:340.134(575.1)(075.8)
KBK: 67.0ya73
Z-82

Sh.Z., Zokirov
Qonunchilikni tizimlashtirish masalalari [Matn]: o‘quv-uslubiy qo‘llanma / Zokirov Shoxruxbek Zohidjon o‘g‘li – T.: Sarbon universiteti, 2026. – 110 b.

Mas’ul muharrir:

F.A. Primov - y.f.d (DSc), professor v.b.

Taqrizchilar:

R.T. Hakimov - y.f.d (DSc), professor;

S.X. Avliyoqulov - y.f.f.d (PhD).

Mazkur o‘quv-uslubiy qo‘llanma Davlat va huquq nazariyasi fanining muhim yo‘nalishi — qonunchilikni tizimlashtirish masalalariga bag‘ishlangan. Unda tizimlashtirish tushunchasi, shakllari (inkorporatsiya, konsolidatsiya, kodifikatsiya), prinsiplari hamda ularning amaliy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston va xorijiy tajriba tahlil qilinib, mavjud muammolar va ularning yechimlari ko‘rsatib berilgan. Qo‘llanma nazariy bilimlar bilan birga testlar, savollar va amaliy topshiriqlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu o‘quv-uslubiy qo‘llanma oliy ta’lim muassasalarining yuridik yo‘nalishidagi bakalavr va magistratura bosqichi talabalari, shuningdek, huquqshunoslar va ilmiy tadqiqotchilar uchun mo‘ljallangan.

Mazkur o‘quv-uslubiy qo‘llanma Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Sarbon universiteti kengashi yig‘ilishining 2026-yil 21-may kunidagi 5-son bayonnomasiga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN: 978-620-9-92306-7

© Sh.Z. Zokirov.
© Sarbon universiteti, 2026.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda huquqiy davlatni shakllantirish, qonun ustuvorligini ta’minlash va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlari bevosita qonunchilik tizimining sifatiga bog‘liqdir. Har bir davlatning huquqiy tizimi uning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini ifodalaydi. Shu bois, qonunchilikning aniq, izchil va tizimli bo‘lishi davlat boshqaruvining samaradorligi hamda jamiyatda huquqiy barqarorlikni ta’minlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Bugungi globallashuv davrida ijtimoiy munosabatlarning tez o‘zgarishi, iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi hamda texnologik taraqqiyot natijasida qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlar soni keskin ortib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida qonunchilik tizimida murakkablik, hujjatlar o‘rtasidagi takrorlanishlar, kolliziyalar va huquqiy bo‘shliqlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Aynan shu muammolarni bartaraf etish uchun qonunchilikni tizimlashtirish instituti muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Qonunlarning ko‘pchiligi amaldagi qonun hujjatlariga o‘zgartish, tuzatish va qo‘shimchalar kiritishga qaratilgan bo‘lib, kodifikatsiyalashish xarakteriga, ya’ni, muayyan darajada tizimlashuv mazmuniga ega emas[1].

Darhaqiqat, bugungi kunda yurtimizda qonunchilikni tizimlashtirish nisbatan kam amalga oshirilmoqda. Shu sabab ham ushbu mavzuni tahlil qilish kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Qonunchilikni tizimlashtirish davlat tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solish, ularni yagona tizimga keltirish, mantiqiy va izchil shaklga solish orqali huquqiy tizimni takomillashtirishga qaratilgan murakkab huquqiy faoliyatdir. Ushbu jarayon huquqiy normalarning tartibsiz holatini bartaraf etish, ularni amaliyotda qo‘llashni

[1] Mirziyoyev Sh. Parlamentimiz haqiqiy demokratiya maktabiga aylanishi, islohotlarning tashabbuskori va asosiy ijrochisi bo‘lishi kerak. /Xalq so‘zi, 2017-yil 13-iyul.

osonlashtirish hamda fuqarolar va huquqni qo‘llovchi organlar uchun qulay huquqiy muhit yaratishga xizmat qiladi.

Qonunchilikni tizimlashtirish nazariy jihatdan huquqshunoslik fanining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u huquq tizimining ichki tuzilishi va qonunchilik tizimining tashqi ifodasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur o‘rganadi. Huquq tizimi — bu huquqning ichki mazmuniy tuzilmasi, ya’ni huquq sohalari va institutlarining o‘zaro bog‘liq majmuasi bo‘lsa, qonunchilik tizimi — bu ushbu huquq normalarining normativ-huquqiy hujjatlar shaklidagi tashqi ifodasidir. Shu jihatdan qaraganda, huquq tizimi mazmunni ifodalasa, qonunchilik tizimi esa shaklni ifodalaydi.

Qonunchilikni tizimlashtirish jarayonining muhim shakllari sifatida inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya alohida o‘rin tutadi. Inkorporatsiya normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmagan holda tartibga solish va jamlashni nazarda tutadi. Konsolidatsiya esa bir-biriga yaqin hujjatlarni yagona hujjatga birlashtirish orqali huquqiy tizimni ixchamlashtiradi. Kodifikatsiya esa eng yuqori darajadagi shakl bo‘lib, u huquqiy normalarni chuqur qayta ishlab, yagona mukammal kodekslarni yaratishni o‘z ichiga oladi.

Shuningdek, abrogatsiya, derogatsiya va novatsiya kabi huquqiy mexanizmlar ham tizimlashtirish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ular orqali eskirgan normalar bekor qilinadi, mavjud qoidalar takomillashtiriladi hamda yangi huquqiy normalar yaratiladi. Bu esa qonunchilikning doimiy ravishda yangilanib borishini ta’minlaydi.

Qonunchilikni tizimlashtirishning dolzarbligi shundaki, u huquqiy tizimni ortiqcha yukdan xalos qiladi, normativ-huquqiy hujjatlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni kamaytiradi va huquqiy aniqlikni oshiradi. Natijada sudlar, davlat organlari, tadbirkorlar va fuqarolar uchun qulay va tushunarli huquqiy muhit shakllanadi. Bu esa o‘z navbatida qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

I BOB. QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Qonunchilikni tizimlashtirish tushunchasi

Qonunchilikni tizimlashtirish davlat tomonidan qabul qilingan juda ko‘p sonli va turli-tuman normativ-huquqiy hujjatlarni yagona, tartibli va mantiqiy tizimga keltirishga qaratilgan huquqiy faoliyatdir. Jamiyat taraqqiy etgani sayin ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar, farmonlar, qarorlar va idoraviy hujjatlar soni geometrik progressiya bilan ortib boradi. Bunday sharoitda huquqiy normalarning tarqoqligi ularni amaliyotda qo‘llashni qiyinlashtiradi, bir-biriga zid qoidalar (kolliziyalar) paydo bo‘lishiga olib keladi. Aynan shu muammolarni bartaraf etish uchun tizimlashtirish jarayoni hayotiy zaruriyat hisoblanadi.

Qonunchilik hujjatlarini tizimlashtirish huquqiy tizim amal qilishining, muntazam rivojlanib borishining sharti hamda amaldagi qonunchilik hujjatlarini tartibga solish, mantiqiy umumlashtirishning shaklidir[2].

Tizimlashtirishning mohiyati shundaki, u huquq tizimidagi “ortiqcha yuk”larni olib tashlaydi va qonunlarni xalq hamda mutaxassislar uchun tushunarli, foydalanishga qulay holatga keltiradi. Bu jarayon bir necha asosiy shakllarda amalga oshiriladi. Eng oddiy shakli bo‘lgan inkorporatsiyada hujjatlar mazmuni o‘zgartirilmagan holda xronologik yoki mavzuli tartibda to‘plamlarga jamlanadi. Bu foydalanuvchiga kerakli normani oson topish imkonini beradi. Konsolidatsiya esa bir-biriga yaqin bo‘lgan bir nechta kichik hujjatlarni yagona yirik hujjatga birlashtiradi. Tizimlashtirishning eng murakkab va oliy shakli — kodifikatsiyadir. Kodifikatsiya jarayonida nafaqat hujjatlar yig‘iladi, balki ular tubdan qayta ishlanib, eskirgan normalar o‘chirilib, yangi tahrirdagi yaxlit Kodekslar yaratiladi.

[2] Проблемы общей теории права и государства/Под. общ. ред. проф. В.С. Нерсесянца. – М., 2008. – 347-bet; Теория права / Под. ред. проф. М.Н. Марченко. – М., 1998. – 197–198-betlar.

Bugungi kunda O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish yangi bosqichga ko‘tarilgan. Ayniqsa, “regulyator gilyotinasi” usulining qo‘llanilishi natijasida minglab eskirgan va o‘z ahamiyatini yo‘qotgan hukumat hujjatlari bekor qilinmoqda. Bu esa qonunchilik bazasining ixcham va samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Shuningdek, raqamlashtirish davrida Lex.uz kabi milliy bazalar orqali elektron tizimlashtirish amalga oshirilmoqda, bu esa har bir fuqaroga qonun hujjatlarining eng so‘nggi tahriri bilan tanishish imkonini beryapti.

Qonunchilikni tizimlashtirish barqaror huquqiy tartibning garovidir. U huquqiy bo‘shliqlarni to‘ldiradi, qonunlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni yo‘qotadi va davlat boshqaruvining samaradorligini oshiradi. Tizimli qonunchilik nafaqat huquqshunoslar, balki oddiy fuqarolar va tadbirkorlar uchun ham adolatli hamda shaffof huquqiy muhit yaratishning asosiy omilidir.

Qonunchilikni tizimlashtirish nazariyasi huquqshunoslik fanining fundamental qismlaridan biri bo‘lib, bu borada nafaqat o‘zbek olimlari, balki jahon va mintaqa miqyosidagi huquqshunoslar ham keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borishgan.

Jumladan, A. Kerimov qonunchilik texnikasi va tizimlashtirishning falsafiy jihatlarini o‘rgangan. Uning fikricha, tizimlashtirish qonun chiqaruvchi organning irodasini aniqroq ifodalashga va qonunlarning mantiqiy bog‘liqligini ta’minlashga xizmat qiladi[3] - deb fikr bildirgan.

Fransuz olimi, qiyosiy huquqshunoslik asoschisi. R. David roman-german huquq oilasining asosiy o‘ziga xosligi aynan qonunlarning yuqori darajada tizimlashtirilgani va kodifikatsiya qilinganligida[4] deb hisoblagan.

Qonunchilikni tizimlashtirish — bu shunchaki qonunlarni to‘plash emas, balki davlatning huquqiy poydevorini mustahkamlovchi murakkab

[3] Керимов Д.А. Законодательная техника. М., 1998. С. 113-114.
[4] DAVID (R.), Les grands systèmes de droit contemporains, Paris, Dalloz, (variations selon l’édition, ex: 11e éd., 2002, avec C. Jauffret-Spinosi).

intellektual va tashkiliy jarayondir. Jamiyat rivojlangani sayin qabul qilinadigan qonunlar, farmonlar va qarorlar soni ortib boradi. Agar ular o‘z vaqtida tartibga solinmasa, huquqiy tizimda “normativ inflyatsiya” (hujjatlarning haddan tashqari ko‘payib ketishi) yuzaga keladi.

Qonunchilikni tizimlashtirish to‘xtovsiz jarayon. Jamiyat o‘zgargani sari, qonunlar ham yangilanib, tizimga solinib borilishi shart. Aks holda, huquqiy tizim eskirib, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga ojizlik qilib qoladi.

Qonunchilik hujjatlarini tizimlashtirish – demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirish maqsadida Konstitutsiya va qonun ustunligi, hokimiyatlar taqsimlanishining o‘zaro tiyib turish va muvozanatlash mexanizmini ta’minlashga, fuqarolarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi[5].

Qonunchilikni tizimlashtirish davlat tomonidan qabul qilingan juda ko‘p sonli va turli-tuman normativ-huquqiy hujjatlarni yagona, tartibli va mantiqiy tizimga keltirishga qaratilgan huquqiy faoliyatdir. Jamiyat taraqqiy etgani sayin ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar, farmonlar, qarorlar va idoraviy hujjatlar soni geometrik progressiya bilan ortib boradi. Bunday sharoitda huquqiy normalarning tarqoqligi ularni amaliyotda qo‘llashni qiyinlashtiradi, bir-biriga zid qoidalar (kolliziyalar) paydo bo‘lishiga olib keladi. Aynan shu muammolarni bartaraf etish uchun tizimlashtirish jarayoni hayotiy zaruriyat hisoblanadi.

Aynan tizimlashtirish huquqiy bo‘shliqlarni to‘ldiradi, qonunlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni yo‘qotadi va davlat boshqaruvining samaradorligini oshiradi. Tizimli qonunchilik nafaqat huquqshunoslar, balki oddiy fuqarolar va tadbirkorlar uchun ham adolatli hamda shaffof huquqiy muhit yaratishning asosiy omilidir.

[5] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. 327-b.

Har qanday davlatda vaqt o‘tishi bilan qonunosti hujjatlari va idoraviy normativ hujjatlar soni ko‘payib, “huquqiy o‘rmon”ni eslatib qo‘yadi. Bu o‘rmonda adashib qolmaslik uchun tizimlashtirishning quyidagi nozik jihatlariga e’tibor qaratiladi:

Tizimlashtirishning eng muhim vazifalaridan biri hujjatlarning yuridik kuchini aniq belgilab qo‘yishdir. Bunda Lex Superior (Yuqori turuvchi qonun quyi qonundan ustun) tamoyili asos qilib olinadi. Tizimlashtirish jarayonida mutaxassislar quyi hujjatlar (qaror va buyruqlar) yuqori hujjatlarga (Konstitutsiya va qonunlar) zid kelmasligini tekshiradilar. Bu davlat boshqaruvida yagona vertikal tartibni ta’minlaydi.

Bu jarayon maxsus malaka talab qiladi. Hujjatlarni tizimga solishda *abrogatsiya, derogatsiya va novatsiya* kabi texnik usullar qo‘llaniladi.

Abrogatsiya, derogatsiya va novatsiya qonunchilikni tizimlashtirish jarayonida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va yangilashning asosiy huquqiy mexanizmlari hisoblanadi. Ular huquq tizimining ichki uyg‘unligini ta’minlash, eskirgan normalarni bartaraf etish hamda yangi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish zaruratidan kelib chiqadi. Ushbu mexanizmlar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy huquq qo‘llash faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Abrogatsiya normativ-huquqiy hujjatni yoki uning muayyan qoidalarini to‘liq bekor qilishni anglatadi. Bu jarayon natijasida norma o‘zining yuridik kuchini butunlay yo‘qotadi va huquqiy tizimdan chiqariladi. Abrogatsiya odatda ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda samarasiz bo‘lib qolgan, zamonaviy talab va ehtiyojlarga javob bermaydigan yoki boshqa normativ hujjatlar bilan ziddiyatga kirishgan normalarga nisbatan qo‘llaniladi. Shu jihatdan u huquq tizimini “tozalash” funksiyasini bajaradi. Abrogatsiyaning muhim jihatlaridan biri shundaki, u normativ-huquqiy bazaning ortiqcha yuklanishini kamaytiradi, takrorlanishlarni bartaraf etadi va huquqiy aniqlikni ta’minlaydi. Biroq ushbu mexanizmni qo‘llashda

ehtiyotkorlik zarur, chunki bekor qilingan norma o‘rniga yangi huquqiy tartib joriy etilmasa, huquqiy bo‘shliq yuzaga kelishi mumkin. Bu esa amaliyotda turli talqinlarga, nizolarga va huquqni qo‘llashdagi qiyinchiliklarga olib keladi. Shu sababli abrogatsiya ko‘pincha boshqa mexanizmlar, xususan novatsiya bilan uyg‘un holda qo‘llaniladi.

Derogatsiya esa amaldagi normativ-huquqiy hujjatni to‘liq bekor qilmasdan, uning ayrim qismlarini o‘zgartirish yoki kuchini qisman cheklash orqali yangilashni ifodalaydi. Bu usul qonunchilikni rivojlantirishning eng keng tarqalgan va amaliy jihatdan samarali shakllaridan biridir. Derogatsiya orqali qonunlarning asosiy konstruksiyasi saqlanib qoladi, biroq uning ayrim elementlari zamon talablariga mos ravishda yangilanadi. Bu esa huquqiy tizimning barqarorligini ta’minlaydi va keskin o‘zgarishlarning oldini oladi. Derogatsiyaning yana bir muhim afzalligi — u huquqiy vorislikni saqlaydi, ya’ni yangi o‘zgarishlar eski tizim bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshiriladi. Shu bilan birga, derogatsiyaning haddan tashqari ko‘p qo‘llanishi qonunchilikning murakkablashishiga olib kelishi mumkin. Ko‘plab o‘zgartirish va qo‘shimchalar natijasida normativ hujjatning tuzilishi og‘irlashadi, uning matni chalkashlashadi va amaliy qo‘llash qiyinlashadi. Bu esa tizimlashtirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Novatsiya esa huquq tizimining sifat jihatdan yangilanishini ta’minlovchi mexanizm bo‘lib, eskirgan yoki samarasiz normalar o‘rniga mutlaqo yangi huquqiy normalarni joriy etishni anglatadi. Novatsiya odatda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda tub o‘zgarishlar yuz berganda, yangi institutlar shakllanganda yoki mavjud tartibotlar zamon talablariga javob bermay qolgan hollarda qo‘llaniladi. Bu jarayon ko‘pincha kodifikatsiya doirasida amalga oshiriladi va yirik normativ-huquqiy hujjatlar — kodekslar, qonunlar yoki kompleks islohotlar shaklida namoyon bo‘ladi. Novatsiya huquq tizimini modernizatsiya qiladi, uni xalqaro standartlarga yaqinlashtiradi va yangi huquqiy institutlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Biroq yangi normalarni joriy etish jarayoni muayyan murakkabliklar bilan bog‘liq. Xususan, huquqni qo‘llovchi organlar va mutaxassislar yangi qoidalarni o‘zlashtirishi, amaliyotda qo‘llashi uchun vaqt va resurs talab etiladi. Shuningdek, yangi normalarning samaradorligi faqatgina ularning sifatiga emas, balki ularni amalga oshirish mexanizmlariga ham bog‘liq bo‘ladi.

Mazkur uch mexanizm o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, qonunchilikni tizimlashtirishning yagona kompleks tizimini tashkil etadi. Abrogatsiya orqali huquqiy tizim eskirgan va ortiqcha normalardan xalos etiladi, derogatsiya orqali mavjud normalar moslashtiriladi va takomillashtiriladi, novatsiya orqali esa yangi huquqiy tartibotlar yaratiladi. Ularning uyg‘un qo‘llanilishi natijasida huquq tizimi barqaror, izchil va zamonaviy talablariga mos holatda rivojlanadi. Shu bois, qonunchilikni tizimlashtirish jarayonida ushbu mexanizmlarni muvozanatli qo‘llash muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Dunyo huquq tizimida tizimlashtirishning ikki xil yondashuvi mavjud. Kontinental (Yevropa) va Anglo-sakson huquq tizimlari qonunchilikni tizimlashtirishga yondashuvi bilan bir-biridan sezilarli farq qiladi. Bu farqlar ularning tarixiy rivoji, huquq manbalari va huquqni qo‘llash amaliyoti bilan chambarchas bog‘liq.

Kontinental (Yevropa) huquq tizimi Kontinental huquq tizimi asosan yozma huquq ustuvorligiga tayanadi. Ushbu tizimda qonun va kodekslar asosiy huquq manbai hisoblanadi. Shu sababli qonunchilikni tizimlashtirishda eng muhim usul sifatida kodifikatsiya alohida o‘rin tutadi. Kodifikatsiya orqali muayyan sohadagi barcha huquqiy normalar yagona, tizimli va ichki jihatdan uyg‘un hujjat — kodeksga jamlanadi. Masalan, fuqarolik, jinoyat yoki ma’muriy munosabatlar alohida kodekslar orqali tartibga solinadi. Bu yondashuv huquqiy aniqlikni ta’minlaydi, fuqarolar va

huquqni qo‘llovchi organlar uchun qonunlarni tushunishni osonlashtiradi hamda huquq tizimining barqarorligini mustahkamlaydi.

Kontinental tizimning yana bir muhim jihati — normativ-huquqiy hujjatlar iyerarxiyasining aniq belgilanganidir. Qonunlar, kodekslar va boshqa hujjatlar o‘zaro bo‘ysunuv asosida tartiblangan bo‘lib, bu tizimlashtirishni yanada samarali qiladi. O‘zbekiston Respublikasi ham aynan shu huquqiy model asosida rivojlanib, kodifikatsiya jarayonlariga katta e’tibor qaratmoqda. Natijada huquqiy islohotlar ko‘pincha yangi kodekslar qabul qilish yoki amaldagilarini yangilash orqali amalga oshiriladi.

Anglo-sakson (pretsedent) huquq tizimi Anglo-sakson huquq tizimi esa mutlaqo boshqacha yondashuvga ega. Bu tizimda asosiy huquq manbai sifatida sud qarorlari — pretsedentlar muhim o‘rin tutadi. Sudlar tomonidan qabul qilingan qarorlar keyingi shunga o‘xshash ishlar uchun majburiy ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bu tizimda kodifikatsiya nisbatan kamroq ahamiyatga ega bo‘lib, qonunchilikni tizimlashtirish ko‘proq inkorporatsiya va elektron axborot tizimlari orqali amalga oshiriladi.

Inkorporatsiya jarayonida mavjud normativ hujjatlar va sud qarorlari tizimli ravishda to‘planadi, tartiblanadi va e’lon qilinadi. Ayniqsa, sud pretsedentlarining juda katta hajmda mavjudligi ularni muntazam ravishda yig‘ish, tasniflash va yangilab borishni talab etadi. Zamonaviy sharoitda bu vazifa asosan elektron huquqiy bazalar orqali amalga oshiriladi. Natijada huquqni qo‘llovchi subyektlar zarur pretsedentlarni tez va samarali topish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Anglo-sakson tizimining afzalligi shundaki, u juda moslashuvchan hisoblanadi. Sudlar yangi vaziyatlarga mos ravishda yangi huquqiy qoidalarni shakllantirishi mumkin. Biroq bu tizimning murakkabligi ham mavjud, chunki ko‘plab pretsedentlar ichidan to‘g‘ri huquqiy qoidani aniqlash katta tajriba va bilim talab qiladi.

Umuman olganda, Kontinental tizimda qonunchilikni tizimlashtirish markazida kodifikatsiya turadi va u huquqiy aniqlik hamda barqarorlikni ta’minlaydi. Anglo-sakson tizimida esa inkorporatsiya va pretsedentlarni tartibga solish ustuvor bo‘lib, u huquqning moslashuvchanligini oshiradi. Shu jihatdan har ikki tizim turli yondashuvlarga ega bo‘lsa-da, ularning umumiy maqsadi — huquqiy tartibotni samarali tashkil etish va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda rivojlantirishdan iborat.

Tizimli qonunchilik — bu iqtisodiy barqarorlik demakdir. Investorlar biror davlatga sarmoya kiritishdan oldin o‘sha davlatning qonunchiligi qanchalik barqaror va tushunarli ekanligiga qaraydi. Agar qonunlar tarqoq va ziddiyatli bo‘lsa, u yerda huquqiy xavf (legal risk) yuqori bo‘ladi. Tizimlashtirish esa qoidalarni aniq va bashorat qilib bo‘ladigan holatga keltiradi.

Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalari tizimlashtirish jarayoniga jalb qilinmoqda. Maxsus algoritmlar yangi qabul qilinayotgan loyihalarni amaldagi minglab hujjatlar bilan soniyalar ichida solishtirib, qarama-qarshiliklarni aniqlaydi. Bu esa “inson omili” tufayli yo‘l qo‘yiladigan xatolarni kamaytiradi.

Demak**,** qonunchilikni tizimlashtirish — bu huquqning “sog‘lomlashtirish” jarayonidir. U qonunlarning sifatini oshiradi, korrupsiyaviy bo‘shliqlarni yopadi va jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashning eng samarali vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

1.2. Huquq tizimi va qonunchilik tizimi o‘rtasidagi farq

Huquqshunoslik nazariyasida huquq tizimi va qonunchilik tizimi tushunchalari bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, mazmunan va funksional jihatdan tubdan farq qiladi. Ularni to‘g‘ri ajratish huquqiy hodisalarni chuqur anglash, qonunchilikni tizimlashtirish jarayonlarini ilmiy asosda tahlil qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

Huquq tizimi — bu jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq normalarining ichki mazmuniy tuzilmasi bo‘lib, u huquqning sohaviy (tarmoq) va institutlar bo‘yicha tashkil etilgan yaxlit tizimini ifodalaydi. Huquq tizimi huquqning “ichki skeleti” hisoblanadi va u huquqiy normalarning mazmuni, tamoyillari hamda funksional yo‘nalishlarini birlashtiradi. U huquqni sohalarga ajratish orqali (masalan, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi, mehnat huquqi, ma’muriy huquq) ijtimoiy munosabatlarning turli guruhlarini tartibga soladi.

Qonunchilik tizimi esa normativ-huquqiy hujjatlarning tashqi shakldagi tartibli va iyerarxik majmuasi bo‘lib, u qonunlar, kodekslar, farmonlar, qarorlar va boshqa normativ hujjatlarning o‘zaro bog‘liqligi va bo‘ysunuv tizimini ifodalaydi. Qonunchilik tizimi huquqning “tashqi ifodasi” bo‘lib, huquq normalarining qanday hujjatlarda va qanday shaklda mustahkamlanganini ko‘rsatadi.

“Huquq tizimi” va “qonunchilik tizimi” tushunchalari mazmun bilan shaklning o‘zaro nisbati tarzida maydonga chiqadi. Yanada aniqroq aytadigan bo‘lsak, huquq tizimi huquqning mohiyatini, mazmunini ifodalasa, qonunchilik tizimi huquqning bayon etilish shaklini ifoda qiladi. Har qanday voqea, hodisa va predmetning ma’no-mohiyati, ijtimoiy vazifasi va funksiyasini uning shakli o‘zida mujassam etadi. Ya’ni, shakl hodisa va predmet mazmunining mavjudligini ta’minlash vositasidir. Shunga ko‘ra, “qonunchilik” huquqning mavjudligini, “qonunchilik tizimi” esa huquq tizimi mavjudligini ta’minlaydi. Huquqiy normalar qonunchilik hujjatlarida mustahkamlanadi, rasmiylashtiriladi[6].

Shuningdek, mazkur ikki tizim o‘rtasidagi asosiy farqlar bir necha mezonlar orqali tahlil qilinadi.

[6] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. 323-b.

Birinchidan, mazmun va shakl jihatidan farq mavjud. Huquq tizimi mazmuniy kategoriya bo‘lib, huquqning ichki mohiyatini ifodalaydi, qonunchilik tizimi esa shakliy kategoriya sifatida normativ hujjatlar tizimini anglatadi. Ya’ni, huquq tizimi “nima mavjud?” degan savolga, qonunchilik tizimi esa “u qanday hujjatda ifodalangan?” degan savolga javob beradi.

Ikkinchidan, tuzilish jihatidan farq kuzatiladi. Huquq tizimi huquq sohalari va institutlariga bo‘linadi, bu esa uning ilmiy-nazariy asosini tashkil etadi. Qonunchilik tizimi esa normativ-huquqiy hujjatlarning iyerarxik tizimidan iborat bo‘lib, u yuqori yuridik kuchga ega hujjatlardan past darajadagi hujjatlarga qarab tuziladi.

Uchinchidan, rivojlanish dinamikasi jihatidan farq mavjud. Huquq tizimi nisbatan barqaror bo‘lib, ijtimoiy munosabatlarning asosiy tuzilmasiga mos ravishda sekin o‘zgaradi. Qonunchilik tizimi esa tez-tez o‘zgaruvchan bo‘lib, yangi qonunlar qabul qilinishi, amaldagi hujjatlarga o‘zgartirishlar kiritilishi bilan doimiy yangilanib boradi.

To‘rtinchidan, funksional farq ham muhim ahamiyatga ega. Huquq tizimi ijtimoiy munosabatlarni ilmiy asosda tartibga solishning ichki mexanizmini belgilasa, qonunchilik tizimi ushbu huquq normalarini rasmiy hujjatlar orqali amaliyotga tatbiq etish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ushbu ikki tizim o‘zaro dialektik birlikda faoliyat yuritadi. Huquq tizimi qonunchilik tizimi orqali tashqi ifodasini topadi, qonunchilik tizimi esa huquq tizimining mazmunini rasmiylashtiradi. Masalan, fuqarolik huquqi tizimi ichidagi normalar Fuqarolik kodeksi orqali qonunchilik tizimida mujassamlanadi, jinoyat huquqi esa Jinoyat kodeksi orqali ifodalanadi.

Shuni ta’kidlash lozimki, qonunchilikni tizimlashtirish jarayonida aynan ushbu ikki tizim o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash muhim hisoblanadi. Agar qonunchilik tizimi haddan tashqari murakkablashsa, huquq tizimi bilan nomuvofiqlik yuzaga keladi. Aksincha, huquq tizimi to‘g‘ri ishlab

chiqilmagan bo‘lsa, qonunchilikni kodifikatsiya qilish va tizimlashtirish jarayoni qiyinlashadi.

Xulosa qilib aytganda, huquq tizimi — bu huquqning ichki, mazmuniy va ilmiy-nazariy tuzilmasi bo‘lsa, qonunchilik tizimi uning tashqi, normativ-huquqiy hujjatlar shaklidagi ifodasidir. Ularni farqlash va o‘zaro bog‘liqligini tushunish huquqiy tizimni chuqur tahlil qilish va qonunchilikni samarali tizimlashtirishning muhim shartidir.

1.3. Tizimlashtirishning maqsadi va vazifalari

Bugungi zamonaviy davrda qonunchilikni tizimlashtirish faqat qog‘ozda emas, balki raqamli platformalar orqali ham yangi bosqichga chiqdi. Elektron inkorporatsiya (masalan, Lex.uz tizimi) har bir fuqaroga qonunlarning eng so‘nggi tahriri bilan real vaqt rejimida tanishish imkonini beradi. Shuningdek, “regulyator gilyotinasi” kabi zamonaviy usullar orqali ortiqcha byurokratik hujjatlar tizimli ravishda bekor qilinmoqda, bu esa tadbirkorlik va ijtimoiy hayot uchun huquqiy yukni kamaytiradi.

Tizimlashtirilgan qonunchilik davlatning huquqiy madaniyati ko‘zgusidir. U qonun ustuvorligini ta’minlash, korrupsiyaning oldini olish va huquqni qo‘llash amaliyotini bir xillashtirish uchun xizmat qiladi. Qonunlar qanchalik tizimli va tushunarli bo‘lsa, jamiyatda adolat tamoyillarini qaror toptirish shunchalik oson kechadi. Tizimlashtirish — bu to‘xtovsiz jarayon bo‘lib, u huquq tizimini doimiy ravishda jonli va ishchi holatda saqlab turadi.

Tizimlashtirish huquqiy tartibga solishning ajralmas qismi bo‘lib, u jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni samarali boshqarish uchun zarur bo‘lgan mustahkam huquqiy asosni yaratadi. Uning asosiy maqsadi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solish, ularni yagona, izchil va o‘zaro uyg‘un tizimga keltirishdan iborat. Shu orqali qonunchilik bazasi soddalashtiriladi, ortiqcha va takroriy normalar qisqartiriladi hamda huquqiy tartibga solishning aniqligi va barqarorligi ta’minlanadi.

Huquq nazariyasi vakillaridan H. Kelsen esa huquqiy tizimni iyerarxik tuzilma sifatida koʻrib, barcha normativ hujjatlar yagona tizimga boʻysunishi kerakligini asoslab bergan. Uning fikricha, tizimlashtirish huquqiy tartibning izchilligini ta’minlaydi[7].

Tizimlashtirish jarayoni nafaqat mavjud hujjatlarni tartibga solish, balki ularni chuqur tahlil qilishni ham oʻz ichiga oladi. Bu tahlil davomida eskirgan, zamonaviy talablarga javob bermaydigan yoki amaliy ahamiyatini yoʻqotgan normalar aniqlanadi. Shuningdek, bir-biriga zid boʻlgan qoidalar va takrorlanayotgan normalar aniqlanib, ularni bartaraf etish choralarini koʻrish tizimlashtirishning muhim vazifalaridan biridir. Natijada qonunchilik yanada aniq, tushunarli va qoʻllash uchun qulay holatga keltiriladi.

Tizimlashtirishning yana bir muhim maqsadi — huquqni qoʻllash amaliyotini yengillashtirishdir. Tartibga solingan va tizimlashtirilgan qonunchilik bilan ishlash sudlar, davlat organlari va boshqa huquqni qoʻllovchi subyektlar uchun ancha qulay boʻladi. Bu esa qarorlar qabul qilishda yagona yondashuvni shakllantiradi, xatoliklar ehtimolini kamaytiradi hamda qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, tizimlashtirish fuqarolar va tadbirkorlik subyektlari uchun ham katta ahamiyatga ega. Qonunlarning sodda va tushunarli boʻlishi fuqarolarga oʻz huquq va majburiyatlarini toʻgʻri anglash imkonini beradi. Tadbirkorlar uchun esa ortiqcha byurokratik toʻsiqlar kamayadi, huquqiy muhit yanada barqaror va prognoz qilinadigan boʻladi. Bu esa iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish va investitsiyalarni jalb etishda muhim omil hisoblanadi.

[7] Kelsen’s Pure Theory of Law. *Political Science Quarterly*, *42*(2), 268–276. https://doi.org/10.2307/2142789.

Rus huquqshunosi S. Alekseev tizimlashtirishni huquqning ichki tuzilishini tartibga soluvchi muhim faoliyat deb hisoblab, u orqali qonunchilikning mantiqiy yaxlitligi ta’minlanishini ta’kidlagan[8].

Tizimlashtirishning vazifalari keng qamrovli bo‘lib, ular bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo, normativ-huquqiy hujjatlar to‘planadi va inventarizatsiya qilinadi. Keyin ular mazmuniga ko‘ra tahlil qilinadi, guruhlarga ajratiladi va tizimlashtiriladi. Shu jarayonda hujjatlar o‘rtasidagi bo‘shliqlar, qarama-qarshiliklar va takrorlanishlar aniqlanadi. Zarur hollarda ularni bartaraf etish uchun tegishli o‘zgartirishlar kiritiladi yoki ayrim hujjatlar bekor qilinadi.

Shuningdek, tizimlashtirish doimiy va uzluksiz jarayon hisoblanadi. Jamiyat rivojlanib borar ekan, yangi ijtimoiy munosabatlar paydo bo‘ladi va ular yangi huquqiy normalarni talab qiladi. Shu sababli mavjud qonunchilikni muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqish, yangilash va takomillashtirish zarur bo‘ladi. Bu jarayon huquqiy tizimning zamonaviy talablarga mos bo‘lishini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, tizimlashtirishning maqsadi — qonunchilikni tartibli, izchil va samarali tizimga keltirish bo‘lsa, vazifalari esa ushbu maqsadga erishish uchun zarur bo‘lgan barcha tashkiliy, tahliliy va amaliy choralarni amalga oshirishdan iborat. Bu jarayon huquqiy tizimning sifatini oshiradi, huquqni qo‘llashni yengillashtiradi va jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

1.4. Tizimlashtirishning prinsiplari

Tizimlashtirish orqali ma’lumotlar, jarayonlar yoki obyektlarni muayyan tartib asosida joylashtirish, ularning o‘zaro bog‘liqligini ochib berish va yagona yaxlit tizimga keltirish mumkin. Har qanday fan, boshqaruv

[8] Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. Т. II. М., 1982.

yoki amaliy faoliyatda tizimlashtirish muhim o‘rin tutadi, chunki u tartibsizlikni kamaytiradi, tushunishni osonlashtiradi va samaradorlikni oshiradi. Tizimlashtirish orqali murakkab jarayonlar soddalashtiriladi, muhim va ikkilamchi jihatlar ajratiladi hamda umumiy qonuniyatlar aniqlanadi.

Tizimlashtirish o‘z-o‘zidan amalga oshmaydi — u muayyan prinsiplarga tayangan holda bajariladi. Ushbu prinsiplarga amal qilish tizimning to‘g‘ri, mantiqiy va samarali shakllanishini ta’minlaydi.

Izchillik prinsipi. Izchillik tizimlashtirishning asosiy tayanchidir. Bu prinsipga ko‘ra, barcha elementlar mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirilishi lozim. Har bir qism oldingi va keyingi qismlar bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

Izchillik bo‘lmasa, tizim chalkash bo‘lib qoladi. Masalan, ilmiy tadqiqotda ma’lumotlar tartibsiz berilsa, natijani tushunish qiyinlashadi. Izchillik fikrlash jarayonini ham tartibga soladi, bu esa qaror qabul qilishda aniqlik beradi. Izchillik — bu nafaqat ketma-ketlik, balki sabab-oqibat aloqalarining to‘g‘ri qurilishidir.

Tizimlilik prinsipi. Tizimlilik — bu barcha elementlarning yagona tizim ichida o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqilishidir. Har bir element mustaqil emas, balki umumiy tuzilmaning bir qismi sifatida qaraladi.

Tizimlilik bo‘lmasa, alohida qismlar mavjud bo‘lsa ham, ular bir-biriga xizmat qilmaydi. Bu prinsip kompleks yondashuvni talab qiladi. Masalan, tashkilot boshqaruvida har bir bo‘lim alohida ishlasa, umumiy natija pasayadi. Tizimlilik esa sinergiya — ya’ni umumiy natijaning alohida qismlar yig‘indisidan yuqori bo‘lishini ta’minlaydi.

Oddiylik va tushunarlilik prinsipi. Tizim qanchalik murakkab bo‘lmasin, uni tushunarli shaklda ifodalash zarur. Bu prinsip tizimni ortiqcha murakkablashtirmaslikni talab qiladi.

Murakkab tizimlar ko‘pincha samaradorlikni kamaytiradi, chunki ularni tushunish va qo‘llash qiyinlashadi. Oddiylik — bu yuzaki yondashuv emas,

balki murakkablikni mohiyatini yo‘qotmagan holda soddalashtirishdir. Bu prinsip ayniqsa ta’lim va boshqaruvda muhim, chunki tushunarli tizim tezroq o‘zlashtiriladi.

Moslashuvchanlik prinsipi. Tizim vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi, yangi sharoitlarga moslasha olishi kerak. Bu prinsip tizimning barqarorligini emas, balki rivojlanish qobiliyatini ko‘zda tutadi.

Zamonaviy dunyoda o‘zgarishlar tez sodir bo‘ladi. Qattiq va o‘zgarmas tizimlar tezda eskiradi. Moslashuvchan tizim esa yangi ma’lumotlar, texnologiyalar va sharoitlarga tez javob beradi. Bu prinsip innovatsiya va rivojlanishning asosidir.

Maqsadga yo‘naltirilganlik prinsipi. Har qanday tizim aniq maqsadga xizmat qilishi kerak. Tizimlashtirish jarayoni ham shu maqsadga erishishni osonlashtirishi zarur.

Agar tizim maqsadsiz tuzilsa, u faqat shakliy tuzilma bo‘lib qoladi. Maqsad tizimning barcha elementlarini bir yo‘nalishga soladi. Bu prinsip resurslarni to‘g‘ri taqsimlashga, ortiqcha harakatlarni kamaytirishga yordam beradi.

To‘liqlik prinsipi**.** Tizim barcha zarur elementlarni o‘z ichiga olishi kerak. Muhim qismlar tushirib qoldirilmasligi lozim.

To‘liqlik yetishmasa, tizim noto‘liq ishlaydi. Masalan, tahlilda ba’zi omillar e’tibordan chetda qolsa, natija noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, ortiqcha elementlar ham tizimni og‘irlashtiradi. Demak, to‘liqlik — bu muvozanatni topishdir.

Tizimlashtirish tartib va samaradorlikning asosi bo‘lib, u muayyan prinsiplarga tayangan holda amalga oshiriladi. Izchillik, tizimlilik, oddiylik, moslashuvchanlik, maqsadga yo‘naltirilganlik va to‘liqlik prinsiplari tizimning mukammalligini ta’minlaydi. Ushbu prinsiplarga amal qilinmasa, tizim samarasiz, chalkash yoki qisqa muddatli bo‘lib qoladi.

Shu sababli, har qanday faoliyatda tizimlashtirishni chuqur anglash va uning prinsiplari asosida ish yuritish muvaffaqiyatning muhim omillaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, qonunchilikni tizimlashtirish huquqiy tizimning samarali faoliyat yuritishi va barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim nazariy hamda amaliy institut hisoblanadi. U normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solish, ularning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash va huquqiy tizimdagi ziddiyatlar hamda bo‘shliqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Jamiyat taraqqiyoti natijasida qonunchilik hajmining ortib borishi tizimlashtirishni obyektiv zaruratga aylantiradi.

Mazkur bobda ko‘rib chiqilganidek, qonunchilikni tizimlashtirish inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya kabi shakllar orqali amalga oshiriladi. Ayniqsa, kodifikatsiya huquqiy normalarni tubdan qayta ishlash orqali mukammal va yaxlit huquqiy hujjatlar yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, abrogatsiya, derogatsiya va novatsiya kabi mexanizmlar qonunchilikni yangilash va takomillashtirishning asosiy vositalari sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, huquq tizimi va qonunchilik tizimi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lsa-da, ular mazmun va shakl jihatidan farqlanadi. Huquq tizimi ichki mazmuniy tuzilmani ifodalasa, qonunchilik tizimi uning tashqi normativ ifodasi hisoblanadi. Ushbu ikki tizim o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash qonunchilikni samarali tizimlashtirishning muhim shartidir.

Shuningdek, tizimlashtirishning maqsadi qonunchilikni tartibli, izchil va tushunarli tizimga keltirishdan iborat bo‘lib, uning vazifalari normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, guruhlash, ziddiyatlarni bartaraf etish va huquqiy aniqlikni ta’minlashga qaratilgan. Bu jarayon huquqni qo‘llash amaliyotini yengillashtiradi, fuqarolarning huquqiy ongini oshiradi hamda iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, tizimlashtirishning izchillik, yaxlitlik, iyerarxiyalilik, soddalik va moslashuvchanlik kabi prinsiplarga asoslanishi uning samaradorligini ta’minlaydi. Zamonaviy sharoitda raqamlashtirish jarayonlari va innovatsion yondashuvlar tizimlashtirishni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Umuman olganda, qonunchilikni tizimlashtirish — bu huquqiy tizimni tartibga solish, uni zamonaviy talablar asosida rivojlantirish va jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashning muhim omilidir. U demokratik huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu bob yuzasidan yordamchi metodlar

1-jadval. Taqqoslash (Komparativ) metodi

№	Prinsip nomi	Mazmuni	Asosiy vazifasi	Amaliy ahamiyati
1	Izchillik prinsipi	Qonunchilik normalari o‘zaro mantiqan bog‘langan va ketma-ket rivojlanishi lozim	Huquqiy bo‘shliqlar va qarama-qarshiliklarning oldini olish	Qonunlarni qo‘llashda barqarorlikni ta’minlaydi
2	Tizimlilik prinsipi	Qonunchilik yagona va yaxlit tizim sifatida shakllantiriladi	Normativ-huquqiy hujjatlar o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash	Huquq tizimining ichki birligini mustahkamlaydi
3	Oddiylik va tushunarlilik prinsipi	Qonun matni sodda, aniq va hamma uchun tushunarli bo‘lishi kerak	Huquq normalarini to‘g‘ri anglashni ta’minlash	Fuqarolar va amaliyotchilar uchun qulaylik yaratadi
4	Moslashuvchanlik prinsipi	Qonunchilik ijtimoiy munosabatlardagi o‘zgarishlarga tez moslashishi kerak	Zamonaviy ehtiyojlarga javob berish	Qonunchilikning dolzarbligini saqlab qoladi
5	Maqsadga yo‘naltirilganlik prinsipi	Tizimlashtirish aniq huquqiy maqsad va vazifalarni ko‘zlab amalga oshiriladi	Qonunchilikni takomillashtirishga xizmat qilish	Tizimlashtirishning samaradorligini oshiradi

2-jadval. Klaster (Sxematik-Tizimli) metodi

№	Markaziy tushuncha	Tarkibiy prinsip	Qisqacha tavsifi
1	Qonunchilikni tizimlashtirishning nazariy asoslari	Izchillik	Normalarning mantiqiy ketma-ketligi va uyg‘unligi
2	Qonunchilikni tizimlashtirishning nazariy asoslari	Tizimlilik	Qonunchilikning yaxlit tizim sifatida shakllanishi

3	Qonunchilikni tizimlashtirishning nazariy asoslari	Oddiylik va tushunarlilik	Qonun matnining sodda va aniq bo‘lishi
4	Qonunchilikni tizimlashtirishning nazariy asoslari	Moslashuvchanlik	Jamiyatdagi o‘zgarishlarga tez moslashish
5	Qonunchilikni tizimlashtirishning nazariy asoslari	Maqsadga yo‘naltirilganlik	Aniq maqsad va natijaga qaratilganlik

3-jadval. “Aqliy hujum” (Brainstorming) metodi			
Bosqich	**Talabaning faoliyati**	**O‘qituvchining vazifasi**	**Kutilayotgan natija**
1-bosqich	Qonunchilikni tizimlashtirish prinsiplari haqida dastlabki fikrlarini bildiradi	Muammoli savollar beradi	Talabaning mavjud bilimlari aniqlanadi
2-bosqich	Asosiy prinsiplarni sanab o‘tadi	Fikrlarni doskaga yozadi va umumlashtiradi	Prinsiplar ro‘yxati shakllanadi
3-bosqich	Har bir prinsipning mazmunini izohlaydi	Misollar bilan tushuntiradi	Nazariy bilimlar mustahkamlanadi
4-bosqich	Prinsiplarning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qiladi	Muhokamani boshqaradi	Tahliliy fikrlash rivojlanadi
5-bosqich	Umumiy xulosa chiqaradi	Yakuniy baholashni amalga oshiradi	Mavzu to‘liq o‘zlashtiriladi

Ushbu bob yuzasidan nazorat savollar

1. Qonunchilikni tizimlashtirish tushunchasi va uning huquqiy mohiyatini izohlang.

2. Qonunchilikni tizimlashtirishning jamiyat rivojidagi zarurati nimada namoyon bo‘ladi?

3. Tizimlashtirishning asosiy shakllari (inkorporatsiya, konsolidatsiya, kodifikatsiya) o‘rtasidagi farqlarni tahlil qiling.

4. Kodifikatsiyaning qonunchilik tizimidagi o‘rni va ahamiyatini izohlang.

5. Abrogatsiya, derogatsiya va novatsiya tushunchalarini ochib bering va ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qiling.

6. Kontinental (Yevropa) va Anglo-sakson huquq tizimlarida qonunchilikni tizimlashtirishning o‘ziga xos xususiyatlarini solishtiring.

7. Huquq tizimi va qonunchilik tizimi o‘rtasidagi asosiy farqlarni izohlang.

8. Qonunchilikni tizimlashtirishning maqsadi va asosiy vazifalari nimalardan iborat?

9. Tizimlashtirishning asosiy prinsiplari (izchillik, tizimlilik, moslashuvchanlik va boshqalar)ni tahlil qiling.

10. Zamonaviy raqamlashtirish va sun’iy intellekt texnologiyalarining qonunchilikni tizimlashtirishdagi roli qanday?

Ushbu bob yuzasidan testlar

1. Qonunchilikni tizimlashtirish nima?

A) Yangi qonunlar yaratish jarayoni

B) Qonunlarni faqat bekor qilish

*C) Normativ-huquqiy hujjatlarni tartibli tizimga keltirish
D) Sud qarorlarini e’lon qilish

2. Tizimlashtirishning eng murakkab shakli qaysi?
A) Inkorporatsiya
B) Konsolidatsiya
*C) Kodifikatsiya
D) Interpretatsiya

3. Inkorporatsiya nimani anglatadi?
A) Qonunlarni bekor qilish
*B) Hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmasdan to‘plash
C) Yangi kodeks yaratish
D) Sud qarorlarini tizimlashtirish

4. Konsolidatsiya qanday jarayon?
A) Yangi qonun yaratish
B) Eski qonunni bekor qilish
*C) Bir nechta hujjatlarni yagona hujjatga birlashtirish
D) Sud qarorlarini bekor qilish

5. Abrogatsiya nima?
*A) Normativ hujjatni to‘liq bekor qilish
B) Qisman o‘zgartirish
C) Yangi norma yaratish
D) Qonunni sharhlash

6. Derogatsiya nimani anglatadi?
A) Qonunni to‘liq bekor qilish
*B) Qonunning ayrim qismlarini o‘zgartirish
C) Yangi kodeks yaratish
D) Sud qarorini kuchga kiritish

7. Novatsiya nima?
A) Eski qonunni qisman o‘zgartirish
B) Qonunni bekor qilish
*C) Yangi huquqiy normalarni joriy etish
D) Hujjatlarni to‘plash

8. Huquq tizimi nimani ifodalaydi?
A) Qonunlar majmuasi
*B) Huquq normalarining ichki tuzilmasi
C) Sud qarorlari yig‘indisi
D) Farmonlar tizimi

9. Qonunchilik tizimi nimani anglatadi?

A) Huquqiy g‘oyalar tizimi

*B) Normativ-huquqiy hujjatlarning tashqi tizimi

C) Sud qarorlarining yig‘indisi

D) Faqat kodekslar majmuasi

10. Qaysi prinsip tizim elementlarining o‘zaro bog‘liqligini anglatadi?

A) Izchillik

*B) Tizimlilik

C) Oddiylik

D) Moslashuvchanlik

II BOB. QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISH SHAKLLARI

2.1. Inkorporatsiya

Inkorporatsiya tizimlashtirishning muhim shakllaridan biri bo‘lib, u normativ-huquqiy hujjatlar yoki boshqa turdagi ma’lumotlarni mazmuniga o‘zgartirish kiritmagan holda, muayyan tartib asosida jamlash va joylashtirish jarayonini anglatadi. Bu jarayonda hujjatlar qayta ishlanmaydi, qisqartirilmaydi yoki yangidan yaratilmaydi — ular faqat tashkiliy jihatdan tartibga solinadi. Shu sababli inkorporatsiya tizimlashtirishning eng sodda, ammo zarur bosqichi sifatida qaraladi.

Avvalo, inkorporatsiya jarayonida normativ-huquqiy hujjat faqat tashqi jihatdan o‘zgartiriladi, ichki mazmuni esa o‘zgarmaydi. Ya’ni, kodifikatsiya jarayonida normativ-huquqiy hujjatlardagi normalar ham o‘zgartiriladi, mavjud qarama-qarshiliklar yoki bo‘shliqlar bartaraf etiladi — inkorporatsiyadan farqli ravishda[9].

Inkorporatsiyaning asosiy vazifasi — mavjud materiallarni tartibga keltirish orqali ulardan foydalanishni osonlashtirishdir. Amaliy jihatdan bu juda muhim, chunki huquqiy yoki ilmiy hujjatlar ko‘p bo‘lganda, ularni tartibsiz holda qo‘llash qiyinlashadi. Inkorporatsiya esa aynan shu muammoni hal qiladi: u axborotni izlash, topish va undan foydalanish jarayonini soddalashtiradi.

Inkorporatsiya jarayonida hujjatlar turli mezonlar asosida joylashtirilishi mumkin. Eng ko‘p uchraydigan shakllari — xronologik va tematik tartibdir. Xronologik inkorporatsiyada hujjatlar qabul qilingan vaqtiga qarab joylashtiriladi, bu esa tizimning tarixiy rivojlanishini kuzatish imkonini beradi. Tematik inkorporatsiyada esa hujjatlar mazmuniga ko‘ra guruhlanadi, ya’ni bir xil yoki o‘xshash sohalarga oid materiallar bir joyga

[9] Zheldybina T. A.,Problems of Codification of Law in the Teachings of G. F. Shershenevich,Jurisprudence, 2007, No. 4, pp. 154–160.

jamlanadi. Bu usul ayniqsa amaliyotda qulay, chunki foydalanuvchi kerakli mavzuga oid barcha ma’lumotlarni bir joydan topa oladi.

Inkorporatsiya rasmiy va norasmiy shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Rasmiy inkorporatsiya davlat organlari tomonidan bajariladi va odatda qonunlar, qarorlar yoki boshqa normativ hujjatlarning rasmiy to‘plamlarini yaratishda namoyon bo‘ladi. Norasmiy inkorporatsiya esa olimlar, mutaxassislar yoki tashkilotlar tomonidan amalga oshirilib, ko‘proq o‘quv va ilmiy maqsadlarga xizmat qiladi. Bu ikki shaklning farqi shundaki, rasmiy inkorporatsiya huquqiy amaliyot uchun muhim bo‘lsa, norasmiy inkorporatsiya bilimni chuqurlashtirish va tushuntirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, inkorporatsiyaning ma’lum cheklovlari ham mavjud. Eng asosiy kamchiligi shundaki, u hujjatlarning mazmuniga ta’sir qilmaydi. Natijada tizim ichida qarama-qarshi yoki eskirgan normalar saqlanib qolishi mumkin. Bundan tashqari, inkorporatsiya ichki mantiqiy uyg‘unlikni har doim ham ta’minlay olmaydi, chunki u faqat tashqi tartib bilan cheklanadi. Shu sababli u tizimlashtirishning yakuniy bosqichi emas, balki keyingi, murakkabroq shakllar uchun asos vazifasini bajaradi.

Inkorporatsiya qonunchilikni tizimlashtirishda eng kam o‘zgartirish kiritadigan shakldir[10]. Haqiqatdan ham inkorporatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning eng sodda shakli bo‘lib, unda normativ-huquqiy hujjatlar mazmuniga deyarli o‘zgartirish kiritilmaydi.

Yuqoridagilardan xulosa qilsak, inkorporatsiya — bu tizimlashtirishning boshlang‘ich, lekin muhim bosqichi bo‘lib, u tartib va qulaylik yaratadi. U orqali murakkab va tarqoq ma’lumotlar boshqariladigan holatga keltiriladi. Biroq tizimni mukammallashtirish uchun keyingi bosqichlar — konsolidatsiya va kodifikatsiya zarur bo‘ladi. Shunday qilib,

[10] Kocharyan, Sergey. “Forms of Systematization of Legal Acts”. *Bulletin of Yerevan University C: Jurisprudence*, vol. 16, no. 2(43), Dec. 2025, pp. 6-17, https://doi.org/10.46991/BYSU.C/2025.16.2.006.

inkorporatsiya tizimlashtirish jarayonining asosi sifatida xizmat qilib, undan keyingi rivojlanish uchun zamin yaratadi.

2.2. Konsolidatsiya

Konsolidatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning muhim shakllaridan biri bo‘lib, u normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solish va ularni amaliy foydalanish uchun qulay holatga keltirishda katta ahamiyat kasb etadi. Konsolidatsiya jarayoni mohiyatan bir-biriga mazmunan yaqin yoki bir xil ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi bir nechta normativ hujjatlarni yagona, umumlashtirilgan va yaxlit hujjatga birlashtirishdan iboratdir.

Konsolidatsiya — ijtimoiy taraqqiyot nazariyasiga ko‘ra “konsolidatsiya” birlashish jarayonini, ijtimoiy hamjamiyatning jipslashishini, shaxslarning o‘zaro ta’sirini kuchaytirishni, jamiyatni tashkil etuvchi guruhlarning birlashishini bildirish uchun ishlatiladigan tushunchadir[11].

Ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi “konsolidatsiya” (lotincha con — birga, solido — mustahkamlash) — biror narsani (shaxslar, guruhlar, tashkilotlar, harakatlar) mustahkamlash, birlashtirish degan ma’noni anglatadi[12].

Konsolidatsiyaning asosiy maqsadi huquqiy tizimdagi hujjatlar sonini kamaytirish, ularni tizimlashtirish va foydalanuvchi uchun tushunarli hamda qulay shaklga keltirishdir. Jamiyat rivojlanib borgani sari turli davrlarda qabul qilingan ko‘plab qonunlar, farmonlar, qarorlar va idoraviy hujjatlar vujudga keladi. Ularning ko‘pligi huquqni qo‘llash jarayonida murakkablik tug‘diradi, takrorlanishlarga va ayrim hollarda chalkashliklarga sabab bo‘ladi. Aynan shunday muammolarni bartaraf etishda konsolidatsiya muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

[11] Alcock P., May M. and Wright Sh. “Social Policy”. 2012. John Wiley & Sons Ltd. –P. 5-6.
[12] Xayrullayev Sirojiddin Axmadullo o‘g‘li. Jamiyat barqarorligini ta’minlashda konsolidatsiya omili. Dissertatsiya avtoreferati. Namangan-2025.

“Konsolidatsiya” barcha sohalarda keng ishlatiladigan tushuncha bo‘lib, jumladan, iqtisodiyotda – o‘sish yoki pasayishdan keyin birja kursini barqarorlashtirish ma’nosida, tibbiyotda – bu sinishni davolash jarayoni (suyak kallasining shakllanishi), huquqda esa – normativ hujjatlarni tizimlashtirishning bir turi sifatida foydalaniladi[13].

Konsolidatsiya jarayonida bir nechta normativ hujjatlar mazmunan qayta ko‘rib chiqiladi, ammo ularning asosiy huquqiy normalari o‘zgartirilmaydi. Ya’ni, bu jarayonda yangi huquqiy qoidalar yaratilmaydi, balki mavjud qoidalar birlashtiriladi va yagona tizimga solinadi. Shu sababli konsolidatsiya ko‘proq texnik va tashkiliy xarakterga ega bo‘lgan tizimlashtirish shakli hisoblanadi.

Konsolidatsiyaning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u huquqiy normalarning mazmunini o‘zgartirmagan holda ularni tartibga soladi. Bu esa huquqiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Shuningdek, u huquqni qo‘llovchi subyektlar uchun bir nechta hujjat o‘rniga yagona hujjat bilan ishlash imkonini yaratadi. Natijada sudlar, davlat organlari va boshqa tashkilotlar faoliyatida aniqlik va tezkorlik oshadi.

Konsolidatsiya kodifikatsiyadan farq qiladi. Kodifikatsiyada huquqiy normalar chuqur tahlil qilinadi, eskirgan qoidalar bekor qilinadi, yangilari kiritiladi va natijada mutlaqo yangi tizimli hujjat — kodeks yaratiladi. Konsolidatsiyada esa bunday tub o‘zgarishlar amalga oshirilmaydi. U faqat mavjud hujjatlarni birlashtirish va tizimlashtirish vazifasini bajaradi. Shu bois konsolidatsiya kodifikatsiyaga nisbatan yengilroq va tezroq amalga oshiriladigan jarayon hisoblanadi.

Konsolidatsiya jarayonining yana bir muhim jihati shundaki, u huquqiy tizimdagi takrorlanishlarni kamaytiradi. Ko‘pincha bir soha bo‘yicha turli yillarda qabul qilingan hujjatlar bir-birini takrorlashi yoki qisman o‘xshash

[13] Губский Е.Ф. Философский энциклопедический словарь. –Москва, 1989. – с. 157

bo‘lishi mumkin. Bunday holatlar huquqni qo‘llashda noaniqlik keltirib chiqaradi. Konsolidatsiya esa bu hujjatlarni yagona tizimga solish orqali ularning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlaydi.

Amaliy jihatdan qaraganda, konsolidatsiya fuqarolar uchun ham katta qulaylik yaratadi. Masalan, biror soha bo‘yicha kerakli ma’lumotni topish uchun ilgari bir nechta hujjatni ko‘rib chiqish talab etilgan bo‘lsa, konsolidatsiya natijasida bu ma’lumot bitta yaxlit hujjatda jamlanadi. Bu esa vaqtni tejaydi va huquqiy bilimlardan foydalanishni osonlashtiradi.

Shuningdek, konsolidatsiya davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi. Normativ hujjatlar tartibli va tizimli bo‘lsa, ularni nazorat qilish, yangilash va amaliyotga tatbiq etish jarayoni ham yengillashadi. Bu esa huquqiy tizimning barqaror ishlashini ta’minlaydi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, konsolidatsiya — mazmuni o‘zgarmagan holda, odatda bir xil yuridik kuchga ega bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarni yagona nom ostida birlashtirish usuli bo‘lib, bugungi kunda huquq ijodkorligi amaliyotida kamdan-kam qo‘llanadi[14].

Konsolidatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning muhim bosqichi bo‘lib, u normativ-huquqiy hujjatlarni yagona va ixcham tizimga keltirish orqali huquqiy tartibni soddalashtiradi. U huquqiy tizimning aniqligini oshiradi, hujjatlar bilan ishlashni yengillashtiradi va jamiyatda qonunlarning samarali qo‘llanilishiga xizmat qiladi.

2.3. Kodifikatsiya

Kodifikatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning eng murakkab va eng yuqori shakli bo‘lib, u mavjud normativ-huquqiy hujjatlarni chuqur tahlil qilish, ularni qayta ishlash, eskirgan va amaliy ahamiyatini yo‘qotgan

[14] Калинин, С.А. Проблемы использования консолидации при систематизации нормативных правовых актов / С.А. Калинин // Сучасні проблеми правовоі системи Україні : зб. матеріалів Міжнар. навуково-практичноі конференціі, 29 жовт. – 1 лист. 2009 р., Алушта / Київ. ун-т права. – К., 2009. – С. 53–55.

normalarni bekor qilish hamda yangi, zamonaviy talab va ehtiyojlarga javob beradigan yagona, yaxlit va tizimli huquqiy hujjat (kodeks) yaratish jarayonini anglatadi.

Kodifikatsiyaning asosiy maqsadi — huquqiy tartibga solishni tubdan takomillashtirish, huquqiy normalarni mantiqiy jihatdan uyg‘unlashtirish va ma’lum bir soha bo‘yicha barcha huquqiy qoidalarni yagona hujjatda jamlash orqali huquqiy tizimni soddalashtirish va barqarorlashtirishdir. Bu jarayon natijasida Fuqarolik kodeksi, Jinoyat kodeksi, Mehnat kodeksi kabi yirik va kompleks normativ-huquqiy hujjatlar shakllanadi.

Xususan, J. Bentam qonunlar xalq uchun ochiq va tushunarli bo‘lishi uchun ularni albatta yagona kodekslarga jamlash shart deb hisoblagan[15].

M. Axmadshayeva fikricha esa, kodifikatsiya jarayonida huquq normalari qayta ko‘rib chiqilib, zamonaviy ijtimoiy munosabatlarga moslashtiriladi, bu esa qonunchilik sifatini oshiradi[16].

Kodifikatsiya jarayoni faqat hujjatlarni birlashtirish bilan cheklanib qolmaydi. U chuqur ilmiy-tahliliy faoliyatni ham o‘z ichiga oladi. Avvalo, mavjud qonunlar va boshqa normativ hujjatlar o‘rganiladi, ular orasidagi takrorlanishlar, ziddiyatlar va huquqiy bo‘shliqlar aniqlanadi. Keyin esa eskirgan normalar bekor qilinadi, amaldagilari takomillashtiriladi va yangi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar ishlab chiqiladi.

Kodifikatsiyaning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u huquqiy tizimni sifat jihatdan yangilaydi. Agar inkorporatsiya yoki konsolidatsiya mavjud hujjatlarni tartibga solishga qaratilgan bo‘lsa, kodifikatsiya huquqiy tizimning mazmunini ham, shaklini ham yangilaydi. Shu sababli u huquqni rivojlantirishning eng yuqori darajadagi shakli hisoblanadi.

---

[15] Barkun M. Of Laws in General. By Jeremy Bentham, Edited by H. L. A. Hart. (London: The Athlone Press, 1970. Pp. 342. $—). *American Political Science Review*. 1971;65(1):202-203. doi:10.2307/1955063.

[16] M.A.Axmedshayeva. Qonunchilikni kodifikatsiyalash jarayoni: ayrim nazariy masalalar. Yurisprudensiya (huquqiy ilmiy — amaliy jurnali) 4/2022.

Qonunchilikni tizimli va tartibli qiladi, huquqni qo‘llashni osonlashtiradi va yagona kodekslar orqali huquqiy aniqlikni oshiradi[17]. Shuningdek, huquqni yagona tizimga soladi, sud amaliyotini soddalashtiradi, huquqni qo‘llashda bir xillikni ta’minlaydi[18].

Kodifikatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning eng yuqori darajadagi va murakkab shakli bo‘lib, unda huquqiy normalar tubdan qayta ko‘rib chiqiladi, eskirgan va amalda samarasiz qoidalar bekor qilinadi hamda yagona, izchil va mukammal normativ-huquqiy hujjat (kodeks) yaratiladi. U, ayniqsa, roman-german huquq tizimida eng samarali qo‘llanilsa, anglo-sakson huquq tizimida nisbatan kamroq uchraydi.

Kodifikatsiya shakli orqali huquqiy aniqlik oshadi, normativ hujjatlar o‘zaro moslashadi va qonunchilik sifatini tubdan yaxshilaydi[19].

Kodifikatsiya natijasida yaratilgan kodekslar odatda ma’lum bir huquq sohasini to‘liq qamrab oladi. Masalan, Fuqarolik kodeksi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga solsa, Jinoyat kodeksi jinoyat va jazo bilan bog‘liq munosabatlarni belgilaydi. Bu esa huquqiy tizimda aniq ixtisoslashuv va tartibni ta’minlaydi.

Kodifikatsiyaning yana bir muhim jihati — uning huquqiy barqarorlikni ta’minlashdagi o‘rni. Kodekslar uzoq muddatga mo‘ljallangan hujjatlar bo‘lib, ular tez-tez o‘zgartirilmaydi. Bu esa huquqni qo‘llash jarayonida barqarorlik va oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, jamiyat rivojlanishi bilan kodekslar ham vaqt-vaqti bilan yangilanib boradi.

---

[17] Тлембаева Жанна Урумбасаровна. "О проблемах кодификации некоторых отраслей и подотраслей законодательства Республики Казахстан" Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, no. 1 (37), 2015, pp. 36-40.

[18] Schepalov, Stanislav. "Codification of Norms on Judicial Consideration of Cases on Administrative Offenses: Experience of 16 Neighboring Countries". *Siberian Law Review* 21.4 (2024): 561-578. WEB. doi: 10.19073/2658-7602-2024-21-4-561-578

[19] МартыненкоИ. «Белорусский опыт систематизации законодательства об охране объектов культурного наследия посредством кодификации». *Право. Журнал Высшей школы экономики*, т. 17, вып. 1, март 2024 г., сс. 190-12, doi:10.17323/2072-8166.2024.1.190.212.

Kodifikatsiya huquqiy tizimning ichki uyg‘unligini ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Turli vaqtlarda qabul qilingan normativ hujjatlar o‘rniga yagona tizimli hujjat yaratilishi huquqiy ziddiyatlarni kamaytiradi va huquqni qo‘llashda bir xillikni ta’minlaydi. Bu esa sudlar, davlat organlari va boshqa huquqni qo‘llovchi subyektlar faoliyatini yengillashtiradi.

Shuningdek, kodifikatsiya fuqarolar va tadbirkorlar uchun ham katta ahamiyatga ega. Ular murakkab va tarqoq hujjatlar o‘rniga yagona kodeks orqali o‘z huquq va majburiyatlarini aniq bilib olish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa huquqiy madaniyatning oshishiga va qonun ustuvorligining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Ta’kidlash joizki, kodifikatsiya faqat texnik birlashtirish emas, balki huquqiy tizimni chuqur isloh qilish va uni zamonaviy talablar asosida yangilash jarayonidir. U huquqiy normalarni tizimlashtirishning eng yuqori bosqichi bo‘lib, jamiyatda barqaror, aniq va samarali huquqiy tartibni shakllantirishga xizmat qiladi.

Qonunchilikni tizimlashtirish shakllari — inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya — huquqiy tizimni tartibga solish va uni samarali ishlashini ta’minlashda o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan bosqichlarni tashkil etadi. Ushbu shakllar bir-birini to‘ldirgan holda normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga keltirishdan tortib, ularni tubdan yangilashgacha bo‘lgan jarayonni qamrab oladi.

Inkorporatsiya tizimlashtirishning eng sodda va boshlang‘ich shakli sifatida normativ-huquqiy hujjatlarni mazmuniga o‘zgartirish kiritmasdan tartibga soladi. U huquqiy axborotni jamlash, izlash va undan foydalanishni osonlashtirish orqali tizimlashtirish jarayonining asosini yaratadi. Biroq u hujjatlarning mazmuniy kamchiliklarini bartaraf etmaydi, shu sababli keyingi bosqichlar uchun zamin vazifasini bajaradi.

Konsolidatsiya esa inkorporatsiyaga nisbatan murakkabroq bo‘lib, bir xil yoki o‘xshash ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi hujjatlarni

yagona hujjatga birlashtirish orqali huquqiy tizimni ixchamlashtiradi. U huquqiy normalarning mazmunini tubdan o‘zgartirmagan holda takrorlanishlarni kamaytiradi, hujjatlar bilan ishlashni yengillashtiradi va huquqni qo‘llash samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, konsolidatsiya tizimlashtirishning o‘rta bosqichi sifatida kodifikatsiya uchun muhim tayyorgarlik vazifasini bajaradi.

Kodifikatsiya esa qonunchilikni tizimlashtirishning eng yuqori va murakkab shakli bo‘lib, u huquqiy normalarni chuqur qayta ko‘rib chiqish, eskirgan qoidalarni bekor qilish va yangi, zamonaviy huquqiy normalarni yaratish orqali yagona, mukammal kodekslarni shakllantiradi. Ushbu jarayon huquqiy tizimni sifat jihatdan yangilaydi, uning ichki uyg‘unligini ta’minlaydi hamda huquqiy aniqlik va barqarorlikni mustahkamlaydi.

Umuman olganda, inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning ketma-ket va o‘zaro bog‘liq bosqichlari hisoblanadi. Ularning har biri o‘ziga xos vazifani bajarib, huquqiy tizimni tartibli, tushunarli va samarali shaklga keltirishga xizmat qiladi. Aynan ushbu shakllarning uyg‘un qo‘llanilishi natijasida zamonaviy, izchil va barqaror qonunchilik tizimi shakllanadi.

Ushbu bob yuzasidan yordamchi metodlar.

1-jadval. Taqqoslash (Komparativ) metodi					
№	**Tizimlashtiri sh shakli**	**Mazmuni**	**Asosiy maqsadi**	**Yuridik kuchi**	**Misol**
1	Inkorporatsiya	Normativ-huquqiy hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmagan holda to‘plash va tartibga solish	Hujjatlardan foydalanishni yengillashtirish	O‘zgarmaydi	Qonunlar to‘plami
2	Konsolidatsiya	Bir-biriga yaqin bo‘lgan hujjatlarni yagona hujjatga birlashtirish	Takrorlanishlarni kamaytirish	Asosan o‘zgarmaydi	Yagona nizom
3	Kodifikatsiya	Huquq normalarini qayta ishlab, yagona mukammal hujjat yaratish	Huquqni tubdan takomillashtirish	Yangi yuridik kuchga ega bo‘ladi	O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi

2-jadval. Klaster (Sxematik-Tizimli) metodi			
№	**Markaziy tushuncha**	**Tarmoqlar**	**Asosiy xususiyatlari**
1	Qonunchilikni tizimlashtirish	Inkorporatsiya	Mazmun o‘zgarmaydi, to‘plash va tartiblash
2	Qonunchilikni tizimlashtirish	Konsolidatsiya	Bir nechta hujjatni birlashtirish
3	Qonunchilikni tizimlashtirish	Kodifikatsiya	Qayta ishlash va yangi kodeks yaratish

3-jadval. “Aqliy hujum” (Brainstorming) metodi			
Bosqich	**Talabaning faoliyati**	**O‘qituvchining vazifasi**	**Kutilayotgan natija**
1-bosqich	“Qonunchilikni tizimlashtirish” tushunchasi bo‘yicha dastlabki fikrlarni bildiradi	Mavzuga oid savollar beradi va fikrlarni yozib boradi	Talabaning mavjud bilimlari aniqlanadi
2-bosqich	Tizimlashtirishning shakllarini sanab o‘tadi (inkorporatsiya, konsolidatsiya, kodifikatsiya, hisobga olish)	To‘g‘ri javoblarni umumlashtiradi	Asosiy tushunchalar shakllanadi
3-bosqich	Har bir shaklning mazmunini izohlaydi	Zarur tushuntirish va misollar keltiradi	Nazariy bilimlar mustahkamlanadi
4-bosqich	Shakllar o‘rtasidagi farqlarni aniqlaydi	Taqqoslashga yo‘naltiradi	Tahliliy fikrlash rivojlanadi
5-bosqich	Xulosa chiqaradi va eng samarali shakl haqida fikr bildiradi	Yakuniy umumlashtirish qiladi	Mavzu to‘liq o‘zlashtiriladi

Ushbu bob yuzasidan nazorat savollar

1. Inkorporatsiya tushunchasi nima va uning asosiy mohiyati nimada?

2. Inkorporatsiya jarayonida hujjatlarga qanday o‘zgarishlar kiritiladi?

3. Xronologik va tematik inkorporatsiya o‘rtasidagi farq nimada?

4. Konsolidatsiya nima va u qonunchilikni tizimlashtirishda qanday rol o‘ynaydi?

5. Konsolidatsiyaning asosiy maqsadi nimalardan iborat?

6. Konsolidatsiya va kodifikatsiya o‘rtasidagi asosiy farqlarni tushuntiring.

7. Kodifikatsiya nima va u nima uchun tizimlashtirishning eng yuqori shakli hisoblanadi?

8. Kodifikatsiya jarayonida qanday huquqiy o‘zgarishlar amalga oshiriladi?

9. Inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni izohlang.

10. Qonunchilikni tizimlashtirish shakllarining huquqiy tizim barqarorligiga ta’siri qanday?

Ushbu bob yuzasidan nazorat testlar

1. Inkorporatsiya nima?
A) Yangi qonun yaratish
B) Huquq normalarini bekor qilish

C) Normativ hujjatlarni mazmunini o‘zgartirib birlashtirish
*D) Hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmasdan tartibga solish

2. Konsolidatsiya qanday jarayon?
A) Qonunni bekor qilish
*B) Bir nechta hujjatni yagona hujjatga birlashtirish
C) Sud qarorini yaratish
D) Yangi kodeks yozish

3. Kodifikatsiya nima?
A) Hujjatlarni yig‘ish
*B) Eskirgan normalarni bekor qilib yangi kodeks yaratish
C) Faqat hujjatlarni tartiblash
D) Statistik tahlil

4. Inkorporatsiyada hujjatlar qanday o‘zgaradi?
A) To‘liq bekor qilinadi
*B) Mazmuni o‘zgarmaydi
C) Qisman o‘zgartiriladi
D) Yangi yoziladi

5. Konsolidatsiyaning asosiy maqsadi:
A) Yangi qonun yaratish
*B) Hujjatlarni ixchamlashtirish va birlashtirish
C) Sud qarorlarini ishlab chiqish
D) Kodeks tuzish

6. Kodifikatsiya natijasida nima yaratiladi?
A) Qaror
B) Farmon
*C) Kodeks
D) Hisobot

7. Qaysi shakl eng sodda tizimlashtirish hisoblanadi?
A) Kodifikatsiya
B) Konsolidatsiya
*C) Inkorporatsiya
D) Derogatsiya

8. Konsolidatsiyada asosiy o‘zgarish nima?
A) Huquqiy norma bekor qilinadi
*B) Norma mazmuni o‘zgarmaydi, faqat birlashtiriladi
C) Yangi norma yaratiladi
D) Sud qarori chiqariladi

9. Kodifikatsiya qaysi tizimda keng qo‘llaniladi?
A) Anglo-sakson
*B) Kontinental (Yevropa)
C) Shariat
D) Odat huquqi

10. Qaysi tartib to‘g‘ri?
A) Kodifikatsiya → Inkorporatsiya → Konsolidatsiya
B) Konsolidatsiya → Kodifikatsiya → Inkorporatsiya
*C) Inkorporatsiya → Konsolidatsiya → Kodifikatsiya
D) Kodifikatsiya → Konsolidatsiya → Inkorporatsiya

III BOB. O‘ZBEKISTONDA QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISH AMALIYOTI

3.1. Milliy qonunchilik tizimi rivoji

O‘zbekiston Respublikasida qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti mustaqillik yillarida tubdan yangi bosqichga ko‘tarildi. Mustaqillikka qadar respublika huquq tizimi sobiq ittifoq qonunchiligi tarkibida bo‘lib, markazlashgan va unifikatsiyalashgan normativ hujjatlar asosida faoliyat yuritar edi. 1991-yildan keyin esa milliy manfaatlarga asoslangan, mustaqil huquqiy tizimni shakllantirish zarurati yuzaga keldi. Shu jarayonda qonunchilikni tizimlashtirish davlat huquqiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Siyosiy va iqtisodiy mustaqillikka erishgan O‘zbekiston o‘zining milliy huquq tizimiga ega. Ushbu tizim turli huquq sohalari, masalan, konstitutsiyaviy (davlat) huquqi, ma’muriy huquq, fuqarolik huquqi, mehnat huquqi, jinoyat huquqi, jinoyat-protsessual huquqi va boshqa moddiy, shuningdek, protsessual huquq sohalaridan iborat. Har bir huquq sohasi muayyan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan normalardan tashkil topadi. Ushbu normalar bilan tartibga solinadigan munosabatlar mohiyati, mazmuni va vazifalari jihatidan bir-biridan farq qiladi. Shu sababli munosabatlarning yuridik manbalarini tashkil qiluvchi qonun jihatlari ham turli bo‘ladi[20].

Milliy qonunchilik tizimining rivojlanishida eng avvalo Konstitutsiya alohida o‘rin tutadi. 1992-yilda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi huquqiy tizimning asosiy poydevorini yaratdi va barcha normativ-huquqiy hujjatlar uchun oliy yuridik kuchga ega asosiy manba

[20] X.Rahmonqulov. O‘zbekiston Respublikasining milliy huquq tizimi. O‘quv-qo‘llanma. TDYU. Toshkent-2005-y. 3-b.

bo‘lib xizmat qila boshladi. Konstitutsiya asosida qonunlar, kodekslar, farmonlar va hukumat qarorlari tizimli ravishda ishlab chiqila boshlandi.

Keyingi bosqichda qonunchilikni kodifikatsiya qilish jarayoni jadallashdi. Fuqarolik, jinoyat, mehnat, soliq, ma’muriy kabi asosiy huquq sohalari bo‘yicha kodekslar qabul qilinib, ular orqali huquqiy normalar yagona tizimga keltirildi. Bu esa huquqiy tartibga solishning aniqligi va barqarorligini ta’minlashga xizmat qildi.

Shuningdek, O‘zbekistonda inkorporatsiya va konsolidatsiya amaliyotlari ham keng qo‘llanila boshlandi. Normativ-huquqiy hujjatlarni to‘plamlar shaklida jamlash, ularni tizimlashtirilgan elektron bazalarga kiritish orqali huquqiy axborotdan foydalanish imkoniyati sezilarli darajada kengaydi. Xususan, Lex.uz kabi elektron huquqiy ma’lumot bazalarining yaratilishi qonunchilikni tizimlashtirishda yangi bosqichni boshlab berdi.

2021-yil 20-aprel sanasida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risidagi” O‘RQ-682-son qonunida mamlakatimizda qonunchilikni xususan, normativ-huquqiy hujjatlarni tizimlashtirish uchun asos bo‘ldi.

Ushbu qonun, O‘zbekiston Respublikasining milliy huquqiy tizimda normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, qabul qilish, e’lon qilish, amal qilish va bekor qilishning yagona tartibini belgilovchi asosiy huquqiy hujjatlardan biri hisoblanadi. Ushbu Qonun huquqiy tizimning barqarorligi va izchilligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Demokratik mamlakatlarning qonunlari o‘zida xalqning irodasini, ijtimoiy ongi va madaniyatini, orzu-intilishlarini umumlashtirgan holda aks ettiradi. Qonunlarning eng asosiy ijtimoiy vazifasi – jamiyatda tartib, intizom va barqarorlikni ta’minlashdan iborat. Aslida qonun ijtimoiy tajribaning mujassamlashgan ifodasi, qayta-qayta takrorlanishi oqibatida hayotda o‘rin

olgan va umumiylikni ifodalaydigan ijtimoiy munosabatlarning huquqiy shakli sifatida maydonga chiqadi[21].

Qonunning birinchi muhim vazifasi — normativ-huquqiy hujjatlar tizimini tartibga solishdir. Ya'ni, qonun qaysi organlar qanday turdagi hujjatlarni qabul qilishi mumkinligini aniq belgilaydi hamda ularning huquqiy kuchi va iyerarxiyasini mustahkamlaydi. Bu esa huquqiy tizimda tartibsizlik va kolliziyalarning oldini oladi.

Ikkinchi vazifasi — qonun ijodkorligi jarayonini huquqiy jihatdan tartibga solishdir. Qonun loyihalarini tayyorlash, muhokama qilish, ekspertizadan o'tkazish va qabul qilish bosqichlari aniq tartibga solinadi. Bu esa normativ hujjatlarning sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchi vazifasi — normativ-huquqiy hujjatlarning rasmiy e'lon qilinishini ta'minlashdir. Qonunchilikka ko'ra, hujjatlar rasmiy e'lon qilingandan keyingina yuridik kuchga ega bo'ladi. Bu fuqarolarning huquqiy axborotdan xabardor bo'lish huquqini ta'minlaydi va "qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod etmaydi" prinsipini amalda mustahkamlaydi.

To'rtinchi vazifasi — normativ hujjatlarning amal qilish muddati va kuchini belgilashdir. Qonunda hujjatlarning kuchga kirishi, o'zgartirilishi, to'xtatilishi va bekor qilinishi tartibi aniq ko'rsatilgan. Bu huquqiy tizimning dinamik va yangilanib boruvchi xususiyatini ta'minlaydi.

Beshinchi vazifasi — normativ-huquqiy hujjatlar o'rtasidagi iyerarxiyani mustahkamlashdir. Qonun hujjatlar o'rtasidagi ustuvorlikni belgilab, Konstitutsiya, qonunlar, farmonlar va boshqa normativ hujjatlar o'rtasidagi bo'ysunuv tizimini aniq ko'rsatadi. Bu huquqiy tizimning bir xilligini ta'minlaydi.

Oltinchi vazifasi — qonunchilikni tizimlashtirishga huquqiy asos yaratishdir. Qonun inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya kabi

[21] Odilqoriyev X.T. O'zbekiston Respublikasining qonunchilik tizimi. -T.: TDYUI, 2008. 9-b.

tizimlashtirish shakllarining amalga oshirilishiga asos bo‘lib xizmat qiladi hamda normativ hujjatlarni tartibga solish jarayonini huquqiy jihatdan mustahkamlaydi.

Yettinchi vazifasi — huquqiy aniqlik va shaffoflikni ta’minlashdir. Qonunchilik hujjatlarini aniq, tushunarli va bir xil qo‘llanilishini ta’minlash orqali fuqarolar va tashkilotlar uchun huquqiy muhitni soddalashtiradi.

Umuman olganda, mazkur Qonun O‘zbekiston Respublikasida normativ-huquqiy hujjatlar tizimini yagona tartibga solish, ularning sifatini oshirish va huquqiy tizim barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. U qonunchilikni tizimlashtirish jarayonining huquqiy asosini yaratib, davlat va jamiyat o‘rtasidagi huquqiy munosabatlarning aniqligi va shaffofligini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, raqamlashtirish jarayonlari qonunchilik tizimini yangi bosqichga olib chiqdi. Normativ hujjatlarni elektron shaklda qabul qilish, ularni avtomatik yangilab borish va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish huquqiy tizimning tezkorligi va aniqligini oshirmoqda. Bu esa tizimlashtirish jarayonini yanada samarali va zamonaviy shaklga keltirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida milliy qonunchilik tizimi rivoji faqat normativ hujjatlarni qabul qilish bilan emas, balki ularni tizimli isloh qilish, modernizatsiya va institutsional mustahkamlash jarayonlari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Bu jarayon bir necha asosiy yo‘nalishlarda amalga oshib kelmoqda.

Mustaqillikdan keyingi davrda qonunchilik tizimi uch asosiy bosqichda rivojlangan:

- *Birinchi bosqich* (1991–2000-yillar) — huquqiy asoslarni yaratish, Konstitutsiya va dastlabki kodekslarni qabul qilish;
- *Ikkinchi bosqich* (2000–2016-yillar) — huquqiy tizimni barqarorlashtirish va kodifikatsiya jarayonlarini chuqurlashtirish;

- *Uchinchi bosqich* (2017-yildan hozirgacha) — tub islohotlar, liberallashtirish, raqamlashtirish va “yangi O‘zbekiston” konsepsiyasi asosida modernizatsiya.

Milliy qonunchilik tizimi rivojida xalqaro huquq normalarining integratsiyasi ham muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston xalqaro shartnomalar va global huquqiy standartlarni milliy qonunchilikka izchil implementatsiya qilib bormoqda. Bu esa huquqiy tizimning ochiqligi va xalqaro hamkorlikka moslashuvchanligini ta’minlaydi.

O‘zbekistonda milliy qonunchilik tizimi rivoji mustaqillikdan keyin izchil va bosqichma-bosqich amalga oshirilib, bugungi kunda zamonaviy, tizimli va raqamlashtirilgan huquqiy tizim shakllanishi bilan xarakterlanadi. Bu jarayon huquqiy davlat qurish, qonun ustuvorligini ta’minlash va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

So‘nggi yillarda esa “Yangi O‘zbekiston” konsepsiyasi doirasida huquqiy tizimni tubdan modernizatsiya qilish, raqamlashtirish va ortiqcha byurokratik to‘siqlarni kamaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Qonunchilikni rivojlantirish jarayonida huquqiy normalarni uyg‘unlashtirish (harmonizatsiya) muhim o‘rin tutadi. Bu jarayon turli sohalardagi qonun hujjatlarini o‘zaro moslashtirish, ular o‘rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish va yagona huquqiy tizimni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, milliy qonunchilikni xalqaro huquq normalari bilan uyg‘unlashtirish O‘zbekistonning global huquqiy tizimga integratsiyalashuvida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, qonunchilikni tizimlashtirish jarayonida huquqiy texnika va qonun ijodkorligi sifati ham sezilarli darajada oshdi. Qonun va kodekslarning aniq, tushunarli va mantiqan izchil bo‘lishi ularni amaliyotda qo‘llashni yengillashtirdi. Bu esa huquqni qo‘llovchi organlar faoliyatida yagona yondashuvni shakllantirishga yordam bermoqda.

Oxirgi yillarda O‘zbekistonda raqamli huquqiy tizimning shakllanishi ham milliy qonunchilik rivojining muhim bosqichi bo‘ldi. Normativ-huquqiy hujjatlarning elektron bazalarda jamlanishi, ularni doimiy yangilab borish va ochiq foydalanish imkoniyatining yaratilishi huquqiy axborotdan foydalanishni sezilarli darajada osonlashtirdi. Bu esa tizimlashtirish jarayonining samaradorligini oshirdi.

Bundan tashqari, ortiqcha va eskirgan normativ hujjatlarni bekor qilish orqali qonunchilik bazasini optimallashtirishga ham katta e’tibor berilmoqda. Bu jarayon huquqiy tizimni ixchamlashtirish, takrorlanishlarni kamaytirish va normativ yuklamani yengillashtirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida milliy qonunchilik tizimi rivoji huquqiy davlat barpo etishning muhim sharti bo‘lib, u tizimli islohotlar, kodifikatsiya, raqamlashtirish va xalqaro standartlarga moslashuv jarayonlari asosida takomillashib bormoqda. Bu esa jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, huquqiy madaniyatni yuksaltirish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam huquqiy asos yaratmoqda.

3.2. Kodifikatsiya jarayonlari (kodekslar)

Kodifikatsiya qonunchilikni tizimlashtirishning eng yuqori va murakkab shakli bo‘lib, u muayyan huquq sohasi bo‘yicha amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni chuqur qayta ishlash, ularni tartibga solish hamda yagona, yaxlit va tizimli huquqiy hujjat — kodeks yaratish jarayonini ifodalaydi. Kodifikatsiya natijasida huquqiy normalar faqat yig‘ib qo‘yilmaydi, balki ular mazmunan yangilanadi, eskirgan qoidalar bekor qilinadi va yangi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar ishlab chiqiladi.

Kodifikatsiya jarayoni odatda bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Dastlab, muayyan soha bo‘yicha mavjud barcha normativ-huquqiy hujjatlar to‘planadi va tahlil qilinadi. Keyingi bosqichda ular o‘rtasidagi ziddiyatlar, takrorlanishlar va huquqiy bo‘shliqlar aniqlanadi. So‘ngra eskirgan yoki

amaliyotda o‘z ahamiyatini yo‘qotgan normalar bekor qilinib, yangi huquqiy qoidalar ishlab chiqiladi. Yakuniy bosqichda esa barcha normalar mantiqiy izchillik asosida bir tizimga keltirilib, kodeks shaklida rasmiylashtiriladi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida 19 ta kodeks mavjud bo‘lib[22] ushbu kodekslar qonunchilikni tizimlashtirishda muhim vazifa bajaradi.

Kodekslar huquqiy tizimda alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ular muayyan sohaning asosiy va yagona huquqiy manbasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, Fuqarolik kodeksi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga solsa, Jinoyat kodeksi jinoyat va jazo bilan bog‘liq munosabatlarni belgilaydi, Mehnat kodeksi esa mehnat munosabatlarini tartibga soladi. Shu orqali har bir soha bo‘yicha huquqiy normalar yagona tizimga jamlanadi va huquqni qo‘llash jarayoni soddalashadi.

Kodifikatsiya jarayonining muhim xususiyatlaridan biri uning kompleks xarakterga ega ekanligidir. U nafaqat huquqiy hujjatlarni tartibga soladi, balki huquq tizimini sifat jihatdan yangilaydi va modernizatsiya qiladi. Shu sababli kodifikatsiya qonunchilikni rivojlantirish va huquqiy tizimni mustahkamlashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, kodifikatsiya huquqiy aniqlik va barqarorlikni ta’minlaydi. Turli vaqtlarda qabul qilingan va tarqoq holda bo‘lgan normativ hujjatlar o‘rniga yagona kodeksning mavjudligi fuqarolar, tadbirkorlar va huquqni qo‘llovchi organlar uchun katta qulaylik yaratadi. Bu esa huquqiy tizimning shaffofligi va tushunarliligini oshiradi.

Xalqaro tajribada ham kodifikatsiya huquqiy tizimning asosiy belgilaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Ayniqsa, kontinental huquq tizimiga mansub davlatlarda kodekslar huquqning asosiy manbai hisoblanadi. O‘zbekiston huquq tizimi ham ushbu model asosida rivojlanib, Fuqarolik

[22] O‘zbekiston Respublikasining Kodekslari. https://toshvilstat.uz/uz/42-haqida/me-yoriy-huquqiy-hujjatlar/891-o-zbekiston-respublikasining-kodekslari. Qaraldi: 21.02.2026.

kodeksi, Jinoyat kodeksi, Mehnat kodeksi kabi muhim kodekslar orqali tizimlashtirilgan huquqiy tartibni shakllantirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham huquq tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida kodekslar alohida o‘rin egallaydi. Kodekslar muayyan huquq sohasi bo‘yicha asosiy va tizimlashtirilgan normativ-huquqiy hujjat bo‘lib, ular ushbu sohadagi barcha asosiy qoidalarni yagona hujjatda mujassamlashtiradi. Mustaqillikdan keyingi davrda O‘zbekistonda huquq tizimini isloh qilish va tizimlashtirish jarayonlarining eng muhim natijalaridan biri aynan kodekslarning qabul qilinishi va rivojlanishi bilan bog‘liqdir.

O‘zbekistonda kodekslar huquqiy tizimning barqarorligini ta’minlash, huquqiy normalarni birlashtirish va huquqni qo‘llashni soddalashtirish vazifasini bajaradi. Ular Konstitutsiyadan keyingi darajadagi eng muhim normativ-huquqiy hujjatlar sifatida huquqiy munosabatlarni tartibga solishda asosiy manba hisoblanadi.

Fuqarolik kodeksi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida bir qator asosiy kodekslar amal qiladi. Jumladan, Fuqarolik kodeksi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soladi va fuqarolik muomalasining huquqiy asoslarini belgilaydi.

Fuqarolik kodeksi – mulkiy va shaxsiy xususiyatga ega nomulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi davlat tomonidan belgilangan, umummajburiy qoida, me’yorlar majmuidir[23].

Ushbu kodeks O‘zbekiston Respublikasi huquq tizimida fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy va eng muhim normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi. U mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solib, fuqarolar, yuridik shaxslar hamda davlat o‘rtasidagi munosabatlarning umumiy qoidalarini belgilaydi.

[23] Turg‘unov I. Huquqning tushunchasi va mohiyati //Научный Импульс. – 2024. – Т. 3. – №. 28. – С. 695-700.

Fuqarolik kodeksi O‘zbekiston Respublikasining huquqiy tizimida kodekslashtirilgan huquq manbai bo‘lib, fuqarolik huquqining barcha asosiy institutlarini yagona tizimda mujassamlashtiradi. U mulk huquqi, majburiyatlar huquqi, shartnomalar, meros huquqi, intellektual mulk va boshqa fuqarolik-huquqiy munosabatlarni qamrab oladi.

Fuqarolik kodeksining asosiy vazifasi — iqtisodiy aylanma va fuqarolik muomalasini huquqiy tartibga solish, mulkiy munosabatlarda tenglik, erkinlik va ixtiyoriylik tamoyillarini ta’minlashdir. Shu orqali u bozor iqtisodiyoti sharoitida mulk egaligi va shartnomaviy munosabatlarning huquqiy asosini yaratadi.

Kodeksning muhim tamoyillaridan biri — ishtirokchilarning tengligi tamoyilidir. Bu tamoyilga ko‘ra, fuqarolar, tashkilotlar va davlat fuqarolik-huquqiy munosabatlarda teng huquqli subyektlar sifatida ishtirok etadi. Bundan tashqari, mulk daxlsizligi, shartnoma erkinligi va huquqni suiiste’mol qilmaslik kabi asosiy prinsiplar ham Fuqarolik kodeksida mustahkamlangan.

Fuqarolik kodeksi tuzilish jihatidan umumiy va maxsus qismlardan iborat bo‘lib, unda fuqarolik huquqining asosiy tushunchalari, subyektlari, obyektlari hamda fuqarolik-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lish asoslari aniq belgilangan.

O‘zbekistonda Fuqarolik kodeksi mustaqillikdan keyin bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida shakllantirilgan eng muhim huquqiy hujjatlardan biri bo‘lib, u iqtisodiy islohotlarni huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. Kodeks vaqt o‘tishi bilan jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlarga mos ravishda takomillashtirib borilmoqda.

Fuqarolik kodeksi fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjat bo‘lib, u mulkiy munosabatlar barqarorligini

ta’minlaydi, iqtisodiy muomalani rivojlantiradi va fuqarolarning huquq hamda manfaatlarini himoya qilishning muhim kafolati hisoblanadi.

Jinoyat kodeksi esa jinoyat sodir etish, jazo tayinlash va jinoiy javobgarlik asoslarini belgilovchi asosiy hujjat hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining jinoyat huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjati bo‘lib, u jamiyat uchun ijtimoiy xavfli qilmishlarning jinoyat ekanligini belgilaydi hamda ularga nisbatan qo‘llaniladigan jazo va boshqa huquqiy ta’sir choralarini o‘rnatadi.

Jinoyat kodeksi nafaqat jinoyatlar uchun javobgarlikni belgilaydi, balki jinoyatchilikning oldini olish, fuqarolarda qonunlarga hurmat tuyg‘usini shakllantirish hamda jamiyatda huquqiy tartibotni mustahkamlashga xizmat qiladi[24].

Jinoyat kodeksi huquq tizimida alohida o‘rin tutadi, chunki u fuqarolarning hayoti, sog‘lig‘i, erkinligi, mulki va davlat manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilishga qaratilgan asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu kodeks jinoyat huquqining umumiy va maxsus qismlarini o‘z ichiga olib, jinoyat tushunchasi, jinoyat tarkibi, javobgarlik asoslari, jazolar tizimi hamda aniq jinoyat turlari bo‘yicha qoidalarni belgilaydi.

Jinoyat kodeksi fuqarolarni Konstitutsiya va qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi[25].

Jinoyat kodeksining asosiy vazifalaridan biri — jinoyatchilikning oldini olish va kamaytirishdir. U nafaqat jazolash funksiyasini, balki ogohlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyani ham bajaradi. Ya’ni, kodeks fuqarolarni qonunga xilof harakatlardan tiyilishga undaydi va jamiyatda huquqiy tartibni mustahkamlashga xizmat qiladi.

[24] Rustamboyev M.X. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi. Umumiy qism. – Toshkent: TDYU.
[25] Dobilovich S. A., Sobirovich L. B. O‘zbekiston respublikasi jinoyat kodeksining vazifalari va prinsiplari //TADQIQOTLAR. – 2026. – T. 84. – №. 4. – C. 177-190.

Kodeksda qonuniylik, adolat, insonparvarlik va javobgarlikning muqarrarligi kabi asosiy prinsiplar mustahkamlangan. Qonuniylik prinsipiga koʻra, hech kim Jinoyat kodeksida nazarda tutilmagan qilmish uchun javobgarlikka tortilishi mumkin emas. Adolat prinsipi esa jazo sodir etilgan jinoyatning ogʻirligiga mos boʻlishini talab qiladi.

Jinoyat kodeksi tuzilishi jihatidan ikki qismdan iborat: umumiy qism va maxsus qism. Umumiy qismda jinoyat huquqining asosiy institutlari, ya’ni jinoyat tushunchasi, javobgarlik asoslari, jazo turlari va ularni tayinlash qoidalari belgilangan. Maxsus qismda esa aniq jinoyatlar va ular uchun nazarda tutilgan jazolar koʻrsatilgan.

Oʻzbekistonda Jinoyat kodeksi mustaqillikdan keyin huquqiy tizimni isloh qilish jarayonida qayta ishlab chiqilgan va zamonaviylashtirilgan muhim hujjatlardan biri hisoblanadi. Vaqt oʻtishi bilan u jamiyatdagi yangi ijtimoiy munosabatlar, xavf-xatarlar va xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirib borilmoqda.

Jinoyat kodeksi jamiyat xavfsizligini ta’minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini himoya qilishda asosiy huquqiy vosita boʻlib xizmat qiladi. U huquqiy tartibni saqlash va adolatni ta’minlashning muhim kafolatidir.

Ma’muriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeks — Oʻzbekiston Respublikasida ma’muriy huquqbuzarliklar uchun javobgarlik asoslari, turlari va ularni qoʻllash tartibini belgilovchi asosiy normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi. Ushbu kodeks davlat boshqaruvi sohasida huquqiy tartib-intizomni ta’minlash, fuqarolar va tashkilotlar tomonidan qonunlarga rioya etilishini nazorat qilishga qaratilgan.

Ma’muriy huquqbuzarliklarga qarshi jazo – odatda, jarimalar, ma’muriy qamoqlar yoki ma’muriy tazyiqlarni oʻz ichiga oladi. Oʻzbekiston Respublikasining Ma’muriy huquqbuzarliklar toʻgʻrisidagi

kodeksi ushbu turdagi huquqbuzarliklar uchun jazo choralari va javobgarlikni belgilaydi[26].

Mazkur kodeksning asosiy vazifasi — ma’muriy huquqbuzarliklarning oldini olish va ularga nisbatan adolatli javobgarlik choralarini belgilashdir. U orqali jamiyatda qonuniylik mustahkamlanadi, davlat boshqaruvi sohasida tartib-intizom ta’minlanadi hamda huquqbuzarliklarning takrorlanishining oldi olinadi.

Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda ma’muriy huquqbuzarlik tushunchasi, uning tarkibi, ayb shakllari, javobgarlikdan ozod qilish asoslari, shuningdek ma’muriy jazolar tizimi aniq belgilab qo‘yilgan. Ma’muriy jazolar sifatida ogohlantirish, jarima, ma’muriy qamoq, muayyan huquqdan mahrum qilish kabi choralar qo‘llanilishi mumkin.

Kodeksning muhim tamoyillaridan biri — qonuniylik va adolat prinsipidir. Bu prinsipga ko‘ra, ma’muriy javobgarlik faqat qonunda belgilangan asoslarda va tartibda qo‘llaniladi. Shuningdek, har bir jazo huquqbuzarlikning og‘irligi va xususiyatiga mos bo‘lishi kerak.

Mazkur kodeks fuqarolar, mansabdor shaxslar va yuridik shaxslarning davlat boshqaruvi sohasidagi majburiyatlarini belgilab beradi. U yo‘l harakati qoidalarini buzish, ekologik talablarga rioya qilmaslik, soliq intizomini buzish, jamoat tartibini buzish kabi keng doiradagi huquqbuzarliklarni qamrab oladi.

Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning yana bir muhim jihati shundaki, u sudlar va vakolatli organlar faoliyatini tartibga soladi hamda ma’muriy ishlarni ko‘rib chiqishning yagona protsessual tartibini belgilaydi. Bu esa huquqni qo‘llash amaliyotida bir xillik va shaffoflikni ta’minlaydi.

O‘zbekistonda ushbu kodeks jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish, qonun ustuvorligini mustahkamlash va ma’muriy tartib-intizomni

[26] Abdurasulov A., Qarshiboyev F. Ma’muriy huquqbuzarliklarni jinoiy javobgarlikdan farqlash: huquqiy asoslar va islohotlar //Yangi O‘zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali. – 2025. – T. 2. – №. 9. – C. 992-998.

ta’minlashda muhim o‘rin egallaydi. U doimiy ravishda takomillashtirilib borilib, zamonaviy ijtimoiy munosabatlarga moslashtirilmoqda.

Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks davlat boshqaruvi sohasida huquqiy tartibni ta’minlovchi, ma’muriy huquqbuzarliklarga qarshi kurashuvchi va jamiyatda qonuniylikni mustahkamlovchi muhim huquqiy hujjat hisoblanadi.

Mehnat kodeksi — O‘zbekiston Respublikasida mehnatga oid munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjat bo‘lib, u xodimlar va ish beruvchilar o‘rtasidagi huquq va majburiyatlarni belgilaydi hamda mehnat jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga soladi.

Mehnat kodeksi milliy mehnat huquqlari tizimining markaziy normativ-huquqiy manbai sifatida, xodimlarning huquqlarini har tomonlama himoya qilish mexanizmlarini belgilaydi[27].

Mehnat kodeksining asosiy maqsadi — fuqarolarning mehnat qilish huquqini kafolatlash, xavfsiz va adolatli mehnat sharoitlarini ta’minlash hamda mehnat munosabatlarida tomonlar o‘rtasidagi tenglik va muvozanatni saqlashdir. Ushbu kodeks mehnat bozorida barqarorlikni ta’minlash va xodimlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Mehnat kodeksi mehnat shartnomasi tuzish, uni o‘zgartirish va bekor qilish tartibi, ish vaqti va dam olish vaqti, mehnatga haq to‘lash, mehnat intizomi, mehnat muhofazasi hamda xodimlarning kafolatlari kabi muhim masalalarni o‘z ichiga oladi. Shu orqali u mehnat munosabatlarining barcha asosiy jihatlarini kompleks tartibga soladi.

Kodeksda ijtimoiy adolat, tenglik, majburiy mehnatni taqiqlash va mehnat erkinligi kabi asosiy prinsiplar mustahkamlangan. Bu prinsiplar

[27] Nazimov B. O‘zbekiston respublikasida mehnat huquqlarini himoya qiluvchi subyektlar va ularning faoliyati //Yangi renessansda ilm-fan taraqqiyoti. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 312-316.

mehnat munosabatlarida inson huquqlarini himoya qilishga, kamsitishning oldini olishga va adolatli mehnat sharoitlarini yaratishga qaratilgan.

Mehnat kodeksining muhim jihatlaridan biri — xodimlarning ijtimoiy kafolatlarini belgilashdir. Unga koʻra, xodimlar mehnatga oid huquqlarini himoya qilish, dam olish huquqi, xavfsiz mehnat sharoitida ishlash va oʻz mehnati uchun adolatli haq olish huquqiga ega.

Shuningdek, Mehnat kodeksi mehnat nizolarini hal qilish tartibini ham belgilaydi. Nizolar sudlar, mehnat komissiyalari yoki boshqa vakolatli organlar orqali hal qilinadi. Bu esa mehnat munosabatlarida qonuniylik va adolatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Oʻzbekistonda Mehnat kodeksi jamiyatdagi iqtisodiy islohotlar va mehnat bozoridagi oʻzgarishlarga mos ravishda doimiy takomillashtirib borilmoqda. Xususan, xususiy sektor rivoji, raqamli iqtisodiyot va yangi ish shakllari (masofaviy ish, moslashuvchan ish va boshqalar) kodeksda oʻz aksini topmoqda.

Mehnat kodeksi fuqarolarning mehnat huquqlarini himoya qiluvchi, mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim huquqiy hujjat hisoblanadi. U ish beruvchi va xodim oʻrtasida adolatli va muvozanatli munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bojxona kodeksi — Oʻzbekiston Respublikasida bojxona sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjat boʻlib, u tovarlar va transport vositalarining davlat chegarasi orqali olib oʻtilishi, bojxona nazorati, bojxona rasmiylashtiruvi hamda bojxona toʻlovlarini undirish tartibini belgilaydi.

Bojxona huquqbuzarliklari bilan bog‘liq huquqiy masalalar O‘zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi orqali tartibga solinadi[28].

Bojxona kodeksining asosiy maqsadi — davlat iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, tashqi savdoni tartibga solish, bojxona chegarasi orqali o‘tadigan tovarlar ustidan nazoratni ta’minlash va huquqbuzarliklarning oldini olishdan iborat. Ushbu kodeks milliy iqtisodiyot xavfsizligini ta’minlashda muhim huquqiy vosita hisoblanadi.

Kodeks bojxona organlarining vakolatlari, huquq va majburiyatlarini aniq belgilaydi. Unga ko‘ra, bojxona organlari tovarlar harakatini nazorat qiladi, bojxona rejimlarini qo‘llaydi, deklaratsiyalarni tekshiradi hamda bojxona qonunchiligiga rioya etilishini ta’minlaydi.

Bojxona kodeksida tovarlar va transport vositalarini olib kirish va olib chiqish tartibi, bojxona to‘lovlarini hisoblash va undirish qoidalari, bojxona imtiyozlari hamda bojxona rejimlari (masalan, import, eksport, tranzit, vaqtincha olib kirish) aniq belgilangan. Bu qoidalar tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda muhim ahamiyatga ega.

Kodeksning muhim tamoyillaridan biri — qonuniylik va iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashdir. Bojxona munosabatlari faqat qonun asosida amalga oshiriladi va davlat manfaatlariga zid harakatlarning oldi olinadi. Shuningdek, shaffoflik va adolat tamoyillari ham bojxona faoliyatining muhim qismi hisoblanadi.

Bojxona kodeksi huquqbuzarliklarga qarshi kurashish mexanizmlarini ham belgilaydi. Unga ko‘ra, kontrabanda, bojxona to‘lovlaridan bo‘yin tovlash va boshqa huquqbuzarliklar uchun ma’muriy yoki jinoyat javobgarligi qo‘llanilishi mumkin. Bu esa davlat chegarasining iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

[28] Qarshibaev F. Bojxona rejimlari bilan bog‘liq ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning o‘ziga xos xususiyatlari //Ta’lim, tarbiya va innovatsiyalar jurnali. – 2025. – T. 1. – №. 5. – C. 131-135.

O‘zbekistonda Bojxona kodeksi tashqi savdoni erkinlashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash va xalqaro iqtisodiy integratsiyani rivojlantirish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda bojxona tizimi raqamlashtirilib, elektron deklaratsiya va “yagona darcha” tamoyili joriy etilgan.

Bojxona kodeksi davlatning iqtisodiy manfaatlarini himoya qiluvchi, tashqi savdoni tartibga soluvchi va bojxona chegarasi orqali o‘tadigan jarayonlarni huquqiy jihatdan boshqaruvchi muhim hujjat hisoblanadi. U iqtisodiy xavfsizlik va xalqaro savdo tizimining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Oila kodeksi — O‘zbekiston Respublikasida nikoh, oila, qarindoshlik munosabatlari, farzandlarning huquqlari hamda oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan boshqa ijtimoiy-huquqiy masalalarni tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjatdir.

Oila kodeksi O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi mamlakatda baxtli oila yaratish huquqiy asosi hisoblanadi[29].

Oila kodeksining asosiy maqsadi — oilani jamiyatning asosiy bo‘g‘ini sifatida himoya qilish, nikoh va oilaviy munosabatlarda tenglikni ta’minlash, bolalar huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda oilaviy munosabatlarning barqarorligini mustahkamlashdir.

Mazkur kodeks nikoh tuzish va uni bekor qilish tartibi, er-xotin o‘rtasidagi huquq va majburiyatlar, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlar, aliment majburiyatlari, farzandlikka olish hamda vasiylik va homiylik masalalarini huquqiy jihatdan tartibga soladi. Shu orqali u oilaviy munosabatlarning barcha asosiy yo‘nalishlarini qamrab oladi.

Oila kodeksida ixtiyoriylik, tenglik, bolalar manfaatlarining ustuvorligi va oilani davlat tomonidan himoya qilish kabi asosiy prinsiplar

[29] Sodiqova M. B. Q., Aripdjanova M. M., Xaydarov S. Ijtimoiy pedagogikada oila tiplari va turlari //Science and Education. – 2024. – T. 5. – №. 2. – C. 565-568.

mustahkamlangan. Xususan, nikoh faqat erkak va ayolning ixtiyoriy roziligi asosida tuzilishi, majburiy nikohga yo‘l qo‘yilmasligi belgilangan.

Kodeksning muhim jihatlaridan biri — bolalar huquqlarini himoya qilishdir. Unga ko‘ra, har bir bola oilada yashash, ota-ona mehridan foydalanish, ta’lim olish va o‘z manfaatlari himoya qilinishiga haqli hisoblanadi. Davlat esa bolalarning huquqlarini ta’minlashda kafolatlovchi subyekt sifatida ishtirok etadi.

Oila kodeksi aliment munosabatlarini ham tartibga soladi. Ota-onalar voyaga yetmagan farzandlarini ta’minlashga majbur, shuningdek, ayrim hollarda voyaga yetgan farzandlar ham mehnatga layoqatsiz ota-onalariga moddiy yordam ko‘rsatishi kerak bo‘ladi.

Shuningdek, kodeks farzandlikka olish, vasiylik va homiylik institutlarini ham belgilaydi. Bu institutlar ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan.

O‘zbekistonda Oila kodeksi jamiyatning ma’naviy-axloqiy asoslarini mustahkamlash, oilaviy qadriyatlarni himoya qilish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. U zamonaviy ijtimoiy munosabatlarga mos ravishda takomillashtirib borilmoqda.

Oila kodeksi oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi, bolalar va oila a’zolarining huquqlarini himoya qiluvchi hamda jamiyatda sog‘lom oilaviy muhitni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim huquqiy hujjat hisoblanadi.

Havo kodeksi — O‘zbekiston Respublikasida fuqaro aviatsiyasi, havo hududidan foydalanish, aviatsiya xavfsizligi hamda havo transporti faoliyati bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi.

Havo kodeksi davlat manfaatlarini himoya qilish, havo kemalari parvozi xavfsizligini ta’minlash, O‘zbekiston Respublikasi xalq xo‘jaligi va fuqarolari ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida aviatsiya faoliyatini hamda samoviy hududdan foydalanish bilan bog‘liq boshqa faoliyatni amalga

oshirish tartibini belgilaydi va O‘zbekiston Respublikasining barcha aviatsiyasi uchun taalluqlidir[30].

Havo kodeksining asosiy maqsadi — O‘zbekiston havo hududidan samarali va xavfsiz foydalanishni ta’minlash, fuqaro aviatsiyasini rivojlantirish, parvozlar xavfsizligini mustahkamlash hamda aviatsiya sohasidagi huquqiy tartibni belgilashdan iborat.

Mazkur kodeks havo transporti faoliyatining barcha asosiy yo‘nalishlarini qamrab oladi. Unga ko‘ra, havo kemalarini ekspluatatsiya qilish, parvozlarni tashkil etish, aeroportlar faoliyati, aviatsiya xizmatlari ko‘rsatish va havo qatnovini boshqarish tartibi aniq belgilangan. Shu orqali aviatsiya tizimida yagona va xavfsiz huquqiy tartib shakllantiriladi.

Havo kodeksida aviatsiya xavfsizligi alohida o‘rin tutadi. U parvozlar xavfsizligini ta’minlash, texnik xizmat ko‘rsatish qoidalari, uchuvchilar va aviatsiya mutaxassislarining malaka talablarini belgilash hamda favqulodda holatlarning oldini olish choralarini o‘z ichiga oladi.

Shuningdek, kodeksda havo hududidan foydalanish tartibi ham belgilangan. O‘zbekiston Respublikasining havo hududi davlat suverenitetining bir qismi bo‘lib, undan foydalanish qat’iy tartib va ruxsat asosida amalga oshiriladi. Bu esa milliy xavfsizlik va havo hududi nazoratini ta’minlaydi.

Havo kodeksining muhim jihatlaridan yana biri — aviatsiya tashkilotlari va aviatsiya faoliyati subyektlarining huquq va majburiyatlarini belgilashdir. Aviakompaniyalar, aeroportlar va boshqa aviatsiya tashkilotlari belgilangan qoidalarga rioya qilishi shart.

[30] Magrubov M. M. O‘zbekiston respublikasi qurolli kuchlari tizimida zamonaviy uchuvchisiz apparatlardan foydalanishning avzalliklari //New approaches in education: pedagogy, innovation, and development. – 2025. – T. 1. – №. 2. – C. 61-66.

Kodeksda yo‘lovchilar huquqlari ham himoya qilinadi. Yo‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish sifati, yuk tashish qoidalari, kechikish yoki reys bekor bo‘lganda kompensatsiya masalalari huquqiy jihatdan tartibga solinadi.

O‘zbekistonda Havo kodeksi aviatsiya sohasini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish va havo transporti xavfsizligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda fuqaro aviatsiyasi tizimi raqamlashtirilmoqda va xalqaro hamkorlik kengayib bormoqda.

Havo kodeksi fuqaro aviatsiyasini tartibga soluvchi, havo hududidan foydalanish qoidalarini belgilovchi hamda parvozlar xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim huquqiy hujjat hisoblanadi.

Fuqarolik protsessual kodeksi. Fuqarolik protsessual kodeksi fuqarolik huquqiy nizolarini sud tartibida ko‘rib chiqish jarayonini tartibga soluvchi asosiy protsessual hujjat hisoblanadi. U fuqarolik ishlarini yuritishning yagona va majburiy tartibini belgilaydi.

Ushbu kodeksning asosiy vazifasi — fuqarolar va yuridik shaxslar o‘rtasidagi nizolarni adolatli, qonuniy va tezkor hal etishni ta’minlashdir. Unda da’vo arizasi berish tartibi, dalillarni to‘plash va baholash, sud majlislari o‘tkazish, apellyatsiya va kassatsiya instansiyalari faoliyati aniq belgilangan.

Fuqarolik protsessual kodeksi sud tizimida qonuniylikni ta’minlab, har bir tomonning huquqlari teng himoya qilinishini kafolatlaydi.

Jinoyat-protsessual kodeksi. Jinoyat-protsessual kodeksi jinoyat ishlarini yuritishning huquqiy asoslarini belgilaydi. U jinoyatni aniqlashdan tortib, sud hukmi chiqarilgunga qadar bo‘lgan barcha bosqichlarni tartibga soladi.

Ushbu kodeks tergov organlari, prokuratura va sudlarning vakolatlarini aniq belgilab beradi. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish, dastlabki tergov, gumonlanuvchi va ayblanuvchi huquqlari, dalillar bilan ishlash tartibi aynan shu kodeks orqali tartibga solinadi.

Jinoyat-protsessual kodeksining asosiy maqsadi — aybsiz shaxsni javobgarlikdan himoya qilish va jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan adolatli jazo qo‘llashdir.

Ma’muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodeks. Mazkur kodeks davlat organlari va fuqarolar (yoki yuridik shaxslar) o‘rtasidagi ma’muriy nizolarni sud tartibida ko‘rib chiqish jarayonini belgilaydi.

Uning asosiy vazifasi — davlat organlarining qarorlari, harakatlari yoki harakatsizligi ustidan sud nazoratini ta’minlashdir. Masalan, soliq, kadastr yoki boshqa davlat organlarining qarorlari ustidan shikoyatlar aynan shu tartibda ko‘rib chiqiladi.

Bu kodeks davlat hokimiyati organlari ustidan huquqiy nazoratni kuchaytiradi va fuqarolarning huquqlarini himoya qiladi.

Yer kodeksi. Yer kodeksi yer munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga soluvchi asosiy hujjatdir. U yerga egalik qilish, undan foydalanish va uni muhofaza qilish qoidalarini belgilaydi.

Ushbu kodeksga ko‘ra, yer davlat mulki hisoblanadi va undan foydalanish faqat qonun asosida amalga oshiriladi. Yer uchastkalarini berish, ijaraga olish, qayta taqsimlash va muhofaza qilish tartiblari ham shu kodeksda ko‘rsatilgan.

Yer kodeksining asosiy maqsadi — yer resurslaridan oqilona foydalanish va ularni kelajak avlod uchun saqlashdir.

Uy-joy kodeksi. Uy-joy kodeksi uy-joyga egalik qilish va undan foydalanish bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi. U fuqarolarning yashash huquqini ta’minlashga qaratilgan.

Mazkur kodeksda uy-joy fondi, kvartira va uy-joyga egalik huquqi, ijaraga berish, kommunal xizmatlardan foydalanish kabi masalalar tartibga solinadi.

Uy-joy kodeksi fuqarolarning munosib yashash sharoitiga ega bo‘lishini ta’minlashda muhim huquqiy asos hisoblanadi.

Suv kodeksi. Suv kodeksi suv resurslaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish munosabatlarini tartibga soladi.

U sug‘orish, ichimlik suvi ta’minoti, sanoat ehtiyojlari va ekologik muvozanatni saqlash uchun suvdan foydalanish qoidalarini belgilaydi.

Kodeksning asosiy maqsadi — suv resurslarini oqilona boshqarish va ularni ifloslanishdan himoya qilishdir. Bu ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

O‘rmon kodeksi. O‘rmon kodeksi o‘rmon fondini muhofaza qilish, undan foydalanish va qayta tiklash munosabatlarini tartibga soladi.

U o‘rmonlarni kesish, ekish, saqlash va ekologik muvozanatni ta’minlash bo‘yicha huquqiy qoidalarni belgilaydi.

Mazkur kodeksning asosiy vazifasi — tabiiy resurslarni asrash va biologik xilma-xillikni saqlab qolishdir.

Shaharsozlik kodeksi. Shaharsozlik kodeksi shaharlar va aholi punktlarini rejalashtirish, qurilish va infratuzilma rivojlanishini tartibga soladi.

Unga ko‘ra, qurilish loyihalarini ishlab chiqish, ruxsat berish, arxitektura talablariga rioya qilish va hududlarni rivojlantirish qoidalari belgilanadi.

Bu kodeksning asosiy maqsadi — tartibli, xavfsiz va zamonaviy shahar muhitini shakllantirishdir.

Byudjet kodeksi — O‘zbekiston Respublikasida davlat byudjetini shakllantirish, taqsimlash, ijro etish hamda byudjet jarayonini nazorat qilishga oid munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjat hisoblanadi.

Byudjet kodeksining asosiy maqsadi — davlat moliya tizimining barqarorligini ta’minlash, byudjet mablag‘laridan samarali va maqsadli foydalanish hamda davlat daromadlari va xarajatlarini huquqiy jihatdan

tartibga solishdir. U orqali davlatning iqtisodiy siyosati amaliy moliyaviy mexanizmga aylantiriladi.

Mazkur kodeks davlat byudjetining tuzilishi, daromad manbalari (soliqlar, bojlar va boshqa tushumlar), xarajat yo‘nalishlari hamda byudjet tizimining darajalari (respublika va mahalliy byudjetlar)ni belgilaydi. Shu bilan birga, byudjet jarayonining bosqichlari — tuzish, ko‘rib chiqish, tasdiqlash, ijro etish va hisobot berish tartibi ham aniq ko‘rsatilgan.

O‘zbekistonda kodekslarning qabul qilinishi va takomillashtirilishi huquqiy tizimni modernizatsiya qilishning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Vaqt o‘tishi bilan mavjud kodekslar ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarga mos ravishda yangilanib boradi. Masalan, yangi iqtisodiy munosabatlar, raqamli iqtisodiyot va xalqaro integratsiya jarayonlari kodekslarni takomillashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Kodekslarning eng muhim xususiyatlaridan biri ularning tizimlashtirilganligi va ichki mantiqiy uyg‘unligidir. Har bir kodeks muayyan sohani to‘liq qamrab oladi va shu sohadagi barcha asosiy huquqiy normalarni yagona tizimda birlashtiradi. Bu esa huquqni qo‘llash jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi va huquqiy ziddiyatlarni kamaytiradi.

O‘zbekistonda kodekslar huquqiy tizimning asosiy tayanchi bo‘lib, ular qonunchilikni tizimlashtirishning eng muhim natijasi hisoblanadi. Kodekslar orqali huquqiy normalar birlashtiriladi, tartibga solinadi va jamiyatda barqaror hamda samarali huquqiy muhit shakllantiriladi.

3.3. Elektron qonunchilik tizimlari (Lex.uz va boshqalar)

O‘zbekistonda huquqiy axborot bilan samarali ishlash zamonaviy yuridik faoliyatning ajralmas qismiga aylangan. Shu sababli mamlakatda bir nechta muhim elektron qonunchilik tizimlari shakllantirilgan bo‘lib, ular nafaqat yuridik soha mutaxassislari, balki oddiy fuqarolar uchun ham katta qulaylik yaratadi. Ushbu tizimlar orqali foydalanuvchilar qonunlar,

kodekslar, farmonlar, qarorlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni tezkor, aniq va ishonchli tarzda topish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

O‘zbekiston Respublikasining “Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta’minlash to‘g‘risida”gi O‘RQ-443-sonli qonuni mamlakatda huquqiy axborotni uning tamoyillarini va kafolatlarini belgilab, tarqatish tartibini boshqaradi.

Xususan, Lex.uz kabi rasmiy elektron bazalar huquqiy hujjatlarning to‘liq va tizimlashtirilgan shaklda taqdim etilishini ta’minlaydi. Bu esa foydalanuvchilarga hujjatlarning amaldagi holatini kuzatish, eski va yangi tahrirlarini solishtirish hamda ularni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash imkonini beradi. Shu bilan birga, Norma.uz platformasi qonunchilikni nafaqat taqdim etadi, balki uni tushuntiradi, izohlaydi va amaliy jihatdan qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Bundan tashqari, E-qaror tizimi orqali mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari bilan tanishish mumkin bo‘lsa, Regulation.gov.uz portali qonun loyihalarini jamoatchilik muhokamasiga qo‘yish orqali fuqarolarning huquqiy jarayonlarda faol ishtirok etishini ta’minlaydi. Yana bir muhim platforma — My.gov.uz bo‘lib, u orqali ko‘plab davlat xizmatlari elektron shaklda ko‘rsatiladi va bu ham huquqiy munosabatlarni soddalashtiradi.

Ushbu elektron qonunchilik tizimlari yuridik amaliyot, ta’lim jarayoni va kundalik hayotda huquqiy savodxonlikni oshirishga xizmat qiladi. Ular axborotga ochiqlikni ta’minlab, qonun ustuvorligini mustahkamlash, fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda davlat va jamiyat o‘rtasidagi aloqalarni yanada samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida Lex.uz va Norma.uz kabi huquqiy axborot tizimlari huquqiy hujjatlarni jamlash, saqlash, tahlil qilish va foydalanuvchilarga yetkazishda muhim o‘rin egallaydi[31].

Mamlakatimizda qabul qilingan qonun hujjatlarining so‘zsiz va o‘z vaqtida bajarilishini ta’minlash, normativ-huquqiy hujjatlarni ijrochilar hamda aholiga yetkazish, shuningdek, fuqarolarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish masalalariga katta e’tibor qaratilmoqda. Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab bu yo‘nalishda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar, vazirlik va idoralar, jamoat tashkilotlari hamda ommaviy axborot vositalari izchil faoliyat olib bormoqda. Natijada ushbu sohada mustahkam qonunchilik bazasi shakllandi.

Lex.uz. O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi qonuniga kiritilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalarga muvofiq, 2017-yil 25-sentyabrdan boshlab Lex.uz — Milliy qonunchilik ma’lumotlar bazasiga normativ-huquqiy hujjatlarni rasmiy e’lon qilish manbasi maqomi berildi.

Ushbu saytda O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan barcha huquqiy-normativ hujjatlarning elektron shakli joylashtirib boriladi.

Mamlakatimiz qonunchiligini tushunish va qonunlarga amal qilish jarayonida Lex.uz milliy ma’lumotlar bazasi juda muhim o‘rin tutadi. Mazkur platforma qonunlar, me’yoriy-huquqiy hujjatlar va boshqa rasmiy ma’lumotlarni tez va oson topishga yordam beradi[32].

Lex.uz veb-saytida O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Oliy Majlisning palatalari aktlari, Prezident hujjatlari, hukumat qarorlari, vazirliklar, davlat

[31] Tashniyazov. M., Suyarov. A. Bem-info ma’lumotlar bazasi va shunga o‘xshash tizimlar haqida tushuncha (Lex. Uz, Norma va boshqalar) //Shokh Articles Library. – 2025. – T. 1. – №. 2. 2025.

[32] “Қонунчиликнинг электрон базаси – Lex.Uz: афзаллик ва қулайлик”. https://uza.uz/uz/posts/qonunchilikning-elektron-bazasi-lexuz-afzallik-va-qulaylik_725799. Qaraldi: 24.02.2026.

qo‘mitasi va idoralari, mahalliy hokimiyatlar, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi xalqaro huquqiy aktlari va boshqalar chop etiladi[33].

Mazkur tizimning eng muhim jihatlaridan biri shundaki, unda hujjatlarning amaldagi, ya’ni eng so‘nggi tahrirlari muntazam ravishda yangilanib boriladi. Shu bilan birga, foydalanuvchilar hujjatlarning avvalgi tahrirlarini ham ko‘rishlari va ularni o‘zaro solishtirishlari mumkin. Bu esa qonunchilikdagi o‘zgarishlarni chuqur tahlil qilish va to‘g‘ri tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda Lex.uz tizimida 160 743 ta hujjat mavjud[34].

Tizimda hujjatlarni tezkor qidirish funksiyasi mavjud bo‘lib, foydalanuvchi kalit so‘z, hujjat nomi yoki raqami orqali kerakli ma’lumotni bir necha soniyada topa oladi. Bu ayniqsa yuristlar, talabalar va huquq sohasida ishlovchilar uchun katta qulaylik yaratadi.

Lex.uz ning yana bir muhim afzalligi — hujjatlarning doimiy ravishda yangilanib borilishidir. Qonunchilikdagi har qanday o‘zgarishlar tizimga tezkor kiritiladi, bu esa foydalanuvchilarga eng so‘nggi tahrirdagi hujjatlar bilan ishlash imkonini beradi. Bundan tashqari, hujjatlarning eski tahrirlarini ko‘rish va solishtirish imkoniyati ham mavjud bo‘lib, bu huquqiy tahlil qilishda juda muhim hisoblanadi.

Platforma bepul va ochiq bo‘lib, internet orqali istalgan vaqtda foydalanish mumkin. Uning qulay interfeysi hujjatlarni toifalarga ajratgan holda taqdim etadi, bu esa izlash va ishlash jarayonini yanada soddalashtiradi.

Umuman olganda, Lex.uz nafaqat yuristlar va mutaxassislar, balki talabalar, tadbirkorlar hamda keng jamoatchilik uchun ham muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. U huquqiy axborotga ochiq kirishni ta’minlab,

[33] Система «LexUz» — официальный источник национального законодательства. https://kun.uz/ru/42458572. Qaraldi: 25.02.2026.
[34] “Lexuz statistikasi”. https://lex.uz/uz/statistic. Qaraldi: 16.04.2026.

aholining huquqiy savodxonligini oshirishda va qonun ustuvorligini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

“E-qaror” elektron tizimi. Ushbu tizim O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatiga “E-qaror” elektron tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 390-sonli qaroriga asosan yo‘lga qo‘yilgan.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilinadigan qarorlarni ishlab chiqish, kelishish va ro‘yxatdan o‘tkazishning yagona elektron tizimidir[35].

E-qaror tizimi fuqarolar va davlat organlari o‘rtasidagi aloqani mustahkamlaydi, mahalliy boshqaruv jarayonlarini ochiq qiladi hamda aholining huquqiy xabardorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, u raqamli boshqaruv tizimini rivojlantirishda muhim bosqichlardan biri hisoblanadi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari va farmoyishlarini qabul qilish (chiqarish) muddatlari qisqarganligi, ularni ishlab chiqishda inson omili va aralashuvi kamayganligi, shuningdek, qarorlar va farmoyishlar bilan aholi doimiy ravishda tanishish hamda hududiy adliya organlari ularni monitoring etib borish imkoniyati yaratilganligi sababli “E-qaror” elektron tizimi joriy etildi[36].

E-qaror tizimining asosiy maqsadi mahalliy darajadagi normativ hujjatlarni shaffof qilish va fuqarolarga ularni erkin ko‘rish imkonini yaratishdir. Bu orqali aholining davlat boshqaruvi jarayonlaridan xabardorligi oshadi hamda qarorlar ustidan jamoatchilik nazorati kuchayadi.

Mazkur tizimda qarorlar elektron ko‘rinishda e’lon qilinadi, ularning matni bilan tanishish, qidirish va zarur hujjatlarni tez topish imkoniyati

[35] https://e-qaror.gov.uz/. Qaraldi: 25.02.2026.
[36] “E-qaror” электрон тизимининг афзаллиги нимада?. https://zarnews.uz/post/e-qaror-elektron-tizimining-afzalligi-nimada. Qaraldi: 12.03.2026.

mavjud. Shuningdek, ayrim holatlarda qaror loyihalari muhokamaga qo‘yilib, fuqarolar va tashkilotlar o‘z fikr va takliflarini bildirishlari ham mumkin.

Ushbu tizim bir-qator qulayliklarga ega. Birinchidan, qonuniylik hamda qonun ustuvorligini ta’minlash yo‘lida muhim o‘zgarishlar amalga oshirildi: hokim qarorlarini noqonuniy tarzda o‘zgartirish yoki soxtalashtirish holatlariga chek qo‘yildi. Endilikda hokim qarorlarini ishlab chiqishdan tortib, ularni qabul qilishgacha bo‘lgan barcha bosqichlar adliya organlari tomonidan muntazam monitoring qilinishi yo‘lga qo‘yildi.

Ikkinchidan, hokimlar faoliyatida ochiqlik va shaffoflik darajasi sezilarli ravishda oshirildi. Xususan, “E-qaror” elektron tizimi orqali qabul qilingan har bir qarorga “E-qaror.gov.uz” platformasida takrorlanmaydigan yagona identifikatsiya raqami berilib, u avtomatik tarzda e’lon qilinadi.

Uchinchidan, sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari keng joriy etildi. Hokimlar tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning kelib tushishi, ro‘yxatdan o‘tkazilishi hamda ularga yagona maxsus raqam berish jarayonlari to‘liq elektron shaklda amalga oshirilmoqda. Bu esa o‘z navbatida mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

To‘rtinchidan, fuqarolarning jamoatchilik nazoratidagi o‘rni va ahamiyati yanada kuchaydi. Fuqarolarning mahalliy normativ-huquqiy hujjatlar ijodkorligi jarayonida faol ishtirok etishi ta’minlanmoqda. Natijada hokimliklar tomonidan fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari buzilishining oldi olinmoqda hamda korrupsiya va boshqa huquqbuzarliklar uchun sharoit yaratadigan normalar joriy etilishiga barham berilmoqda.

Eng muhim jihatlardan biri shundaki, Respublika miqyosida “E-qaror” elektron tizimining joriy etilishi natijasida fuqarolarning jamoatchilik nazoratidagi ahamiyati yanada ortmoqda, ularning mahalliy normativ-

huquqiy hujjatlar yaratish jarayonidagi faol ishtiroki kengaymoqda[37]. Shu bilan birga, davlat organlari faoliyati ochiq va shaffof tus olmoqda. Bundan tashqari, hokimiyat organlari tomonidan fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari buzilishiga olib keluvchi shart-sharoitlarning oldi olinmoqda, shuningdek, tadbirkorlar uchun asossiz xarajatlarni keltirib chiqaruvchi ortiqcha ma'muriy va boshqa cheklovlarni belgilashga yo'l qo'yilmayapti.

Doimiy ravishda "E-qaror" elektron tizimi jamoatchilik vakillari va tizim foydalanuvchilaridan kelib tushgan takliflar asosida modernizatsiya qilib boriladi. Shu o'rinda, "E-qaror" elektron tizimi hokimliklar faoliyatida ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash maqsadida ishlab chiqilganligini inobatga olgan holda Adliya vazirligi OAV, jurnalistlar va blogerlarni jamoatchilik nazoratini o'rnatishdagi faolliklarini qo'llab quvvatlab, bu borada qonun ustuvorligini ta'minlashda ularning ko'magiga suyanishi aytilmoqda[38].

E-qaror platformasi davlat boshqaruvida qog'ozbozlikni kamaytirish, hujjatlar aylanishini soddalashtirish va jarayonlarni raqamlashtirishga xizmat qiladi. Eng muhimi, u mahalliy hokimiyat faoliyatini ochiq va shaffof qilish orqali aholining davlat organlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga yordam beradi.

Regulation.gov.uz — bu O'zbekistonda qonun ijodkorligi jarayonida jamoatchilik ishtirokini ta'minlashga xizmat qiluvchi elektron platforma hisoblanadi. Ushbu tizim orqali turli normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari e'lon qilinadi va keng muhokamaga qo'yiladi.

Ushbu chora-tadbirlar norma ijodkorligi jarayoniga jamoatchilikning qiziqishini oshirishga, turli tomonlarning manfaatlarini hisobga olgan holda puxta ishlangan, shuningdek, loyiha matnini tushunish va uni amalda

[37] Dadajonov A. The Effectiveness of the Electronic System "E-qaror" //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – T. 9. – №. 12. – C. 1156-1158.
[38] "E-qaror platformasida qarorlarning e'lon qilish yoki qilmaslik faqatgina hujjatni qabul qilgan shaxs – hokimga berilgan". https://darakchi.uz/oz/157234. Qaraldi: 29.02.2026.

qo‘llashni osonlashtiradigan sifatli qonunchilik hujjatlarini tayyorlashga xizmat qiladi[39].

Platformaning asosiy vazifasi — qabul qilinishi rejalashtirilayotgan qonunlar va qarorlar loyihalarini oldindan aholiga taqdim etish hamda fuqarolar, mutaxassislar va tashkilotlarning fikr-mulohazalarini yig‘ishdir. Har bir foydalanuvchi ro‘yxatdan o‘tib, loyihalar yuzasidan o‘z taklif va izohlarini qoldirishi mumkin. Bu esa qabul qilinadigan hujjatlarning yanada mukammal va hayotga mos bo‘lishiga xizmat qiladi.

Regulation.gov.uz orqali foydalanuvchilar:

- yangi qonun loyihalari bilan tanishadilar;
- ularning mazmuni va maqsadini o‘rganadilar;
- o‘z fikr va takliflarini bildiradilar ;
- muhokama jarayonida faol ishtirok etadilar.

Mazkur tizim davlat organlari va jamiyat o‘rtasida ochiq muloqotni yo‘lga qo‘yadi, shaffoflikni oshiradi va fuqarolarning huquqiy jarayonlardagi rolini kuchaytiradi. Natijada qonunlar yanada puxta ishlab chiqiladi va aholining manfaatlariga ko‘proq mos keladi.

My.gov.uz — bu O‘zbekiston Respublikasining Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali bo‘lib, fuqarolar va tadbirkorlar uchun turli davlat xizmatlarini onlayn shaklda taqdim etadi.

Ushbu platforma orqali foydalanuvchilar davlat organlariga bormasdan turib, ko‘plab xizmatlardan masofadan foydalanishlari mumkin. Portal zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, aholiga qulaylik yaratish, byurokratik jarayonlarni qisqartirish va xizmat ko‘rsatish tezligini oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda tizim 700 dan ortiq davlat xizmatlarini elektronlashtirgan.

[39] “Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari muhokamasi portalining yangi imkoniyatlari”. https://yuz.uz/index.php/uz/news/normativ-huquqiy-hujjatlar-loyihalari-muhokamasi-portalining-yangi-imkoniyatlari. Qaraldi: 19.03.2026.

Xususan xabar.uzning aynan ushbu tizim haqida so‘rovnomasida quyidagilar aks etgan — “Foydalanuvchilarning aksariyati portalning keng imkoniyatlari haqida mamnuniyat bilan so‘zlar ekan, ilgari raqamli hukumat faoliyati yo‘lga qo‘yilgunga qadar davlat idoralarida qanchalik sarson bo‘lganlarini yodga olishdi.

Boz ustiga davlat xizmatlaridan my.gov.uz portali orqali foydalanganda taqdim etiladigan chegirmalar esa uni takror va takror hayotimizga tatbiq etishga undaydi”[40].

Haqiqatdan ham, My.gov.uz kabi raqamli tizimlarning joriy etilishi davlat xizmatlaridan foydalanish madaniyatini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Avvallari oddiy bir hujjat yoki ma’lumotnoma olish uchun turli idoralarga borish, navbat kutish va ko‘p vaqt sarflashga to‘g‘ri kelardi. Bu jarayon ko‘pchilik uchun ham vaqt, ham kuch jihatidan ancha qiyin bo‘lgan.

Hozir esa ko‘plab xizmatlarni uyda yoki ish joyida turib, onlayn tarzda amalga oshirish mumkinligi katta qulaylik yaratdi. Eng muhimi, bu tizim fuqarolarga vaqtini tejash va ortiqcha rasmiyatchilikdan qutulish imkonini berdi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, raqamli davlat xizmatlari nafaqat texnik yangilik, balki kundalik hayotni yengillashtirgan muhim islohotdir.

Shuningdek, xizmatlar uchun berilayotgan imtiyoz va chegirmalar ham odamlarni ushbu platformadan ko‘proq foydalanishga undaydi. Bu esa jamiyatda raqamli savodxonlikning oshishiga va yangi tizimlarga tezroq moslashishga yordam beradi.

Fikrimizcha ham, bunday tizimlar davlat va fuqaro o‘rtasidagi aloqani yanada yaqinlashtiradi va jarayonlarni ancha shaffof qiladi.

My.gov.uz portalining asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

- turli davlat xizmatlariga onlayn ariza topshirish
- ma’lumotnomalar va hujjatlarni elektron shaklda olish

[40] My.gov.uz haqida bugunning fikri! (+video). https://ict.xabar.uz/uz/mualliflar/ezoza/mygovuz-haqida-bugunning-fikri. Qaraldi: 27.03.2026.

- ariza holatini kuzatib borish
- jarimalar, soliqlar va boshqa to‘lovlarni amalga oshirish
- davlat organlari bilan masofadan muloqot qilish

Mazkur tizim fuqarolarning vaqtini tejash, ortiqcha hujjatbozlikni kamaytirish va davlat xizmatlaridan foydalanishni yanada soddalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, u davlat boshqaruvida ochiqlik va shaffoflikni ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Umuman olganda, My.gov.uz — bu zamonaviy raqamli davlat xizmatlari platformasi bo‘lib, kundalik hayotda huquqiy va ma’muriy masalalarni tez va qulay hal etish imkonini beradi.

Norma.uz — bu O‘zbekistondagi huquqiy axborot tizimlaridan biri bo‘lib, u nafaqat qonunchilik hujjatlarini taqdim etadi, balki ularni tushuntirish, sharhlash va amaliy jihatdan qo‘llashga yordam berish bilan ajralib turadi. Shu sababli u ko‘proq yuristlar, buxgalterlar, tadbirkorlar va kadrlar bo‘yicha mutaxassislar uchun qulay hisoblanadi.

U O‘zbekistondagi xususiy huquqiy axborot tizimi bo‘lib, u qonunchilik hujjatlarini to‘plash, tahlil qilish va amaliy tushuntirish bilan shug‘ullanadi. Ya’ni, u davlat tomonidan yuritiladigan rasmiy bazalar (masalan, Lex.uz) kabi bevosita davlat portali emas.

Mazkur platformada qonun hujjatlarining oddiy matni bilan bir qatorda, ularning mazmun-mohiyati keng yoritiladi, turli vaziyatlarda qanday qo‘llash kerakligi izohlanadi. Bundan tashqari, Norma.uz da mutaxassislar tomonidan tayyorlangan tahliliy maqolalar, amaliy tavsiyalar, savol-javoblar va yangiliklar muntazam e’lon qilib boriladi. Bu esa foydalanuvchilarga qonunchilikdagi o‘zgarishlarni tezda tushunish va o‘z faoliyatida to‘g‘ri qo‘llash imkonini beradi.

Shuningdek, tizimda soliq, buxgalteriya hisobi, mehnat qonunchiligi kabi sohalarga oid alohida bo‘limlar mavjud bo‘lib, ular amaliy masalalarni hal

qilishda katta yordam beradi. Koʻp xizmatlari pullik boʻlsa-da, u taqdim etadigan qulaylik va batafsil izohlar sababli keng qoʻllaniladi.

Umuman olganda, Norma.uz — bu qonunchilikni oʻrganish va uni amaliyotda samarali qoʻllash uchun muhim yordamchi elektron tizimlardan biridir.

3.4. Muammolar va takliflar

Oʻzbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti soʻnggi yillarda davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish va huquqiy davlat tamoyillarini mustahkamlash yoʻnalishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solish, ularni yagona bazalarda jamlash hamda fuqarolar uchun ochiq va qulay shaklda taqdim etish orqali huquqiy axborotdan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu jarayonda Lex.uz kabi rasmiy elektron tizimlar asosiy manba sifatida xizmat qilmoqda.

Qonunchilikni tizimlashtirishning asosiy maqsadi — barcha normativ-huquqiy hujjatlarni izchil va tartibli tizimga keltirish, ularning oʻzaro zid boʻlmasligini ta’minlash hamda huquqni qoʻllash jarayonini soddalashtirishdir. Bu esa nafaqat yuristlar va davlat xizmatchilari, balki oddiy fuqarolar uchun ham qonunlarni tushunish va ulardan foydalanishni yengillashtiradi.

Biroq ushbu yoʻnalishda ayrim muammolar ham mavjud. Birinchidan, normativ-huquqiy hujjatlar sonining koʻpligi va tez-tez oʻzgarishi ularni tizimlashtirishni murakkablashtiradi. Qonunchilikdagi tezkor oʻzgarishlar ayrim hollarda foydalanuvchilar uchun chalkashliklar keltirib chiqaradi.

Ikkinchidan, turli axborot tizimlari oʻrtasida toʻliq integratsiya yetarli darajada emas. Masalan, Lex.uz, E-qaror va boshqa platformalarda ma’lumotlar mavjud boʻlsa-da, ularning yagona standart asosida toʻliq bogʻlanishi hali ham rivojlanish bosqichida.

Uchinchidan, ayrim hujjatlarning tahririy yangilanishlari kechikishi yoki ularning amaliyotga joriy etilishi bilan bog‘liq tushunmovchiliklar uchrab turadi. Bu esa huquqni qo‘llash jarayonida noaniqliklar tug‘dirishi mumkin.

Yuqoridagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun, normativ-huquqiy hujjatlar uchun yagona integratsiyalashgan raqamli platformani yanada rivojlantirish lozim. Bu hujjatlarni tezkor va aniq topishni osonlashtiradi.

Qonunchilikdagi o‘zgarishlarni avtomatik yangilab boruvchi intellektual tizimlarni joriy etish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu foydalanuvchilarga eng so‘nggi tahrirlar bilan ishlash imkonini kengaytiradi.

Huquqiy axborotni oddiy tilda tushuntiruvchi platformalarni (masalan, Norma.uz kabi) rivojlantirish orqali aholining huquqiy savodxonligini oshirish mumkin.

Shuningdek, davlat organlari o‘rtasida hujjatlar almashinuvini to‘liq raqamlashtirish va standartlashtirish tizimini kuchaytirish zarur.

Va albatta, ilmiy tadqiqotlar uchun ochiq huquqiy ma’lumotlar (open data) bazasini kengaytirish lozim. Bu huquqshunoslik, sotsiologiya va axborot texnologiyalari sohalarida yangi tadqiqotlar uchun imkon yaratadi.

Umuman olganda, O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish yo‘nalishida sezilarli yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, uni yanada takomillashtirish zarur. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, tizimlar o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish, huquqiy axborotni sodda va tushunarli shaklda taqdim etish hamda yangilanishlarni tezkor amalga oshirish kelajakdagi asosiy vazifalar hisoblanadi. Bu esa huquqiy tizimning samaradorligini oshirib, fuqarolarning qonunlarga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti mustaqillik yillarida izchil rivojlanib, bugungi kunda zamonaviy, kompleks va raqamlashtirilgan huquqiy tizim shakllanishiga olib keldi. Milliy

qonunchilik tizimining shakllanishi, eng avvalo, Konstitutsiya asosida mustahkam huquqiy poydevorning yaratilishi bilan boshlandi va keyinchalik turli huquq sohalari bo‘yicha kodekslar qabul qilinishi orqali yanada takomillashdi.

Qonunchilikni tizimlashtirish jarayonida kodifikatsiya asosiy o‘rin egallab, u orqali tarqoq normativ-huquqiy hujjatlar yagona, izchil va mantiqiy tizimga keltirildi. Fuqarolik, jinoyat, mehnat, bojxona, oila va boshqa kodekslar huquqiy munosabatlarni samarali tartibga solish, huquqiy aniqlik va barqarorlikni ta’minlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, inkorporatsiya va konsolidatsiya jarayonlari ham qonunchilikni tartibga solishda muhim amaliy ahamiyat kasb etdi.

So‘nggi yillarda raqamlashtirish jarayonlari qonunchilik tizimini yangi bosqichga olib chiqdi. Xususan, Lex.uz, Norma.uz, E-qaror, Regulation.gov.uz va My.gov.uz kabi elektron tizimlarning joriy etilishi huquqiy axborotga ochiq kirishni ta’minlab, fuqarolar va mutaxassislar uchun katta qulayliklar yaratdi. Bu tizimlar nafaqat hujjatlarni izlash va qo‘llashni osonlashtirdi, balki davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirib, jamoatchilik nazoratini kuchaytirdi.

Shu bilan birga, qonunchilikni tizimlashtirish sohasida ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, normativ-huquqiy hujjatlar sonining ortib borishi, ularning tez-tez o‘zgarishi, turli elektron tizimlar o‘rtasidagi integratsiyaning yetarli emasligi hamda ayrim hujjatlarning yangilanishida kechikishlar huquqni qo‘llash amaliyotida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun yagona integratsiyalashgan raqamli huquqiy platformani rivojlantirish, sun’iy intellekt asosida ishlovchi tizimlarni joriy etish, huquqiy axborotni sodda va tushunarli shaklda yetkazish hamda ochiq ma’lumotlar bazasini kengaytirish zarur. Bu esa

qonunchilik tizimining yanada samarali, shaffof va foydalanuvchilarga qulay bo‘lishini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni huquqiy davlat barpo etishning muhim sharti sifatida izchil rivojlanmoqda. Ushbu jarayonning takomillashuvi huquqiy tartibotni mustahkamlash, qonun ustuvorligini ta’minlash hamda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu bob yuzasidan yordamchi metodlar

1-jadval. Taqqoslash (Komparativ) metodi

№	O‘zbekiston Respublikasi kodekslari	Tizimlashtirish shakli	Tartibga soladigan soha	Qonunchilikni tizimlashtirishdagi ahamiyati
1	O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi	Kodifikatsiya	Fuqarolik-huquqiy munosabatlar	Xususiy huquq normalarini yagona tizimga keltiradi
2	O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi	Kodifikatsiya	Jinoyat-huquqiy munosabatlar	Jinoyat tarkiblari va jazolarni kompleks tartibga soladi
3	O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi	Kodifikatsiya	Mehnat munosabatlari	Mehnat huquqi normalarini tizimli ravishda birlashtiradi
4	O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi	Kodifikatsiya	Soliq munosabatlari	Soliq tizimini yagona huquqiy asosda tartibga soladi
5	O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi	Kodifikatsiya	Oilaviy munosabatlar	Nikoh va oila institutlarini kompleks tartibga soladi
6	O‘zbekiston Respublikasi Yer kodeksi	Kodifikatsiya	Yer munosabatlari	Yer resurslaridan foydalanish va muhofazani tizimlashtiradi
7	O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi	Kodifikatsiya	Bojxona munosabatlari	Tashqi iqtisodiy faoliyatni huquqiy jihatdan tartibga soladi

2-jadval. Klaster (Sxematik-Tizimli) metodi

№	Markaziy tushuncha	Asosiy kodekslar	Qisqacha tavsifi
1	O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti	Fuqarolik kodeksi	Xususiy huquqning asosiy manbai
2	O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti	Jinoyat kodeksi	Jinoyat va jazo tizimini belgilaydi
3	O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti	Mehnat kodeksi	Mehnat munosabatlarini tartibga soladi
4	O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti	Soliq kodeksi	Soliq tizimining huquqiy asosini yaratadi
5	O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti	Oila kodeksi	Oilaviy munosabatlarni tartibga soladi

6	O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti	Yer kodeksi	Yer munosabatlarini tizimlashtiradi
7	O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti	Bojxona kodeksi	Bojxona tartib-taomillarini belgilaydi

3-jadval. “Aqliy hujum” (Brainstorming) metodi			
Bosqich	**Talabaning faoliyati**	**O‘qituvchining vazifasi**	**Kutilayotgan natija**
1-bosqich	O‘zbekistondagi asosiy kodekslarni sanab o‘tadi	Savollar orqali yo‘naltiradi	Kodekslar haqida dastlabki bilimlar aniqlanadi
2-bosqich	Har bir kodeksning tartibga solish predmetini tushuntiradi	Misollar keltiradi	Kodekslarning sohaga oid ahamiyati anglanadi
3-bosqich	Kodifikatsiyaning qonunchilikni tizimlashtirishdagi rolini izohlaydi	Tushunchalarni umumlashtiradi	Nazariy va amaliy bog‘liqlik shakllanadi
4-bosqich	Kodekslar o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlarni tahlil qiladi	Muhokamani boshqaradi	Tahliliy fikrlash rivojlanadi
5-bosqich	O‘zbekistonning kodifikatsiya tajribasi bo‘yicha xulosa chiqaradi	Yakuniy baholashni amalga oshiradi	Mavzu to‘liq o‘zlashtiriladi

Ushbu bob yuzasidan nazorat savollar

1. O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti mustaqillikdan keyin qanday bosqichlarda rivojlangan?
2. Milliy qonunchilik tizimining asosiy tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
3. Konstitutsiyaning huquqiy tizimdagi o‘rni va ahamiyati nimada?
4. Kodifikatsiya jarayoni nima va u qanday bosqichlardan iborat?
5. Kodekslarning huquqiy tizimdagi o‘rni va vazifalari qanday?
6. Inkorporatsiya va konsolidatsiya tushunchalari nimani anglatadi?
7. Elektron qonunchilik tizimlarining (masalan, Lex.uz) ahamiyati nimada?
8. Qonunchilikni tizimlashtirishda raqamlashtirish qanday rol o‘ynaydi?
9. Normativ-huquqiy hujjatlar iyerarxiyasi qanday tartibda joylashadi?
10. Qonunchilikni tizimlashtirish jarayonida mavjud muammolar va ularning yechimlari nimalardan iborat?

Ushbu bob yuzasidan nazorat testlar

1. O‘zbekistonda milliy huquqiy tizimning asosiy poydevori qaysi hujjat hisoblanadi?
A) Farmon
B) Qaror
*C) Konstitutsiya
D) Buyruq

2. Kodifikatsiya nima?
A) Hujjatlarni bekor qilish

B) Normativ hujjatlarni yig‘ish
*C) Huquqiy normalarni yagona kodeksga keltirish
D) Qarorlar qabul qilish

3. Quyidagilardan qaysi biri kodifikatsiya natijasi hisoblanadi?
A) Farmon
*B) Kodeks
C) Buyruq
D) Yo‘riqnoma

4. Qonunchilikni tizimlashtirishning eng murakkab shakli qaysi?
A) Inkorporatsiya
B) Konsolidatsiya
*C) Kodifikatsiya
D) Registratsiya

5. Lex.uz tizimining asosiy vazifasi nima?
A) Sud ishlarini ko‘rish
B) Qonunlarni qabul qilish
*C) Normativ hujjatlarni e’lon qilish va saqlash
D) Soliq yig‘ish

6. Qaysi kodeks mehnat munosabatlarini tartibga soladi?
A) Jinoyat kodeksi
*B) Mehnat kodeksi
C) Bojxona kodeksi
D) Oila kodeksi

7. Normativ-huquqiy hujjatlar qachon yuridik kuchga ega bo‘ladi?
A) Qabul qilingandan keyin
B) Imzolangandan keyin
*C) Rasmiy e’lon qilingandan keyin
D) Muhokamadan keyin

8. Qonunchilik tizimida hujjatlar iyerarxiyasining eng yuqori pog‘onasida nima turadi?
A) Qarorlar
B) Farmonlar
*C) Konstitutsiya
D) Yo‘riqnomalar

9. Qaysi platforma qonun loyihalarini jamoatchilik muhokamasiga qo‘yadi?
A) My.gov.uz
B) Norma.uz
*C) Regulation.gov.uz
D) Lex.uz

10. Qonunchilikni tizimlashtirishning asosiy maqsadi nima?
A) Hujjatlar sonini oshirish
B) Hujjatlarni murakkablashtirish

*C) Normativ hujjatlarni tartibga solish va tizimlashtirish
D) Faqat sudlar faoliyatini boshqarish

IV BOB. XORIJIY TAJRIBA

4.1. Yevropa davlatlari tajribasi

Yevropa davlatlarida qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni tarixan chuqur ildizlarga ega bo‘lib, ayniqsa roman-german huquq tizimiga mansub mamlakatlarda bu yo‘nalish izchil va mukammal rivojlangan. Ushbu davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qonunchilikni tizimlashtirish nafaqat huquqiy tartibni soddalashtirish, balki davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Avvalo, **Fransiya** tajribasi qonunchilikni tizimlashtirish, xususan kodifikatsiya jarayonining klassik namunalaridan biri sifatida alohida ahamiyatga ega. Fransiyada huquqiy tizimning shakllanishi va rivojlanishi tarixan Napoleon davrida qabul qilingan Napoleon kodeksi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ushbu hujjat zamonaviy kontinental huquq tizimining poydevorini yaratgan.

Napoleon kodeksi orqali ilk bor fuqarolik-huquqiy munosabatlar yagona, tizimli va izchil shaklda tartibga solindi. Bu esa avval tarqoq va turli manbalarga asoslangan huquqiy normalarni birlashtirish orqali huquqiy aniqlik va barqarorlikni ta’minladi. Mazkur kodeks nafaqat Fransiyada, balki ko‘plab Yevropa va boshqa davlatlarda ham qonunchilikni kodifikatsiya qilish jarayoniga kuchli ta’sir ko‘rsatdi.

Fransiya tajribasida qonunchilikni tizimlashtirish faqat kodifikatsiya bilan cheklanib qolmay, balki inkorporatsiya va konsolidatsiya elementlarini ham o‘z ichiga oladi. Zamonaviy bosqichda Fransiya huquq tizimi muntazam ravishda yangilanib boriladigan kodekslar orqali huquqiy normalarning dolzarbligini saqlab kelmoqda. Xususan, fuqarolik, jinoyat, mehnat va tijorat kodekslari muntazam tahrir qilinib, ijtimoiy munosabatlardagi o‘zgarishlarga moslashtiriladi.

Shu bilan birga, Fransiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kodifikatsiya huquqiy tizimni soddalashtirish, huquqni qo‘llashda aniqlikni oshirish va normativ-huquqiy hujjatlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni kamaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Natijada huquqiy tizimning ichki uyg‘unligi mustahkamlanadi va fuqarolar uchun qonunlarni tushunish hamda ulardan foydalanish ancha yengillashadi.

Fransiya ko‘pincha “eng ko‘p kodeksga ega davlatlardan biri” deb ataladi. Buning sababi uning huquqiy tizimi juda rivojlangan va sohalar bo‘yicha chuqur kodifikatsiyalashganidir.

Fransiya huquq tizimi roman-german huquq oilasiga mansub bo‘lib, unda har bir asosiy ijtimoiy munosabat alohida kodeks bilan tartibga solinadi[41]. Masalan, fuqarolik munosabatlari, jinoyat ishlari, mehnat munosabatlari, savdo faoliyati va ma’muriy jarayonlar alohida-alohida kodekslarda jamlangan. Bu yondashuv huquqni aniq, tizimli va foydalanish uchun qulay qiladi.

Fransiyada kodifikatsiya an’anasi ayniqsa Napoleon kodeksi qabul qilinishi bilan kuchli rivojlangan[42]. Shu kodeksdan boshlab huquqni “yagona hujjatlarda jamlash” tamoyili davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylangan. Keyinchalik bu model kengayib, boshqa sohalar uchun ham ko‘plab maxsus kodekslar yaratilgan.

Bugungi kunda Fransiyada 60 dan ortiq asosiy kodekslar mavjud bo‘lib, ular orasida:

- Fuqarolik kodeksi
- Jinoyat kodeksi
- Mehnat kodeksi
- Savdo kodeksi

[41] Grigorescu V. French civil law in relation to foreign legal systems in the work of Jean Carbonnier //Cluj University Journal. Interdisciplinary: Social Sciences and Humanities. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 113-118.
[42] Code civil des Français (Napoleon Code). – Paris, 1804.

- Ma’muriy kodeks
- Ta’lim kodeksi

kabi yirik tizimlashtirilgan hujjatlar bor.

Shu sababli Fransiya huquqiy tizimi “kodekslar mamlakati” deb ham ataladi. Bu holat uning qonunchilikni tizimlashtirishdagi yuksak darajasini va kodifikatsiya an’anasining chuqur ildiz otganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, Fransiya tajribasi qonunchilikni tizimlashtirishning ilmiy asoslangan va tarixan shakllangan modeli sifatida boshqa davlatlar uchun muhim amaliy va nazariy namuna bo‘lib xizmat qiladi.

Germaniya qonunchilikni tizimlashtirish tajribasi Yevropada eng mukammal va ilmiy asoslangan modellardan biri sifatida e’tirof etiladi. Bu davlat huquqiy tizimi roman-german huquq oilasiga mansub bo‘lib, unda kodifikatsiya yuqori darajada rivojlangan va izchil tizimga ega.

Germaniya huquq tizimining eng muhim yutug‘i sifatida Germaniya Fuqarolik kodeksi (BGB)[43] alohida o‘rin tutadi. Ushbu kodeks 1900-yilda kuchga kirgan bo‘lib, fuqarolik-huquqiy munosabatlarni kompleks va tizimli tartibga soluvchi eng yirik hujjatlardan biri hisoblanadi. BGB orqali mulkiy, shartnomaviy va oilaviy munosabatlar yagona mantiqiy tizimda birlashtirilgan.

Germaniyada qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni faqat kodifikatsiya bilan cheklanmaydi, balki inkorporatsiya va konsolidatsiya elementlarini ham o‘z ichiga oladi. Normativ-huquqiy hujjatlar muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqiladi, eskirgan normalar chiqarib tashlanadi va yangi ijtimoiy munosabatlarga moslashtiriladi. Bu esa huquq tizimining doimiy yangilanib borishini ta’minlaydi.

Germaniya tajribasining muhim jihatlaridan biri — huquqiy aniqlik va tizimlilikka juda katta e’tibor qaratilishidir. Har bir huquq sohasi alohida

[43] Germaniya Fuqarolik kodeksi Bürgerliches Gesetzbuch. – Berlin, 1900.

kodeks yoki maxsus qonunlar bilan tartibga solinadi. Masalan, fuqarolik huquqi, jinoyat huquqi va ma’muriy huquq sohalari o‘zining aniq tizimlashtirilgan normativ bazasiga ega.

Shuningdek, Germaniyada qonunchilikni ishlab chiqish jarayoni chuqur ilmiy tahlilga asoslanadi. Huquqshunos olimlar, sud amaliyoti va huquqiy doktrina birgalikda yangi kodekslar va o‘zgartirishlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu esa qabul qilinadigan normativ hujjatlarning sifatini oshiradi.

Umuman olganda, Germaniya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kodifikatsiya huquqiy tizimni barqaror, aniq va izchil qilishning eng samarali vositalaridan biridir[44]. Germaniya Fuqarolik kodeksi esa bu tizimning asosiy tayanchi bo‘lib, Yevropa va dunyo huquqiy amaliyotiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Italiya huquqiy tizimi roman-german huquq oilasiga mansub bo‘lib, unda qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni yuqori darajada rivojlangan. Italiya tajribasi Yevropada kodifikatsiya an’analari va huquqiy tizimni yagona shaklga keltirishda muhim o‘rin tutadi.

Italiya huquq tizimining asosiy tayanchlaridan biri sifatida Italiya Fuqarolik kodeksi alohida ahamiyatga ega. Ushbu kodeks 1942-yilda qabul qilingan bo‘lib, fuqarolik-huquqiy munosabatlarni kompleks tarzda tartibga soluvchi asosiy normativ hujjat hisoblanadi. U mulkiy, shartnomaviy va oilaviy munosabatlarni yagona tizimda birlashtiradi.

Italiyada qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni asosan kodifikatsiya orqali amalga oshiriladi. Normativ-huquqiy hujjatlar muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqiladi, takrorlanadigan va eskirgan normalar chiqarib tashlanadi hamda yangi ijtimoiy munosabatlarga moslashtiriladi.

Italiya tajribasining muhim jihati shundaki, huquqiy tizim tarixiy an’analarga tayangan holda modernizatsiya qilinadi. Rim huquqi ta’siri

[44] Valeryevna G. T. Systematization of legislation in Germany //Law and modern states. – 2015. – №. 1. – С. 27-31.

kuchli bo‘lgan ushbu davlatda kodifikatsiya jarayoni uzoq tarixiy evolyutsiya natijasida shakllangan. Shu sababli Italiya huquq tizimi an’anaviylik va zamonaviylik uyg‘unligini o‘zida aks ettiradi.

Shuningdek, Italiyada kodekslar orqali huquqni tizimlashtirish fuqarolar va davlat organlari uchun huquqiy aniqlikni ta’minlaydi. Italiya Fuqarolik kodeksi amaliyotda asosiy huquqiy manba bo‘lib xizmat qiladi va sudlar tomonidan keng qo‘llaniladi[45].

Umuman olganda, Italiya tajribasi qonunchilikni tizimlashtirishda kodifikatsiyaning barqaror modelini namoyon etadi va Yevropa huquqiy an’analarining muhim qismi hisoblanadi.

Ispaniyada qonunchilikni tizimlashtirish tajribasi Yevropada eng rivojlangan huquqiy tizimlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Bu mamlakatda huquqiy hujjatlarni tartibga solish jarayoni asosan kodifikatsiya, ya’ni qonunlarni yirik va tizimli kodekslar shaklida jamlash tamoyiliga asoslanadi. Fuqarolik, jinoyat va ma’muriy huquq sohalari bo‘yicha asosiy kodekslarning mavjudligi huquq tizimining izchilligi va barqarorligini ta’minlaydi.

Shuningdek, Ispaniyada qonunchilikni tizimlashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biri raqamlashtirish hisoblanadi. Barcha normativ-huquqiy hujjatlar elektron bazalarda jamlangan bo‘lib, foydalanuvchilar ularni onlayn tarzda qidirish va foydalanish imkoniyatiga ega. Bu jarayon huquqiy axborotning ochiqligini ta’minlaydi va fuqarolar uchun qonunlarga kirishni ancha soddalashtiradi.

Ispaniyada qonunchilikni tizimlashtirish va rasmiy huquqiy axborotni taqdim etishda eng asosiy davlat bazasi — BOE (Boletín Oficial del Estado) hisoblanadi[46].

[45] Albanesi E. Codification in a civil law jurisdiction: an Italian perspective //Eur. JL Reform. – 2017. – T. 19. – C. 264.
[46] BOE (Boletín Oficial del Estado). https://www.boe.es. Qaraldi: 14.03.2026.

Ispaniya tajribasida huquqiy hujjatlarning doimiy yangilanib borilishi ham muhim ahamiyatga ega. Qonunchilikdagi o‘zgarishlar tezkor ravishda tizimga kiritilib, eski va yangi tahrirlar o‘rtasidagi farqlar aniq ko‘rsatiladi. Bu esa huquqni qo‘llash jarayonida aniqlikni oshiradi.

Umuman olganda, Ispaniyada qonunchilikni tizimlashtirish kodifikatsiya, raqamlashtirish va shaffoflik tamoyillariga asoslangan bo‘lib, bu tajriba huquqiy tizimning samarali ishlashini ta’minlaydi va fuqarolarning qonunlardan erkin foydalanish imkoniyatini kengaytiradi.

Yevropaning yana bir muhim tajribasi — Yevropa Ittifoqi doirasida shakllangan tizimdir. Yevropa Ittifoqida qonunchilikni tizimlashtirish nafaqat milliy darajada, balki supranatsional darajada ham amalga oshiriladi. Bu yerda direktivalar, reglamentlar va qarorlar muntazam ravishda konsolidatsiya qilinadi. Masalan, biror reglamentga kiritilgan barcha o‘zgartirishlar yagona matnga jamlanib, foydalanuvchilar uchun qulay shaklga keltiriladi. Bu esa huquqiy aniqlik va shaffoflikni oshiradi.

EUR-Lex tizimi[47] — Yevropa Ittifoqining rasmiy huquqiy axborot tizimi bo‘lib, unda barcha EU qonunlari, reglamentlar, direktivalar va sud qarorlari jamlangan.

Ushbu tizim Yevropa Ittifoqining barcha normativ-huquqiy hujjatlarini yagona elektron bazada jamlaydi va fuqarolar, yuristlar hamda tadqiqotchilar uchun ochiq manba sifatida xizmat qiladi.

EUR-Lex orqali Yevropa Ittifoqining reglamentlari, direktivalari, qarorlari hamda Yevropa sudi (Court of Justice of the European Union) qarorlari bilan tanishish mumkin. Tizimning eng muhim jihatlaridan biri shundaki, undagi hujjatlar 24 ta rasmiy tilga tarjima qilingan bo‘lib, bu butun Yevropa hududida huquqiy axborotning bir xilda tushunilishini ta’minlaydi.

[47] EU law — EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu/homepage.html. Qaraldi: 24.03.2026.

Shuningdek, ushbu platforma foydalanuvchilarga hujjatlarni qulay qidirish, ularning amaldagi va eski tahrirlarini solishtirish hamda qonunchilikdagi o‘zgarishlarni kuzatib borish imkonini beradi. Bu esa huquqiy tizimning shaffofligi va ochiqligini oshiradi.

EUR-Lex Yevropa Ittifoqida qonunchilikni tizimlashtirishning markaziy elektron bazasi bo‘lib, u huquqiy axborotni yagona, ishonchli va qulay shaklda taqdim etishi bilan ajralib turadi.

Bundan tashqari, Buyuk Britaniya tajribasi ham o‘ziga xosdir. Ushbu davlat anglo-sakson huquq tizimiga mansub bo‘lib, unda kodifikatsiya nisbatan qo‘llanilmaydi. Biroq bu yerda konsolidatsiya keng rivojlangan. Parlament tomonidan qabul qilingan ko‘plab aktlar keyinchalik yagona hujjatga birlashtirilib, amaliyotda foydalanish uchun qulay shaklga keltiriladi. Ya’ni norasmiy tizimlashtirish shakli. Shu bilan birga, legislation.gov.uk Buyuk Britaniyaning rasmiy qonunchilik bazasi bo‘lib, unda parlament tomonidan qabul qilingan barcha qonunlar va normativ hujjatlar jamlangan. Lekin kodekslashtirish deyarli uchramaydi.

Yevropa davlatlari tajribasidan yana bir muhim jihat — raqamlashtirish jarayonidir. Ko‘plab mamlakatlarda normativ-huquqiy hujjatlar elektron bazalarda jamlangan bo‘lib, ular doimiy ravishda yangilanadi. Bu esa inkorporatsiya va konsolidatsiya jarayonlarini tez va samarali amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, rasmiy huquqiy portallar orqali foydalanuvchilar barcha amaldagi hujjatlarga erkin kirish imkoniga ega.

Umuman olganda, Yevropa davlatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki:

- kodifikatsiya huquqiy tizimni tubdan tartibga soladi;
- konsolidatsiya hujjatlar sonini qisqartiradi va qulaylik yaratadi;
- inkorporatsiya esa axborotni tizimli ravishda joylashtirishga xizmat qiladi.

Qo‘shimcha xulosa sifatida aytish mumkinki, Yevropa tajribasi qonunchilikni tizimlashtirishda kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Ya’ni, faqat bitta shakl bilan cheklanib qolmasdan, inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya uyg‘un holda qo‘llanilgandagina samarali natijaga erishish mumkin. Bu tajriba O‘zbekiston uchun ham muhim amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, milliy qonunchilikni yanada takomillashtirishda muhim yo‘nalish bo‘lib xizmat qiladi.

4.2. Osiyo davlatlari tajribasi

Osiyo davlatlarida qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni tarixiy an’analar, huquqiy oilalar (roman-german, anglo-sakson va aralash tizimlar), shuningdek, modernizatsiya va globallashuv ta’siri ostida shakllangan murakkab va ko‘p qatlamli jarayon hisoblanadi. Bu hududda huquqiy tizimlarni tizimlashtirish, asosan, kodifikatsiya, konsolidatsiya va elektron huquqiy boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish orqali amalga oshirilmoqda.

Yaponiya Osiyoda eng yuqori darajada kodifikatsiyalashgan huquq tizimiga ega davlatlardan biri bo‘lib, uning qonunchilik tizimi tarixan G‘arbiy huquq oilasi, xususan roman-german huquq tizimi ta’sirida shakllangan. XIX asr oxiridagi Meiji islohotlari (1868-yildan boshlab) Yaponiya huquq tizimining tub burilish nuqtasi bo‘lib, mamlakatda an’anaviy feodal huquq tizimi o‘rniga zamonaviy kodifikatsiyalashgan huquq tizimi joriy etildi.

Mazkur islohotlar davrida Yaponiya Germaniya va Fransiya huquq tizimlaridan keng foydalandi. Ayniqsa, Germaniya Fuqarolik kodeksi va Fransiya Fuqarolik kodeksi Yaponiya milliy qonunchiligini shakllantirishda asosiy model sifatida xizmat qildi. Natijada Yaponiya Fuqarolik kodeksi (1896) va Jinoyat kodeksi (1907) qabul qilinib, mamlakat huquq tizimi yuqori darajada tizimlashtirilgan shaklga keltirildi.

Yaponiyada qonunchilikni tizimlashtirishning eng muhim xususiyati uning uzluksiz modernizatsiya qilinishi va ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchanligidir. Bu yerda kodekslar statik (o‘zgarmas) hujjat sifatida emas, balki jamiyat rivojlanishi bilan birga yangilanib boruvchi dinamik tizim sifatida qaraladi. Shu sababli Yaponiya huquq tizimi ilmiy adabiyotlarda ko‘pincha “dinamik kodifikatsiya modeli” sifatida baholanadi.

H. Ishikava tadqiqotlariga ko‘ra, Yaponiya huquq tizimining o‘ziga xosligi shundaki, u doimiy ravishda “parchalash va qayta birlashtirish” jarayoni orqali rivojlanadi. Ya’ni, avval umumiy kodekslar yaratiladi, keyinchalik ijtimoiy ehtiyojlar sababli ular alohida qonunlarga ajratiladi, so‘ngra esa yana yangi tahrirda qayta kodifikatsiya qilinadi. Bu jarayon huquq tizimining moslashuvchanligi va samaradorligini ta’minlaydi[48].

Shuningdek, Yaponiya tajribasida huquqni tizimlashtirish faqat normativ hujjatlarni tartibga solish emas, balki ularni ijtimoiy ehtiyojlar bilan uyg‘unlashtirish jarayoni ham hisoblanadi. Shu bois Yaponiya qonunchilik tizimi bir tomondan barqarorlikni, ikkinchi tomondan esa doimiy yangilanishni ta’minlaydi.

Yaponiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, samarali kodifikatsiya tizimi faqat bir martalik islohot emas, balki doimiy evolyutsion jarayon bo‘lib, u jamiyat rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq holda takomillashib boradi.

Saudiya Arabistoni huquq tizimi Osiyo davlatlari ichida o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, u asosan islom huquqi (shariat) tamoyillariga asoslangan tizim sifatida shakllangan. Ushbu davlatda huquq manbalarining asosiy qismi Qur’on, Sunnat, ijmo va qiyos kabi diniy-huquqiy manbalardan iborat bo‘lib, uzoq vaqt davomida u kodifikatsiyalanmagan (uncodified) tizim sifatida faoliyat yuritgan.

[48] Ishikawa H. Codification, decodification, and recodification of the Japanese civil code //The Scope and Structure of Civil Codes. – Dordrecht : Springer Netherlands, 2013. – C. 267-285.

A. Alanzi Saudiya Arabistoni huquq tizimini tahlil qilar ekan, mamlakatda an’anaviy shariat tamoyillari bilan zamonaviy huquqiy institutlar o‘rtasida muvozanat shakllanayotganini ta’kidlaydi. Uning fikricha, Saudiya huquq tizimi uzoq vaqt davomida yozma kodekslardan ko‘ra, diniy normalar va sud amaliyotiga tayangan bo‘lib, bu holat huquqni qo‘llashda moslashuvchanlikni ta’minlagan, biroq bir xillik va huquqiy aniqlik nuqtai nazaridan ayrim murakkabliklarni ham yuzaga keltirgan[49].

So‘nggi o‘n yilliklarda Saudiya Arabistonida huquqiy tizimni modernizatsiya qilish va tizimlashtirish jarayoni jadal rivojlanmoqda. Ayniqsa, iqtisodiy islohotlar (Vision 2030 strategiyasi) doirasida huquqiy bazani takomillashtirish, normativ-huquqiy hujjatlarni kodifikatsiya qilish va sud tizimini standartlashtirishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Shu jarayonda eng muhim yo‘nalishlardan biri — kodifikatsiyaga o‘tish tendensiyasi hisoblanadi. Yakar S. va Yakar E. o‘z tadqiqotlarida Saudiya Arabistonida sud tizimi va huquqiy ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni tahlil qilib, mamlakat “kodifikatsiyalanmagan tizimdan kodifikatsiyalashgan tizimga o‘tish jarayonida” ekanligini qayd etadi[50] .

Saudiya Arabistonida ayniqsa tijorat, investitsiya va fuqarolik munosabatlariga oid sohalarda kodifikatsiya jarayoni tezlashgan. Bu esa an’anaviy shariat normalarini zamonaviy huquqiy tizim bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, Saudiya huquq tizimining o‘ziga xos jihati shundaki, u to‘liq G‘arbiy modelga o‘tmagan, balki aralash model sifatida rivojlanmoqda. Ya’ni, bir tomondan shariat asosiy huquq manbai bo‘lib qolmoqda, ikkinchi tomondan esa zamonaviy kodekslar va normativ-huquqiy hujjatlar joriy etilmoqda.

---

[49] Alanzi A. A. Exploring the legal system in Saudi Arabia //International Journal of Innovation. – 2020. – T. 11. – №. 2. – C. 114-123.

[50] Yakar S., Yakar E. E. Judicial training in Saudi Arabia: From an uncodified to codified system //Religions. – 2024. – T. 15. – №. 12. – C. 1568.

Saudiya Arabistoni tajribasi huquq tizimini tizimlashtirishning murakkab va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon ekanligini ko‘rsatadi. Bu tajriba an’anaviy diniy huquq tizimini zamonaviy kodifikatsiya tamoyillari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan bo‘lib, global huquqiy integratsiya jarayonida muhim o‘rin tutadi.

Hindiston huquq tizimi Osiyo davlatlari ichida o‘ziga xos aralash modelga ega bo‘lib, u asosan anglo-sakson huquq tizimi va keng ko‘lamli kodifikatsiya elementlarining uyg‘unlashuvi asosida shakllangan.

Ushbu tizimning tarixiy ildizlari Britaniya mustamlakachilik davriga borib taqaladi va XIX–XX asrlarda Hindistonda huquqni tizimlashtirish jarayoni aynan ingliz huquqiy an’anasi ta’sirida rivojlangan[51].

Britaniya Hindistonida huquqni kodifikatsiya qilish jarayoni murakkab va bosqichma-bosqich kechganini ta’kidlaydi. Uning fikricha, XIX asrda ingliz ma’muriyati tomonidan joriy etilgan kodifikatsiya islohotlari Hindiston huquq tizimining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynagan bo‘lib, bu jarayon huquqiy normalarni tartibga solish va bir xillashtirishga qaratilgan edi .

Hindistonda ilk yirik kodifikatsiya hujjatlaridan biri sifatida 1860-yilda qabul qilingan Hindiston Jinoyat kodeksini ko‘rsatish mumkin. Shuningdek, Fuqarolik protsessual kodeksi va Daliliy kodeks ham huquqni tizimlashtirishning muhim bosqichlarini tashkil etgan. Ushbu hujjatlar Hindiston huquq tizimini yozma, tizimli va umumlashgan shaklga keltirishga xizmat qilgan.

J. Nedumparaning ta’kidlashicha, Britaniya Hindistonida kodifikatsiya jarayoni faqat texnik huquqiy islohot emas, balki siyosiy va ma’muriy boshqaruvni mustahkamlash vositasi ham bo‘lgan. Kodifikatsiya orqali turli

[51] Gledhill A. Introduction to Modern Hindu Law / J. D. M. Derrett. — Bombay: Oxford University Press (Indian Branch), 1963. — XCIV, 653 p. — *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland*. — 1964. — Vol. 96, no. 2. — P. 153. — DOI: 10.1017/S0035869X00123445.

hududlarda mavjud bo‘lgan odat huquqi va diniy normalar yagona huquqiy tizimga integratsiya qilingan[52].

Hindiston huquq tizimining o‘ziga xos jihati shundaki, u faqat kodifikatsiyaga asoslanmaydi, balki sud pretsedentlari ham muhim huquq manbai hisoblanadi. Bu esa uni sof kontinental tizimdan farqlab, aralash huquq modeliga aylantiradi.

Shu bilan birga, Hindistonda kodifikatsiya jarayoni mustaqillikdan keyin ham davom etgan. Mustaqil Hindiston hukumati mavjud kolonial kodekslarni saqlab qolgan holda, ularni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashtirib borgan. Bu esa huquqiy tizimning barqarorligi va uzluksizligini ta’minlagan.

Hindiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kodifikatsiya jarayoni nafaqat huquqni tizimlashtirish vositasi, balki tarixiy, siyosiy va ijtimoiy transformatsiyaning ham muhim omilidir. Hindiston modeli aralash huquq tizimi sifatida kodifikatsiya va pretsedent huquqining uyg‘unlashgan samarali shaklini namoyon etadi.

Xitoy Xalq Respublikasida qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni tarixan uzoq evolyutsion yo‘lni bosib o‘tgan bo‘lib, u qadimgi imperiya davridagi huquqiy an’analar va zamonaviy huquqiy islohotlarning uyg‘unlashuvi natijasida shakllangan. Xitoy huquq tizimi asosan kontinental (roman-german) huquq oilasiga yaqinlashgan holda rivojlangan bo‘lib, ayniqsa XX asr boshlarida kodifikatsiya jarayonlari faollashgan.

Cheng F. T. o‘zining ilmiy tahlilida Xitoyda huquqni kodifikatsiya qilish jarayoni G‘arb huquq tizimlaridan, xususan Germaniya va Yaponiya tajribasidan sezilarli darajada ta’sirlanganini qayd etadi. Uning fikricha, Xitoyda kodifikatsiya jarayoni nafaqat huquqiy tizimni tartibga solish, balki

[52] Nedumpara J. J. A Historical Analysis into the Codification of Law (based on the legal system in British India in the 19th and 20th centuries //Indian Journal of Law and Society. – 2024. – T. 2. – C. 7-17.

davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etgan[53].

XX asr boshlarida Xitoyda ilk zamonaviy kodifikatsiya harakatlari amalga oshirilib, fuqarolik va jinoyat huquqi sohalarida bir qator normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan. Bu jarayon ayniqsa Xitoy Respublikasi davrida (1912-yildan boshlab) jadallashgan bo‘lib, huquq tizimini yagona, tizimli va yozma shaklga keltirishga qaratilgan edi.

Zamonaviy davrga kelib, Xitoyda qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni yanada chuqurlashdi. Ayniqsa, 2020-yilda qabul qilingan Xitoy Fuqarolik kodeksi mamlakat huquq tizimining eng yirik kodifikatsiya yutug‘i sifatida e’tirof etiladi[54]. Ushbu kodeks ilgari mavjud bo‘lgan ko‘plab alohida qonunlarni birlashtirib, fuqarolik-huquqiy munosabatlarni yagona tizimga solgan.

Xitoy tajribasining muhim jihatlaridan biri shundaki, bu yerda kodifikatsiya jarayoni markazlashgan davlat boshqaruvi bilan bevosita bog‘liq holda amalga oshiriladi. Ya’ni, huquqiy islohotlar faqat huquqiy tizimni emas, balki iqtisodiy va siyosiy boshqaruvni ham qamrab oladi.

Shuningdek, Xitoyda so‘nggi yillarda raqamli huquqiy tizimlar, elektron qonunchilik bazalari va sun’iy intellekt asosida normativ hujjatlarni boshqarish tizimlari rivojlanmoqda. Bu esa inkorporatsiya va konsolidatsiya jarayonlarini tezlashtirib, huquqiy tizim samaradorligini oshirmoqda.

Xitoy tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kodifikatsiya faqat huquqiy tartibga solish vositasi emas, balki davlat modernizatsiyasi va huquqiy tizimni markazlashtirishning strategik instrumenti hisoblanadi.

Turkiya Respublikasi huquq tizimi qonunchilikni tizimlashtirish va kodifikatsiya qilish jarayonining eng yorqin va kompleks namunalaridan biri

---

[53] Cheng F. T. Law codification in China //Journal of Comparative Legislation and International Law. – 1924. – T. 6. – №. 4. – C. 283-292.

[54] Liu Q. The Chinese Civil Code: The Problem of Systematization //The Making of the Civil Codes: A Twenty-First Century Perspective. – Singapore : Springer Nature Singapore, 2022. – C. 203-222.

hisoblanadi. Bu davlatda huquqiy modernizatsiya jarayoni XX asr boshlarida, ayniqsa Mustafo Kamol Otaturk islohotlari davrida keskin jadallashgan bo‘lib, an’anaviy islom huquqi tizimidan Yevropa kontinental huquq tizimiga o‘tish amalga oshirilgan.

Turkiyada kodifikatsiya jarayoni nafaqat huquqiy islohot, balki davlat boshqaruvi va siyosiy tizimni modernizatsiya qilish vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Shu jihatdan, Turkiya tajribasi huquqiy tizimni markazlashtirish va yagona normativ bazani shakllantirishga qaratilgan jarayon sifatida baholanadi.

Tadqiqotchilar S. Blokmans va S. Yilmazning fikricha, Turkiyada kodifikatsiya jarayoni ayrim hollarda avtoritar boshqaruvni mustahkamlash vositasi sifatida ham ishlatilgan bo‘lib, huquqiy normalarni markazlashgan tizimga bo‘ysundirish orqali davlat nazorati kuchaytirilgan. Bu holat “kodifikatsiya va siyosiy hokimiyatning uyg‘unlashuvi” sifatida talqin etiladi[55].

Tarixiy jihatdan qaraganda, Turkiya huquq tizimining shakllanishi Usmonli imperiyasi davridan boshlangan bo‘lib, u davrda shariat huquqi asosiy manba sifatida amal qilgan. Biroq XX asr boshlarida amalga oshirilgan islohotlar natijasida Shvetsariya Fuqarolik kodeksi, Italiya Jinoyat kodeksi va Germaniya huquqiy modeliga asoslangan yangi milliy kodekslar joriy etilgan.

S. Murat va hammualliflarining tadqiqotlariga ko‘ra, Turkiya huquq tizimining tarixiy rivojlanishi an’anaviy islom huquqidan dunyoviy huquq tizimiga o‘tish jarayoni bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu o‘zgarishlar huquqni kodifikatsiya qilish orqali amalga oshirilgan. Bu esa Turkiyani mintaqadagi eng tez modernizatsiyalashgan huquq tizimlaridan biriga aylantirgan[56].

[55] Blockmans S., Yilmaz S. Turkey and the Codification of Autocracy. – CEPS, 2017. – №. 2017/10. – C. 19.
[56] Murat S. E. N. et al. The historical development of Turkish law //HUFS Global Law Review. – 2014. – T. 6. – №. 2. – C. 65-76.

Bugungi kunda Turkiya huquq tizimi to‘liq kodifikatsiyalashgan tizim sifatida faoliyat yuritadi va fuqarolik, jinoyat, ma’muriy hamda tijorat munosabatlari alohida kodekslar orqali tartibga solinadi. Shu bilan birga, Turkiya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kodifikatsiya jarayoni faqat huquqiy tizimni tartibga solish vositasi emas, balki davlat siyosati va boshqaruv modelini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Janubiy Koreya Osiyo mintaqasida huquqni kodifikatsiya qilish va qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni eng yuqori darajada rivojlangan davlatlardan biri hisoblanadi. Ushbu davlat huquqiy tizimi XIX–XX asrlarda Yaponiya orqali Germaniya va kontinental Yevropa huquqiy an’analarining ta’siri ostida shakllangan bo‘lsa-da, keyinchalik o‘zining mustaqil va zamonaviy kodifikatsiya modelini yaratgan.

Janubiy Koreyada kodifikatsiya jarayoni 20-asr oxiri va 21-asr boshlarida yanada jadallashib, huquqiy tizimni modernizatsiya qilish, iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish va xalqaro huquqiy standartlarga moslashtirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar bilan bog‘liq bo‘ldi.

K. Kimning fikricha, Janubiy Koreya tajribasi kodifikatsiyani statik hujjatlar majmuasi sifatida emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi huquqiy mexanizm sifatida talqin qilishga asoslanadi. Bu yondashuv 21-asr sharoitida huquqiy tizimning moslashuvchanligi va samaradorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi[57].

Janubiy Koreyada kodifikatsiya jarayonining muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u faqat fuqarolik va jinoyat huquqi bilan cheklanib qolmay, balki tijorat huquqi, iqtisodiy munosabatlar va korporativ boshqaruv sohalarini ham qamrab oladi. Ayniqsa, tijorat huquqini kodifikatsiya qilish jarayoni mamlakatning tez rivojlanayotgan iqtisodiy tizimiga mos huquqiy asos yaratishda muhim ahamiyat kasb etgan.

[57] Kim K. Codification in the 21st Century—A View from Korea //Codification in East Asia: Selected Papers from the 2nd IACL Thematic Conference. – Cham : Springer International Publishing, 2014. – С. 19-35

Shu bilan birga, Janubiy Koreya huquq tizimi doimiy ravishda yangilanib boruvchi kodekslar tizimiga asoslangan bo‘lib, bu uni “dinamik kodifikatsiya modeli”ga yaqinlashtiradi. Bu model huquqiy normalarning tez o‘zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashuvchanligini ta’minlaydi.

Umuman olganda, Janubiy Koreya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy kodifikatsiya jarayoni nafaqat huquqiy tizimni tartibga solish, balki iqtisodiy rivojlanish, xalqaro integratsiya va huquqiy barqarorlikni ta’minlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qonunchilikni tizimlashtirish jarayoni har bir mamlakatda tarixiy, siyosiy, huquqiy va ijtimoiy sharoitlarga bog‘liq holda turlicha shakllangan bo‘lsa-da, uning umumiy maqsadi bir xil — huquqiy tizimni soddalashtirish, barqarorlashtirish va samaradorligini oshirishdir.

Yevropa davlatlari (Fransiya, Germaniya, Italiya, Ispaniya va Yevropa Ittifoqi) tajribasi kodifikatsiyaning eng klassik va mukammal modeli sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, Fransiyada Napoleon kodeksidan boshlangan an’ana bugungi kungacha davom etib, “kodekslar mamlakati” sifatida rivojlangan huquq tizimini shakllantirdi. Germaniya esa ilmiy asoslangan, tizimli va mantiqan izchil kodifikatsiya modeli bilan ajralib turadi. Italiya va Ispaniya esa tarixiy an’analar va zamonaviy modernizatsiyani uyg‘unlashtirgan holda huquqiy tizimni rivojlantirib kelmoqda. Yevropa Ittifoqi doirasidagi EUR-Lex tizimi esa supranatsional darajada huquqni tizimlashtirishning eng ilg‘or raqamli modelini ifodalaydi.

Osiyo davlatlari tajribasi esa ko‘proq aralash va transformatsion xarakterga ega. Yaponiya “dinamik kodifikatsiya modeli” orqali huquq tizimini doimiy yangilab borish tajribasini shakllantirgan bo‘lsa, Janubiy Koreya zamonaviy iqtisodiy va global integratsiyaga moslashgan dinamik kodeks tizimini yaratgan. Xitoy markazlashgan davlat boshqaruvi asosida

yirik kodifikatsiya islohotlarini amalga oshirib, 2020-yilgi Fuqarolik kodeksi bilan muhim yutuqqa erishgan. Hindiston esa kodifikatsiya va sud pretsedentlari uyg‘unlashgan aralash huquq modelini saqlab qolgan.

Saudiya Arabistoni tajribasi esa an’anaviy shariat huquqi asosida shakllangan tizimdan bosqichma-bosqich kodifikatsiyalashgan tizimga o‘tish jarayonini ko‘rsatadi. Bu davlatda huquqiy modernizatsiya diniy normalar bilan uyg‘unlashtirilgan holda amalga oshirilmoqda.

Umumiy tahlil shuni tasdiqlaydiki, qonunchilikni tizimlashtirishning uch asosiy shakli — inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya — barcha davlatlarda turli darajada qo‘llaniladi. Biroq rivojlangan huquqiy tizimlarda kodifikatsiya asosiy o‘rin tutadi, inkorporatsiya va konsolidatsiya esa yordamchi texnik vosita sifatida xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tajriba qonunchilikni tizimlashtirishning samarali modeli kompleks yondashuvga asoslanishi kerakligini ko‘rsatadi. Ya’ni huquqiy tizim faqat bitta shakl orqali emas, balki inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya uyg‘unligi orqali mukammallashadi. Bu esa milliy huquq tizimlarini rivojlantirish, huquqiy aniqlikni oshirish va qonun ustuvorligini ta’minlashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Ushbu bob yuzasidan yordamchi metodlar

1-jadval. Taqqoslash (Komparativ) metodi				
№	**Davlat**	**Qonunchilikni tizimlashtirish modeli**	**Asosiy kodeks yoki manba**	**O‘zbekiston uchun ahamiyati**
1	Fransiya	Klassik kodifikatsiya	Code civil (Napoleon Code)	Kodekslashtirishning tarixiy namunasi
2	Germaniya	Ilmiy-konseptual kodifikatsiya	Bürgerliches Gesetzbuch	Nazariy asoslangan huquqiy model
3	Italiya	Kompleks kodifikatsiya	Codice Civile	Yevropa huquqiy tajribasi
4	Yaponiya	Gibrid kodifikatsiya	Japanese Civil Code	Milliy va xorijiy tajribani moslashtirish namunasi
5	Saudiya Arabistoni	Shariatga asoslangan tizimlashtirish	Basic Law of Governance	Diniy-huquqiy model tajribasi

6	Hindiston	Common law va kodifikatsiya uyg‘unligi	Indian Penal Code	Aralash huquqiy model namunasi
7	Xitoy Xalq Respublikasi	Markazlashgan kodifikatsiya	Civil Code of the People's Republic of China	Zamonaviy kodifikatsiya tajribasi
8	Turkiya Respublikasi	Yevropa modeli asosidagi kodifikatsiya	Türk Medeni Kanunu	Turk huquqiy islohotlari tajribasi
9	Janubiy Koreya	Raqamlashtirilgan va zamonaviy kodifikatsiya	Civil Act of Korea	Elektron qonunchilik tizimlari tajribasi

2-jadval. Klaster (Sxematik-Tizimli) metodi

№	Markaziy tushuncha	Davlat	Asosiy xususiyati
1	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Fransiya	Klassik kodifikatsiya
2	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Germaniya	Nazariy va konseptual tizimlilik
3	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Italiya	Kompleks xususiy huquq kodeksi
4	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Yaponiya	Gibrid huquqiy model
5	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Saudiya Arabistoni	Shariatga asoslangan tizim
6	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Hindiston	Common law va kodifikatsiya uyg‘unligi
7	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Xitoy Xalq Respublikasi	Markazlashgan zamonaviy kodifikatsiya
8	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Turkiya Respublikasi	Yevropa modeliga asoslangan islohotlar
9	Qonunchilikni tizimlashtirish bo‘yicha xorijiy tajriba	Janubiy Koreya	Raqamlashtirilgan qonunchilik tizimi

3-jadval. “Aqliy hujum” (Brainstorming) metodi

Bosqich	Talabaning faoliyati	O‘qituvchining vazifasi	Kutilayotgan natija
1-bosqich	Ko‘rsatilgan davlatlarning huquqiy tizimlari haqida dastlabki fikr bildiradi	Savollar orqali yo‘naltiradi	Dastlabki bilimlar aniqlanadi
2-bosqich	Har bir davlatning qonunchilikni tizimlashtirish modelini sanab o‘tadi	Fikrlarni umumlashtiradi	Xorijiy modellar tasniflanadi
3-bosqich	Davlatlar tajribasining afzalliklarini tahlil qiladi	Qo‘shimcha misollar keltiradi	Taqqoslash ko‘nikmasi rivojlanadi

4-bosqich	O‘zbekiston uchun mos jihatlarni aniqlaydi	Muhokamani boshqaradi	Amaliy tavsiyalar shakllanadi
5-bosqich	Umumiy xulosa chiqaradi	Yakuniy baholashni amalga oshiradi	Mavzu chuqur o‘zlashtiriladi

Ushbu bob yuzasidan nazorat savollar

1. Yevropa davlatlarida qonunchilikni tizimlashtirishning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Fransiya tajribasida kodifikatsiyaning o‘rni va ahamiyati qanday?
3. Germaniya huquq tizimining tizimlashtirishdagi o‘ziga xos jihatlari nimada?
4. Italiya huquq tizimida kodifikatsiya qanday amalga oshiriladi?
5. Ispaniyada qonunchilikni tizimlashtirishda raqamlashtirish qanday rol o‘ynaydi?
6. Yevropa Ittifoqida qonunchilikni tizimlashtirish qanday shaklda amalga oshiriladi?
7. Buyuk Britaniya huquq tizimida kodifikatsiya va konsolidatsiyaning o‘ziga xosligi nimada?
8. Yaponiya huquq tizimining “dinamik kodifikatsiya modeli” nimani anglatadi?
9. Xitoy va Janubiy Koreyada kodifikatsiya jarayonining zamonaviy xususiyatlari qanday?
10. Xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqib, qonunchilikni tizimlashtirishni tahlil qiling.

Ushbu bob yuzasidan nazorat testlar

1. Fransiyada kodifikatsiya an’anasining boshlanishi qaysi hujjat bilan bog‘liq?
A) Jinoyat kodeksi
B) Mehnat kodeksi
*C) Napoleon kodeksi
D) Savdo kodeksi

2. Germaniya Fuqarolik kodeksi (BGB) qachon kuchga kirgan?
A) 1850-yil
*B) 1900-yil
C) 1920-yil
D) 1945-yil

3. Ispaniyada rasmiy huquqiy axborot bazasi qaysi?
A) EUR-Lex
B) Lex.uz
*C) BOE
D) Regulation.gov

4. Yevropa Ittifoqining rasmiy huquqiy axborot tizimi qaysi?
A) BOE
*B) EUR-Lex
C) My.gov
D) Norma

5. Buyuk Britaniya huquq tizimida qaysi tizimlashtirish shakli keng qo‘llaniladi?
A) Kodifikatsiya
B) Inkorporatsiya
*C) Konsolidatsiya
D) Registratsiya

6. Yaponiya huquq tizimining asosiy xususiyati nimada?
A) Kodifikatsiya yo‘qligi
B) Statik huquq tizimi
*C) Dinamik kodifikatsiya modeli
D) Faqat pretsedent huquqi

7. Xitoyda yirik kodifikatsiya yutug‘i sifatida qaysi hujjat qabul qilingan?
A) Jinoyat kodeksi
*B) Fuqarolik kodeksi
C) Savdo kodeksi
D) Ma’muriy kodeks

8. Hindiston huquq tizimi qaysi modelga asoslanadi?
A) Faqat kontinental huquq
B) Faqat shariat huquqi
*C) Aralash model
D) Faqat odat huquqi

9. Saudiya Arabistonida huquq tizimining asosiy manbasi nima?
A) Konstitutsiya
B) Parlament qonunlari
*C) Shariat (islom huquqi)
D) Sud pretsedentlari

10. Qonunchilikni tizimlashtirishning eng samarali modeli nimaga asoslanadi?
A) Faqat kodifikatsiyaga
B) Faqat inkorporatsiyaga
*C) Inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya uyg‘unligiga
D) Faqat sud amaliyotiga

XULOSA

Qonunchilikni tizimlashtirish masalalari zamonaviy huquqiy davlatning barqaror ishlashi, huquqiy tartibotning izchilligi va jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashning eng muhim nazariy hamda amaliy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘rganilgan materiallar asosida shuni qayd etish mumkinki, jamiyat taraqqiyoti bilan birga normativ-huquqiy hujjatlar sonining keskin ortib borishi, ularning murakkablashuvi va ayrim hollarda o‘zaro ziddiyatga kirishi huquqiy tizimda tartib va aniqlikni ta’minlash zaruratini yuzaga keltiradi. Aynan shu ehtiyoj tizimlashtirish institutining shakllanishi va rivojlanishiga asos bo‘lgan.

Qonunchilikni tizimlashtirish davlat tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarni yagona, tartibli, mantiqiy va ichki uyg‘un tizimga keltirishga qaratilgan uzluksiz huquqiy faoliyatdir. U faqat texnik jarayon emas, balki huquqiy tizimning sifatini oshiruvchi, uning ichki barqarorligini mustahkamlovchi, huquqni qo‘llash amaliyotini yengillashtiruvchi muhim huquqiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Tizimlashtirish huquqiy “tarqoqlik”ni bartaraf etadi, normativ hujjatlar orasidagi kolliziyalarni kamaytiradi va huquqiy aniqlikni ta’minlaydi.

Tizimlashtirishning asosiy shakllari — inkorporatsiya, konsolidatsiya va kodifikatsiya — o‘zaro bog‘liq, bosqichma-bosqich rivojlanadigan yagona tizimni tashkil etadi. Inkorporatsiya eng boshlang‘ich va sodda shakl bo‘lib, normativ hujjatlarni mazmunini o‘zgartirmagan holda tartibga solish, jamlash va foydalanish uchun qulay holatga keltirish vazifasini bajaradi. U huquqiy axborotni tizimlashtirishning texnik asosini yaratadi va keyingi murakkab bosqichlar uchun poydevor vazifasini o‘taydi.

Konsolidatsiya esa inkorporatsiyadan farqli ravishda bir-biriga mazmunan yaqin yoki bir xil ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi hujjatlarni yagona, ixcham va umumlashtirilgan hujjatga birlashtiradi. Bu jarayonda huquqiy normalarning mazmuni o‘zgarmaydi, biroq ularning

takrorlanishi kamayadi, tizim soddalashadi va huquqni qo‘llash jarayoni ancha qulaylashadi. Konsolidatsiya huquqiy tizimning o‘rta darajadagi tartibga solish bosqichi sifatida muhim o‘rin egallaydi.

Kodifikatsiya esa tizimlashtirishning eng yuqori va murakkab shakli bo‘lib, u huquqiy normalarni chuqur tahlil qilish, eskirgan qoidalarni bekor qilish, mavjud normalarni takomillashtirish hamda yangi ijtimoiy munosabatlarga mos keluvchi yagona, mukammal kodekslarni yaratishni nazarda tutadi. Kodifikatsiya huquqiy tizimni sifat jihatidan yangilaydi, uning ichki uyg‘unligini ta’minlaydi va uzoq muddatli huquqiy barqarorlikni shakllantiradi. Shu sababli u huquqiy islohotlarning eng yuqori shakli sifatida baholanadi.

Shuningdek, tizimlashtirish jarayonida abrogatsiya, derogatsiya va novatsiya kabi huquqiy mexanizmlar muhim o‘rin tutadi. Ular orqali huquqiy tizim eskirgan va samarasiz normalardan tozalanadi, mavjud qoidalar zamon talablariga moslashtiriladi hamda yangi huquqiy institutlar joriy etiladi. Bu mexanizmlar huquq tizimining doimiy yangilanib borishini va uning hayotiyligini ta’minlaydi.

Huquq tizimi va qonunchilik tizimi o‘rtasidagi farqni anglash ham tizimlashtirishni ilmiy jihatdan to‘g‘ri tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Huquq tizimi huquqning ichki mazmuniy, sohaviy va institutlar bo‘yicha tuzilmasi bo‘lsa, qonunchilik tizimi uning tashqi normativ-huquqiy ifodasi hisoblanadi. Ular o‘zaro dialektik birlikda bo‘lib, biri mazmunni, ikkinchisi esa shaklni ifodalaydi.

Tizimlashtirishning maqsadi normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solish, ularni ixchamlashtirish va yagona tizimga keltirishdan iborat bo‘lsa, uning vazifalari hujjatlarni tahlil qilish, guruhlash, ziddiyatlarni bartaraf etish va huquqiy aniqlikni ta’minlashga qaratilgan. Bu esa huquqni qo‘llash jarayonini yengillashtiradi, fuqarolarning huquqiy ongini oshiradi va davlat organlari faoliyatining samaradorligini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, tizimlashtirish izchillik, tizimlilik, soddalik, moslashuvchanlik, maqsadga yo‘naltirilganlik va to‘liqlik kabi fundamental prinsiplarga asoslanadi. Ushbu prinsiplarga amal qilish huquqiy tizimning barqarorligi, aniqligi va samaradorligini ta’minlaydi. Aks holda, tizim murakkablashib, huquqni qo‘llashda noaniqliklar yuzaga kelishi mumkin.

Umuman olganda, qonunchilikni tizimlashtirish davlat huquqiy tizimini “sog‘lomlashtiruvchi” va uni zamonaviy talablar asosida rivojlantiruvchi muhim mexanizm hisoblanadi. U huquqiy normalarning sifatini oshiradi, huquqiy kolliziyalarni kamaytiradi, normativ-huquqiy tizimni ixcham va tushunarli holga keltiradi hamda jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, tizimlashtirish nafaqat huquqshunoslikning nazariy kategoriyasi, balki davlat va jamiyat rivojlanishining strategik huquqiy omili sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

GLOSSARIY

Abrogatsiya — normativ-huquqiy hujjat yoki uning ayrim qismlarini to‘liq bekor qilish jarayoni bo‘lib, bunda hujjat yuridik kuchini butunlay yo‘qotadi va kelgusida qo‘llanilmaydi. Abrogatsiya odatda yangi hujjat qabul qilinishi yoki huquqiy tizimni yangilash zarurati bilan bog‘liq bo‘ladi.

Anglo-sakson huquq tizimi — asosiy huquq manbai sifatida sud pretsedentlari tan olinadigan huquq tizimi bo‘lib, u moslashuvchanligi, sud amaliyotining ustuvorligi va yozma kodekslarning nisbatan kamligi bilan ajralib turadi (masalan, Buyuk Britaniya va AQSh).

Derogatsiya — normativ-huquqiy hujjatning ayrim qismlarini qisman o‘zgartirish, cheklash yoki kuchini yo‘qotish jarayoni. Bu holatda hujjat to‘liq emas, balki faqat ma’lum qismi o‘z kuchini yo‘qotadi.

Inkorporatsiya — normativ-huquqiy hujjatlarni ularning mazmunini o‘zgartirmagan holda yig‘ish, tartibga solish va tizimli shaklda joylashtirish usuli. Bu jarayon huquqiy axborotdan foydalanishni yengillashtiradi.

Iyerarxiya — huquqiy hujjatlar yoki tizim elementlarining yuridik kuchiga qarab yuqoridan pastga qarab tartiblanishi. Masalan, Konstitutsiya eng yuqori pog‘onada turadi.

Kodifikatsiya — huquqiy normalarni chuqur qayta ishlash, tartibga solish va yagona tizimli hujjat — kodeks shaklida birlashtirish jarayoni. Bu eng murakkab tizimlashtirish shakli hisoblanadi.

Kolliziya — turli normativ-huquqiy hujjatlar o‘rtasida yuzaga keladigan ziddiyat yoki qarama-qarshilik. Bunday holatlarda maxsus qoidalar (masalan, Lex superior) qo‘llaniladi.

Konsolidatsiya — bir xil yoki yaqin mazmundagi normativ hujjatlarni yagona hujjatga birlashtirish jarayoni bo‘lib, bunda mazmun tubdan o‘zgarmaydi, lekin shakl soddalashtiriladi.

Lex Superior — yuqori yuridik kuchga ega normativ hujjat quyi darajadagi hujjatdan ustun turishi tamoyili.

Lex Specialis — umumiy normaga nisbatan maxsus norma ustuvor bo‘lishini bildiruvchi huquqiy tamoyil.

Lex Posterior — keyinroq qabul qilingan normativ hujjat avvalgisiga nisbatan ustun bo‘lishini anglatadi.

Novatsiya — eskirgan huquqiy normalarni yangilari bilan almashtirish, ya’ni huquqiy tizimni modernizatsiya qilish jarayoni.

Normativ-huquqiy hujjat — davlat tomonidan qabul qilingan, umummajburiy huquqiy qoidalarni o‘z ichiga olgan rasmiy hujjat.

Pretsedent — sud tomonidan qabul qilingan qaror bo‘lib, keyingi o‘xshash ishlar uchun huquqiy asos sifatida xizmat qiladi.

Qonunchilik tizimi — normativ-huquqiy hujjatlarning tashqi shaklda tartiblangan, iyerarxik va o‘zaro bog‘langan majmuasi.

Qonunchilikni tizimlashtirish — normativ-huquqiy hujjatlarni tartibga solish, umumlashtirish, soddalashtirish va yagona tizimga keltirish jarayoni.

Regulyator gilyotinasi — eskirgan, ortiqcha yoki samarasiz normativ hujjatlarni qisqartirish va bekor qilish orqali huquqiy tizimni soddalashtirish mexanizmi.

Raqamlashtirish — normativ hujjatlarni elektron shaklga o‘tkazish, saqlash va boshqarish jarayoni.

Tizimlashtirish prinsiplari — huquqiy tizimni shakllantirishda asos bo‘ladigan qoidalar (izchillik, tizimlilik, ochiqlik, moslashuvchanlik va boshqalar).

Huquq tizimi — jamiyatdagi huquq normalarining ichki tuzilmasi, sohalar va institutlarga bo‘linishi.

Huquqiy bo‘shliq — muayyan ijtimoiy munosabatni tartibga soluvchi norma mavjud bo‘lmagan holat.

Kodeks — muayyan huquq sohasini to‘liq qamrab oluvchi tizimli normativ-huquqiy hujjat.

Kontinental huquq tizimi — yozma qonunlar va kodekslar ustuvor bo‘lgan huquq tizimi (masalan, Fransiya, Germaniya).

Huquqiy institut — huquq tizimining alohida ijtimoiy munosabatni tartibga soluvchi mustaqil qismi (masalan, nikoh instituti).

Huquqiy norma — davlat tomonidan belgilangan va majburiy bo‘lgan xulq-atvor qoidasi.

Huquqiy tartibga solish — ijtimoiy munosabatlarni huquqiy normalar orqali boshqarish jarayoni.

Huquqiy madaniyat — jamiyatda huquqqa bo‘lgan hurmat, qonunlarga rioya qilish darajasi.

Huquqiy ong — insonlarning huquq va qonunlarga bo‘lgan qarashlari, tushunchalari va baholari.

Huquqiy javobgarlik — huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan qo‘llaniladigan majburiy ta’sir chorasi.

Huquqiy davlat — qonun ustuvorligi ta’minlangan, davlat organlari ham qonunga bo‘ysunadigan davlat shakli.

Huquqiy tizimni modernizatsiya qilish — mavjud huquqiy tizimni zamonaviy talablar asosida yangilash jarayoni.

Normativ hujjatlarning rasmiy e’lon qilinishi — hujjat kuchga kirishi uchun zarur bo‘lgan bosqich.

Huquqiy monitoring — normativ hujjatlarning amal qilishini kuzatish va tahlil qilish jarayoni.

Huquqiy ekspertiza — normativ hujjat loyihalarining sifatini va qonuniyligini tekshirish jarayoni.

Huquqiy texnika — normativ hujjatlarni to‘g‘ri va aniq ishlab chiqish qoidalari majmui.

Normativ-huquqiy ijodkorlik — yangi qonun va hujjatlarni ishlab chiqish faoliyati.

Huquqiy siyosat — davlatning huquqni rivojlantirish va tartibga solish borasidagi strategiyasi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Mahalliy adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyev. Parlamentimiz haqiqiy demokratiya maktabiga aylanishi, islohotlarning tashabbuskori va asosiy ijrochisi bo‘lishi kerak // Xalq so‘zi. – 2017. – 13-iyul.
2. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik. – Toshkent: Adolat, 2018.
3. Odilqoriyev X.T. O‘zbekiston Respublikasining qonunchilik tizimi. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik instituti, 2008.
4. Rustamboyev M.X. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi. Umumiy qism. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti.
5. Rahmonqulov X. O‘zbekiston Respublikasining milliy huquq tizimi: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDYU, 2005. – B. 3.
6. Xayrullayev S.A. Jamiyat barqarorligini ta’minlashda konsolidatsiya omili: Dis. ... falsafa doktori (PhD) dis. avtoref. – Namangan, 2025.
7. Axmedshayeva M.A. Qonunchilikni kodifikatsiyalash jarayoni: Ayrim nazariy masalalar // Yurisprudensiya. – 2022. – № 4.
8. Turg‘unov I. Huquqning tushunchasi va mohiyati // Научный Импульс. – 2024. – T. 3. – № 28. – B. 695–700.
9. Dobilovich S.A., Sobirovich L.B. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining vazifalari va prinsiplari // Tadqiqotlar. – 2026. – T. 84. – № 4. – B. 177–190.
10. Abdurasulov A., Qarshiboyev F. Ma’muriy huquqbuzarliklarni jinoiy javobgarlikdan farqlash: Huquqiy asoslar va islohotlar // Yangi O‘zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali. – 2025. – T. 2. – № 9. – B. 992–998.

11. Nazimov B. O‘zbekiston Respublikasida mehnat huquqlarini himoya qiluvchi subyektlar va ularning faoliyati // Yangi renessansda ilm-fan taraqqiyoti. – 2025. – T. 1. – № 1. – B. 312–316.

12. Qarshiboyev F. Bojxona rejimlari bilan bog‘liq ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning o‘ziga xos xususiyatlari // Ta’lim, tarbiya va innovatsiyalar jurnali. – 2025. – T. 1. – № 5. – B. 131–135.

13. Sodiqova M.B.Q., Aripdjanova M.M., Xaydarov S. Ijtimoiy pedagogikada oila tiplari va turlari // Science and Education. – 2024. – T. 5. – № 2. – B. 565–568.

14. Magrubov M.M. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida zamonaviy uchuvchisiz apparatlardan foydalanishning afzalliklari // New Approaches in Education: Pedagogy, Innovation, and Development. – 2025. – T. 1. – № 2. – B. 61–66.

15. Tashniyazov M., Suyarov A. BEM-INFO ma’lumotlar bazasi va shunga o‘xshash tizimlar haqida tushuncha (Lex.uz, Norma va boshqalar) // Shokh Articles Library. – 2025. – T. 1. – № 2.

16. Dadajonov A. The Effectiveness of the Electronic System “E-qaror” // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – Vol. 9. – № 12. – B. 1156–1158.

2. Xorijiy adabiyotlar

1. Проблемы общей теории права и государства/Под. общ. ред. проф. В.С. Нерсесянца. – М., 2008. – 347-bet; Теория права / Под. ред. проф. М.Н. Марченко. – М., 1998.

2. Керимов Д.А. Законодательная техника. М., 1998. С. 113-114.

3. DAVID (R.), Les grands systèmes de droit contemporains, Paris, Dalloz, (variations selon l’édition, ex: 11e éd., 2002, avec C. Jauffret-Spinosi).

4. Kelsen’s Pure Theory of Law. Political Science Quarterly, 42(2), 268–276. https://doi.org/10.2307/2142789.

5. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. Т. II. М., 1982.

6. Zheldybina T. A.,Problems of Codification of Law in the Teachings of G. F. Shershenevich,Jurisprudence, 2007, No. 4, pp. 154–160.

7. Kocharyan, Sergey. “Forms of Systematization of Legal Acts”. Bulletin of Yerevan University C: Jurisprudence, vol. 16, no. 2(43), Dec. 2025, pp. 6-17, https://doi.org/10.46991/BYSU.C/2025.16.2.006.

8. Alcock P., May M. and Wright Sh. “Social Policy”. 2012. John Wiley & Sons Ltd. –P. 5-6.

9. Губский Е.Ф. Философский энциклопедический словарь. –Москва, 1989. – с. 157

10. Калинин, С.А. Проблемы использования консолидатsiи при систематизатsiи нормативных правовых актов / С.А. Калинин // Сучасні проблеми правовоі системи Україні : зб. матеріалів Міжнар. навуково-практичноі конференціі, 29 жовт. – 1 лист. 2009 р., Алушта / Київ. ун-т права. – К., 2009. – С. 53–55.

11. Barkun M. Of Laws in General. By Jeremy Bentham, Edited by H. L. A. Hart. (London: The Athlone Press, 1970. Pp. 342. $—). American Political Science Review. 1971;65(1):202-203. doi:10.2307/1955063.

12. Тлембаева Жанна Урумбасаровна. "О проблемах кодификатsiи некоторых отраслей и подотраслей законодательства Республики Казахстан" Вестник Института законодательства и правовой информатsiи Республики Казахстан, no. 1 (37), 2015, pp. 36-40.

13. Schepalov, Stanislav. "Codification of Norms on Judicial Consideration of Cases on Administrative Offenses: Experience of 16 Neighboring Countries". Siberian Law Review 21.4 (2024): 561-578. WEB. doi: 10.19073/2658-7602-2024-21-4-561-578

14. МартыненкоИ. «Белорусский опыт систематизатsiи законодательства об охране объектов культурного наследия посредством кодификатsiи». Право. Журнал Высшей школы экономики,

т. 17, вып. 1, март 2024 г., сс. 190-12, doi:10.17323/2072-8166.2024.1.190.212.

15. Grigorescu V. French civil law in relation to foreign legal systems in the work of Jean Carbonnier //Cluj University Journal. Interdisciplinary: Social Sciences and Humanities. – 2025. – Т. 3. – №. 1. – С. 113-118.

16. Code civil des Français (Napoleon Code). – Paris, 1804.

17. Germaniya Fuqarolik kodeksi Bürgerliches Gesetzbuch. – Berlin, 1900.

18. Valeryevna G. T. Systematization of legislation in Germany //Law and modern states. – 2015. – №. 1. – С. 27-31.

19. Albanesi E. Codification in a civil law jurisdiction: an Italian perspective //Eur. JL Reform. – 2017. – Т. 19. – С. 264.

20. Ishikawa H. Codification, decodification, and recodification of the Japanese civil code //The Scope and Structure of Civil Codes. – Dordrecht : Springer Netherlands, 2013. – С. 267-285.

21. Alanzi A. A. Exploring the legal system in Saudi Arabia //International Journal of Innovation. – 2020. – Т. 11. – №. 2. – С. 114-123.

22. Yakar S., Yakar E. E. Judicial training in Saudi Arabia: From an uncodified to codified system //Religions. – 2024. – Т. 15. – №. 12. – С. 1568.

23. Gledhill A. Introduction to Modern Hindu Law / J. D. M. Derrett. — Bombay: Oxford University Press (Indian Branch), 1963. — XCIV, 653 p. — Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland. — 1964. — Vol. 96, no. 2. — P. 153. — DOI: 10.1017/S0035869X00123445.

24. Nedumpara J. J. A Historical Analysis into the Codification of Law (based on the legal system in British India in the 19th and 20th centuries //Indian Journal of Law and Society. – 2024. – Т. 2. – С. 7-17.

25. Cheng F. T. Law codification in China //Journal of Comparative Legislation and International Law. – 1924. – Т. 6. – №. 4. – С. 283-292.

26. Liu Q. The Chinese Civil Code: The Problem of Systematization //The Making of the Civil Codes: A Twenty-First Century Perspective. – Singapore : Springer Nature Singapore, 2022. – С. 203-222.

27. Blockmans S., Yilmaz S. Turkey and the Codification of Autocracy. – CEPS, 2017. – №. 2017/10. – С. 19.

28. Murat S. E. N. et al. The historical development of Turkish law //HUFS Global Law Review. – 2014. – Т. 6. – №. 2. – С. 65-76.

29. Kim K. Codification in the 21st Century—A View from Korea //Codification in East Asia: Selected Papers from the 2nd IACL Thematic Conference. – Cham : Springer International Publishing, 2014. – С. 19-35

3. Internet manbalar

1. BOE (Boletín Oficial del Estado). https://www.boe.es.

2. EU law — EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu/homepage.html. O‘zbekiston Respublikasining Kodekslari. https://toshvilstat.uz/uz/42-haqida/me-yoriy-huquqiy-hujjatlar/891-o-zbekiston-respublikasining-kodekslari.

3. “Қонунчиликнинг электрон базаси – Lex.Uz: афзаллик ва қулайлик”. https://uza.uz/uz/posts/qonunchilikning-elektron-bazasi-lexuz-afzallik-va-qulaylik_725799.

4. Система «LexUz» — официальный источник natsionального законодательства. https://kun.uz/ru/42458572.

5. “Lexuz statistikasi”. https://lex.uz/uz/statistic.

6. https://e-qaror.gov.uz/.

7. “E-qaror” электрон тизимининг афзаллиги нимада?. https://zarnews.uz/post/e-qaror-elektron-tizimining-afzalligi-nimada.

8. “E-qaror platformasida qarorlarning e’lon qilish yoki qilmaslik faqatgina hujjatni qabul qilgan shaxs – hokimga berilgan”. https://darakchi.uz/oz/157234.

9. “Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari muhokamasi portalining yangi imkoniyatlari”. https://yuz.uz/index.php/uz/news/normativ-huquqiy-hujjatlar-loyihalari-muhokamasi-portalining-yangi-imkoniyatlari.

10. My.gov.uz haqida bugunning fikri! (+video). https://ict.xabar.uz/uz/mualliflar/ezoza/mygovuz-haqida-bugunning-fikri.

MUNDARIJA

Kirish..... 5
I BOB. Qonunchilikni tizimlashtirishning nazariy asoslari..... 7
II BOB. Qonunchilikni tizimlashtirish shakllari..... 27
III BOB. O‘zbekistonda qonunchilikni tizimlashtirish amaliyoti..... 39
IV BOB. Xorijiy tajriba..... 77
Xulosa. 97
Glossariy. 100
Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar. 104

ZOKIROV SHOXRUXBEK ZOHIDJON O‘G‘LI

QONUNCHILIKNI TIZIMLASHTIRISH MASALALARI

O‘quv-uslubiy qo‘llanma

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
Sarbon universiteti
Toshkent-2026

Bosishga ruxsat etildi 21.05.2026-y. Bichimi 60×84/16.
“Cambia” garniturasi, 7,5 nashriyot hisob tabog‘i, 6,8
shartli bosma taboq.
Bahosi shartnoma asosida.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
Sarbon universiteti
100111, Toshkent, Olmazor tumani, Sagban ko‘chasi, 290-uy.